Charles R. Shrader

MUSLIMANSKO-HRVATSKI GRAĐANSKI RAT U SREDNJOJ BOSNI

Copyright © 2004., Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb
Sva prava pridržana

Nakladnik
Golden marketing – Tehnička knjiga
Jurišićeva 10, Zagreb

Za nakladnika
Ana Maletić

Naslov izvornika:
The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia
A Military History, 1992-1994

Texas A&M University Press

Copyright © 2003 Charles R. Shrader

ISBN 953-212-178-1

Charles R. Shrader

MUSLIMANSKO-HRVATSKI GRAĐANSKI RAT U SREDNJOJ BOSNI

Vojna povijest 1992.–1994.

S engleskoga preveo
Zoran Bošnjak

Golden marketing – Tehnička knjiga
Zagreb, 2004.

Onima koji su patili

„Stoga su humanitarno i reformski raspoloženi Englezi redovito odlazili na Balkanski poluotok ne bi li ustanovili tko tu zapravo koga zlostavlja. No kako se zbog same prirode svojega perfekcionizma nisu mogli pomiriti sa strašnom pretpostavkom da svatko svakoga zlostavlja, svi su se vraćali s dubokim uvjerenjem da neki od tih balkanskih naroda trpi, da je nedužan, da ga vječno masakriraju i da sam nikada ne masakrira."

Rebecca West,
Crno janje i sivi sokol: Zapis s putovanja Jugoslavijom 1937.
(Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon: The Record of a Journey through Yugoslavia in 1937,*
Macmillan Publishers Ltd., London, 1946.)

Sadržaj

Predgovor hrvatskom izdanju*

Knjiga Charlesa R. Shradera o muslimansko-hrvatskom sukobu u Bosni 1992.–1994. vremenski se odlično uklapa u sadašnje razdoblje, u kojemu su uljepšani izvještaji i politička podrška Pariza islamskom svijetu dio naše svakidašnjice. Iako je knjigu napisao mnogo prije nedavne iračke krize, autor zaključuje da ti stavovi i događaji mogu biti korisni u objašnjavanju vrlo proturječnog „rata unutar rata", koji se dogodio prije deset godina u samom dvorištu Europe.

Shrader, bivši logističar američke vojske, danas je glasovit vojni povjesničar i profesor na američkim vojnim akademijama. Za ovu knjigu ponajviše se koristio transkriptima sudskih postupaka Međunarodnoga kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY; MKS) protiv Blaškića, Kordića i drugih optuženika iz srednje Bosne. Njegov je temeljni zaključak vrlo jasan: svatko tko zna išta o vojnim pitanjima (i o dokazima) nikad ne bi zaključio da su Hrvati započeli sukob u srednjoj Bosni. Nije postojao veliki plan etničkog čišćenja tog područja od Muslimana, kao što je ICTY pogrešno presudio. Zapravo, bilo je sasvim obratno, piše i dokazuje Charles Shrader.

Shrader tvrdi da je još vrlo rano, u jesen 1992. godine, muslimansko vodstvo u Sarajevu donijelo strategijsku odluku o pokretanju rata protiv Hrvata zato što su oni bili slabiji od Srba. Osim toga, cilj im je bio preseliti muslimanske izbjeglice iz istočne Bosne i Posavine u Lašvansku dolinu i preuzeti kontrolu nad tvornicama za proizvodnju

* Ovaj predgovor je temeljen na tekstovima u *Association for Croatian Studies Bulletin*, jesen 2003., te u „Vjesniku" od 31. srpnja i 1. kolovoza 2002.

oružja u Busovači, Vitezu i Novom Travniku, koje su bile u rukama Hrvata.

I general Sefer Halilović, prvi načelnik glavnog stožera Armije Bosne i Hercegovine (ABiH), u svojoj knjizi *Lukava strategija* (S. Halilović, Marsal, Sarajevo, 1997.) pisao je o istoj politici. Glavni je cilj te strategije bio osvojiti vojno-proizvodna postrojenja u Goraždu, Konjicu, Bugojnu i Novom Travniku. Posljednje tri tvornice bile su u rukama HVO-a.

Vrlo je zanimljivo da Halilović u spomenutoj knjizi naglašava kako su Hrvati od početka smatrani jednako opasnima po budućnost BiH kao i Srbi, te su stoga isto tako bili cilj muslimanskih napada. Kao časnik školovan na vojnim učilištima u Beogradu, Halilović je za Hrvate često rabio pogrdni naziv ustaše. Taj bivši najviši časnik Armije BiH piše i o bliskim odnosima Izetbegovićevih suradnika i Miloševićevih izaslanika tijekom razdoblja 1992.–1993., uključujući i razgovore o razmjenama teritorija te podjeli BiH između muslimanskog i srpskog prvaka. U kasnijim intervjuima Halilović često spominje rasprave unutar muslimanskog vodstva o naseljavanju muslimanskih prognanika na područjima u kojima su tradicionalno Hrvati bili većinsko stanovništvo. Taj oblik promjene etničke slike naseljavanjem, tzv. *ethnic stacking*, podržavali su i Halilović i većina onodobnog muslimanskog vodstva. Takva je politika, izgleda, imala i međunarodne dimenzije. Prema pisanju Ceesa Wiebesa, *Intelligence in the War in Bosnia 1992–1995*, Iran je putem Hasana Čengića zagovarao muslimansko-pravoslavni savez protiv katolika.

Nešto slično je i meni rekao jedan visoki bošnjački dužnosnik u proljeće 1993.: muslimansko vodstvo ne želi pregovarati s Hrvatima, jer u Sarajevu prevladava mišljenje da ih se može lako poraziti. Naglasio je kako Sarajevo vjeruje da su Hrvati mnogo slabiji od Srba; da im Hrvatska neće mnogo pomoći budući da i sama ima dovoljno problema. Usto, taj je dužnosnik naglasio kako Hrvati u Bosni žive u gospodarski najnaprednijim područjima, u Lašvanskoj i Neretvanskoj dolini, te da imaju pristup moru. Naposljetku, po njemu, doći će do velikog rata između Srbije i Hrvatske, u kojemu će HVO biti prisiljen na povlačenje prema jugu i na bočna područja, kako bi pomogla Hrvatskoj vojsci oko Dubrovnika i Knina, a to bi Armiji BiH još više olakšalo probijanje prema jugu.

U prosincu 1992. tijekom Izvanredne sjednice Organizacije islamske konferencije (OIC) u Jeddi, u Saudijskoj Arabiji, sudjelovao sam na sastanku tadašnjeg hrvatskog ministra vanjskih poslova Zdenka Škrabala i Alije Izetbegovića. Na tom je sastanku hrvatski ministar apelirao na Izetbegovića da prihvati ponudu da se tako bori protiv srpskih ekstremista.

Izetbegoviću je prepušteno da odluči hoće li zapovjedništvo biti u Zagrebu ili u Bugojnu. „Predsjednik Tuđman drži da se Beograd neće zaustaviti, niti će ikad Zapad pomoći nama ili vama. Zato se moramo okrenuti jedni drugima i zajednički se obraniti," rekao je ministar Škrabalo.

Hrvatski je ministar sa sobom doveo svoje vodeće diplomate Hidu Biščevića i Marija Nobila, te zagrebačkog muftiju Šefka Omerbašića. I Omerbašić se uključio u lobiranje, naglašavajući kako je riječ o iskrenoj Tuđmanovoj ponudi te njezinoj podudarnosti s pomoći Zagreba u naoružavanju Armije BiH. No, Izetbegović je odbio ponudu, ustvrdivši da bi takav savez izazvao još veće neprijateljstvo Srba. Veća je vjerojatnost, međutim, da je Izetbegović odbio prijedlog zato što je Halilovićeva strategija već postala aktualna.

Naime, Shrader tvrdi da je Armija BiH u siječnju 1993. izvela, kako on to naziva u vojnom žargonu, „probni napad", s ciljem da ispita borbenu spremnost HVO-a. Već u travnju 1993. uslijedio je prvi opći napad. Probni je napad iznenadio hrvatsku stranu, ali ne i glavni napad. Nakon siječnja 1993. Hrvati su počeli prikupljati informacije o ABiH-u i time pravodobno predvidjeli da će glavni napad uslijediti 15. travnja. Činjenicu da Hrvati prije toga uglavnom nisu „špijunirali" Armiju BiH, Shrader kao vojni povjesničar u razgovorima mi je tumačio kao svojevrsni krunski dokaz da Hrvati nisu imali zlih namjera prema Muslimanima.

Tihomir Blaškić, zapovjednik HVO-a u središnjoj Bosni, pripremio je i provodio, kako to Shrader naziva, „aktivnu obranu", uobičajenu preventivnu taktiku NATO-a. Prvi pokušaj ABiH-a da podijeli Lašvansku dolinu i izolirana hrvatska područja bio je neuspješan, ali tijekom jeseni slijedila su još dva napada. Shrader inače procjenjuje da bi ABiH bila uspjela zauzeti Lašvansku dolinu da u proljeće 1994. godine nisu sklopljeni Washingtonski sporazumi. Naime, hrvatska je strana bila potpuno opkoljena i imala premalo ljudi i oružja.

Shrader uspoređuje stanje u kojemu su se našli Hrvati u srednjoj Bosni s nevoljama francuskih snaga u Dien Bien Phuu 1954. godine. Kao i francuska vojska, koja je taktički i brojčano bila u nepovoljnom položaju u Nam Yum dolini, opkoljena vijetnamskim vojnicima koji su držali sva okolna brda, tako su i Hrvati bili stisnuti čak i na manjem području u Lašvanskoj dolini, okruženi muslimanskim snagama na okolnim uzvisinama. No, za razliku od francuske vojske, Hrvati su se uspjeli obraniti do Washingtonskih sporazuma zahvaljujući Blaškićevoj strategiji aktivne obrane.

Shrader piše da ne postoje nikakvi dokazi o djelovanju Hrvatske vojske ili savjetnika iz redova HV-a u srednjoj Bosni. Međutim, u jednoj fusnoti dodaje da postoje dokazi o prisutnosti snaga Hrvatske vojske na području Gornjeg Vakufa početkom 1994. godine, ali i naglašava da te postrojbe nisu bile uključene u borbe u srednjoj Bosni. U veljači 1994. Vijeće sigurnosti UN-a uporabilo je izvješća o tim pokretima HV-a kao dokaz o hrvatskom vojnom upletanju u BiH.

Izvješće o okupljanju snaga HV-a u Gornjem Vakufu poklapa se s tvrdnjama po kojima je vojska tamo poslana u prosincu 1993. godine, jer je vlast u Zagrebu strahovala da će Lašvanska dolina pasti. Hrvatsko je vodstvo, naime, u tom slučaju željelo kontrolirati mogući golemi val izbjeglica koji bi destabilizirao Dalmaciju. Osim toga, Zagreb je htio spriječiti daljnje napredovanje ABiH-a prema jugu, kako se Dubrovnik ne bi ponovo našao izoliranim i odsječenim.

Shrader se velikim dijelom koristi izvješćima UNPROFOR-a i Promatračke misije Europske zajednice (ECMM) o događajima u Lašvanskoj dolini. Po njegovu mišljenju UNPROFOR-ova izvješća prilično su uravnotežena, a poboljšala su se osobito nakon početne iznenađenosti razvojem događaja. No, Shrader tvrdi da su, za razliku od UNPROFOR-a, promatrači ECMM-a neprestano krivo tumačili događaje na štetu Hrvata i umanjivali zločine počinjene nad Hrvatima (koji su bili, čini se, i brojniji i rasprostranjeniji).

U poglavlju „Izvori" na kraju knjige Shrader krivnju za takvo izvještavanje sa strane ECMM-a pripisuje francuskom veleposlaniku Jean-Pierreu Thebaultu, šefu Promatračke misije EZ-a. Pretpostavlja da je Thebault postupao sukladno tajnim uputama svoje vlade, odnosno pariškoj politici podržavanja muslimanskih i arapskih interesa na Zapadu. Kao dodatni argument, Shrader primjećuje da su se izvješća ECMM-a poboljšala nakon što je sir Martin Garrod preuzeo vodstvo misije u listopadu 1993.

Moguće je i da je razlog Thebaultova pristrana izvješćivanja bila i već tada uvriježena škola mišljenja o sporazumu Miloševića i Tuđmana o podjeli BiH, te da je, primjerice, povlačenje Hrvatske vojske iz Posavine u drugoj polovini 1992. godine bila prva, a sukob u srednjoj Bosni druga manifestacija te politike. Međutim, Thebault je morao znati da sporazuma, bez obzira na razgovore, nije bilo, te da je povlačenje HV-a iz Posavine bilo rezultat pritiska europskih sila na Zagreb počevši od ljeta 1992. Povlačenje HV-a tada su zahtijevali čak i Alija Izetbegović i Haris Silajdžić.

Razlog Thebaultove pristranosti mogao je biti i tzv. Owen-Stoltenbergov plan, kojim je EZ htjela dati trećinu teritorija Bosne i Hercegovine republici s muslimanskom većinom. Glavni pregovarač EZ-a, Lord Owen, htio je taj postotak postići time da većinu Lašvanske doline pripiše muslimanskoj republici. Kao činovnik EZ-a Thebault je možda kao dio svoje zadaće shvatio i stvaranje izvješća koja bi pridonijela ostvarenju političkih ciljeva pregovaračkog dvojca, odnosno pomaganju ofenzive Armije BiH kako bi ona zauzela što više teritorija. Sir Martin Garrod je isto tako mogao biti potaknut na promjenu osnovnog tona izvješćivanja, kad su u jesen 1993. Bruxelles i David Owen počeli vršiti pritisak na muslimansku stranu da prihvati Owen-Stoltenbergov plan o stvaranju triju republika, koji su Hrvati prihvatili toga ljeta.

Sjetimo li se iračke krize, jednostavno ne možemo zaobići pojam uljepšavanje izvješća. Međutim, Thebault je zaista pretjerao. Zapravo, nije uljepšavao te analize, već ih je preobražavao. Posljedica toga je da se uvriježilo potpuno iskrivljeno mišljenje o hrvatsko-muslimanskom sukobu. No, nažalost, takvo je mišljenje ostavilo trajnog i dubokog traga među povjesničarima. Tako je, primjerice, i Blaškićeva obrana u neku ruku prihvatila pretpostavku Tužiteljstva ICTY-a o velikom hrvatskom planu etničkog čišćenja muslimanskog stanovništva i naivno tvrdila kako je Blaškić, iako je bio glavni zapovjednik hrvatskih snaga u srednjoj Bosni, nevin zato što nije sudjelovao u provedbi toga [nepostojećeg] plana.

Na neki je način ova knjiga izašla prekasno da bi išta promijenila u procesima pred Haaškim sudom povezanima uz srednju Bosnu. No, zbog izvrsnog istraživaškog rada na osnovu kojeg je knjiga napisana te uporabe aktualnih pojmova u međunarodnim odnosima, ova bi knjiga u budućnosti mogla postati utjecajnim dokumentom. Usto, riječ je o prvoj knjizi o sukobu u srednjoj Bosni. Blaškić i drugi će je možda moći uporabiti kao novi dokaz na državnim sudovima zemalja u kojima će služiti svoje nepravedne kazne.

U najmanju ruku, Shraderova knjiga poslužit će i kao izvor i poticaj za dodatna istraživanja – i među povjesničarima u regiji i izvan nje. Samo takva istraživanja mogu pridonijeti traganju za istinom na našim prostorima, a time i pomirbi i trajnom miru.

Možda će nas baš kasnija saznanja o događajima vezanima za srednju Bosnu isto tako podsjetiti kako je istina prva žrtva svakog rata te da je predrasude iz rata najbolje smjestiti u prošlost, a ne – u povijest.

Vitomir Miles Raguž

Proslov

Knjiga Charlesa Shradera o ratu u Bosni i Hercegovini bavi se prije svega hrvatsko-muslimanskim građanskim ratom unutar šireg rata kojeg je devedesetih godina vodila Srbija. Ona podsjeća na onaj tip detaljne, stručne analize koju možemo vidjeti na tv-mreži *C-Span,* kad nastupaju vojni stručnjaci za razne povijesne bitke, poput bitke kod Plattsburgha. Umirovljeni potpukovnik, Shrader nudi sličnu vojnu analizu, osjećaj za detalje i objektivnost koju može posjedovati samo američki časnik bez ikakvih osobnih interesa i naklonosti. Držim da Shraderova knjiga može biti važna za međunarodnu zajednicu i u sklopu stalnog suočavanja s pitanjem postnacističkih ratnih zločina. Prije svega zbog toga što, osim ponuđene detaljne vojne analize, ili možda upravo zbog nje, on rasvjetljuje uzroke, narav i eventualno rješenje etničkog sukoba na ograničenom zemljopisnom prostoru. Takva će analiza biti korisna svima koji će proučavati etnički sukob u različitim akademskim disciplinama.

O ratu u Bosni i Hercegovini mnogo se pisalo i izvještavalo, ali se on i dalje slabo razumije, osobito s vojnog gledišta. Većinu knjiga o tom sukobu napisali su novinari i one se uglavnom svode na svjedočanstva o ljudskim patnjama. To i jest posao novinara: oni izvješćuju o događajima. Ali, po svojem obrazovanju ili iskustvu, oni su rijetko osposobljeni da ulaze u vojne, sociološke ili pravne aspekte tih događaja. Shrader koristi vojno-povijesni pogled da bi ponudio mnogo cjelovitije razumijevanje onoga što se doista dogodilo u Bosni. Pri tomu se osobito usredotočuje na vojnu strategiju vojnih snaga bosanskih Muslimana, koja nije bila isključivo obrambene naravi. Ne vjerujem pri tomu da bi se Shraderov pristup trebao odbaciti kao primjer

„okrivljavanja žrtve". Bosanski su Muslimani neosporno bili glavne žrtve raznih ratova u Bosni i Hercegovini. Ali, važno je imati na umu da je istodobno vođeno nekoliko uporednih građanskih ratova: Srba protiv Hrvata, Srba protiv Muslimana, pa i Muslimana protiv Muslimana (Fikret Abdić vodio je secesionistički pokret protiv vlade Alije Izetbegovića). Smrtonosnu dramu raspada Jugoslavije započeli su Srbi, kao neosporni glavni nasilnici nad ostalim etničkim skupinama, da bi se ona zatim premetnula u grotesknu priču o glavnim stradalnicima (Hrvatima i Muslimanima) koji provode nasilje jedni nad drugima. Taj proces pretvaranja žrtava u nasilnike užasavajući je s psihologijskog, sociološkog i pravnog stajališta. Podvojene osjećaje koje on izaziva sažimlje epigram koji Shrader navodi iz knjige Rebecce West *Crno janje i sivi sokol*. Čak i kad su dobronamjerni ljudi nastojali zaustaviti krvoproliće u Jugoslaviji, bili su paralizirani nemogućnošću da jasno razluče žrtve od krvnika – koliko u povijesnom smislu, toliko u vezi s događajima tijekom devedesetih. Osobno, čini mi se da to najbolje sažimlje sljedeća metafora: beogradski režim postupao je kao zatvorski čuvar prema zatvorenicima (bosanskim Muslimanima i Hrvatima), koji su pak nastojali probiti se iz zatvora i u tom procesu krenuli jedni na druge. Rat u Bosni i Hercegovini bio je – kaos. Kakav „idealni i normalni" promatrač očekivao bi da žrtve ostanu saveznici protiv agresora, ali umjesto toga, saveznici su udarili jedni na druge. Shrader nastoji u to prividno psihopatološko stanje stvari unijeti sređeni pogled i pristup.

Naprimjer, Shrader tvrdi da je pad Jajca označio pravi početak hrvatsko-muslimanskih napetosti u Bosni i Hercegovini. Nitko, dakako, ne može znati je li pad Jajca bio dio smišljene srpske vojne strategije izazivanja kaosa i sukoba između žrtava, ali je taj događaj neosporno izazvao upravo takve posljedice. Dok su rijeke izbjeglica počele prodirati u većinski hrvatske gradove i sela, prenapučenost je izazivala suparništvo oko ionako oskudnih sredstava za preživljavanje. U takvim okolnostima, kako pokazuju i laboratorijski pokusi s životinjama, psiholozi potvrđuju da dolazi do agresivnosti. Među žrtvama Beograda, to je izazivalo agresiju – dio je bio usmjeren ka Srbima, dio pak prema supatnicima. Hrvati i Muslimani stvarali su neorganizirane obrambene snage iz redova traumatiziranih tvrdokornih ljudi sklonih osveti. Sedamdeset posto teritorija Bosne bilo je pod srpskom kontrolom. Shrader uočava da nema neospornog i neposrednog dokaza koji bi potvrđivao da su Hrvati i Muslimani racionalno planirali da „etnički oči-

ste" jedni druge s preostalih trideset posto Bosne. Ipak, on tvrdi da su, s vojnog stajališta, snage bosanskih Muslimana za to imale sredstva, motive i prigodu, dok je toga znatno više nedostajalo bosanskim Hrvatima. To je kontroverzan zaključak. On je izravno suprotan prevladavajućim zaključcima novinara. Na čitateljima je, dakako, da procijene Shraderovu objektivnost i njegove dokaze.

Ugled i vjerodostojnost pukovnika Shradera kao vojnog stručnjaka i pisca neupitni su. Proveo je intenzivno istraživanje u Bosni i Hercegovini koje je prije svega uključivalo neposredne dokaze, a zatim i analizu dodatnih dokaza temeljenih na izvješćima Europske zajednice, Ujedinjenih naroda i ostalih zapadnih promatrača. Mislim pritom na činjenicu da se osobno penjao po stvarnim brdima, da je ulazio u sela i razgovarao sa zapovjednicima satnija i bojni koji su ratovali u Bosni. Stanje je pri tomu raščlanjivao sa stajališta vojnog povjesničara: kakvo su oružje upotrebljavale razne frakcije, gdje su bile bojišnice, kojim su putevima izvlačeni ranjenici, kolike su bile udaljenosti između bojnih crta, gdje su bila osvojena sela, gdje nadzorne točke, koliko su bila dostupna zapovjedna i nadzorna sredstva itd. Nedvojbeno, Charles Shrader je proveo mukotrpno i pomno istraživanje da bi napisao ovu knjigu. Vojna pitanja koja pri tomu iznosi otvaraju društvena i sociološka pitanja od interesa za širu javnost – naprimjer, sukob se odigravao na krajnje skučenom prostoru, većina boraca bili su ranije susjedi i civili, a bivša susjedska ljubav preko noći se pretvorila u najbrutalniju mržnju. Svojom detaljnom analizom Shrader pokazuje da su Srbi bili glavni agresori u Bosni i Hercegovini i da su koristili konvencionalnu tehniku ratovanja naučenu u Jugoslavenskoj narodnoj armiji, kao i gerilske i druge nekonvencionalne tehnike. Jedna od tih nekonvencionalnih strategija svodila se na zaplotnjačku „pomoć" Hrvatima i Muslimanima – izvorno, saveznicima protiv Srba – da postanu paranoični i sumnjičavi glede uzajamnih motiva. Shrader pokazuje kako su se na kraju sve strane koristile takvim sredstvima konvencionalne i nekonvencionalne vojne strategije. Osobno, mislim da konačni rezultat podsjeća na simptome duševne bolesti: ekstremna paranoja, mržnja, obmana, prenošenje krivice na druge, želja za osvetom. Kao ilustraciju sredstava, motiva i nakana bosanskih Muslimana Shrader navodi memoare načelnika stožera Alije Izetbegovića Sefera Halilovića, *Lukava strategija*, u kojima on otkriva takve stvari, premda se knjiga može čitati i kao sjećanje jednog od Izetbegovićevih neprijatelja. Za razliku od Halilovića, Shrader nudi objektivnu analizu voj-

nih podataka da bi potvrdio koliko su te neorganizirane strategije bile sumjerljive paranoji, obmani i očaju, tako očiglednom svakomu tko je upoznat s ratom u Bosni. Otvoreno je pitanje jesu li drugi ratni zločini, na drugim mjestima, od pokolja u Mi Laiju do zločina u Ruandi, nalik psihotičnom tipu organiziranoga kaosa kakvog otkriva Shrader. Dakako, pitanje je iznimno važno.

Zaključno, riječ je o iznimo pomnoj, vrlo dokumentiranoj analizi važnog povijesnog događaja. Osobita je zadaća akademske zajednice i sveučilišnog izdavaštva da rasvijetli različite, čak i proturječne poglede, i da se pritom drži činjenica. Odgovore na „velika pitanja" često nalazimo u sitnim detaljima. Raščlanjujući iscrpno najsitnije detalje onoga što se dogodilo u bosanskom sukobu, Shrader nudi nelagodnu i mučnu sliku tog tragičnog rata.

Stjepan G. Meštrović

Predgovor

Svi vole potlačene – stvarne ili izmišljene – osobito ako potlačeni može biti prikazan kao potpuno nevina žrtva opakih i brojnih napadača koji provode unaprijed pripremljen plan osvajanja i uništavanja. Takvo pojednostavnjeno, manihejsko objašnjenje složenih događaja jednako je lako konstruirati kao i razumjeti. Tako je i prikazivanje bosanskih Muslimana i tek rođene Republike Bosne i Hercegovine (RBiH) kao nevinih žrtava i bosanskosrpskih „četnika" i bosanskohrvatskih „ustaša" tijekom raspada Jugoslavije ranih devedesetih godina postalo prihvaćeno usprkos izvornim netočnostima i nedorečenostima takvog prikazivanja i prije svega toga razrađenoj i dalekosežnoj, a u konačnici i uspješnoj propagandnoj kampanji Vlade RBiH pod dominacijom Muslimana da se njihovi suparnici, i Srbi i Hrvati, prikažu kao vojni kriminalci, a oni sami kao nevine žrtve. Prihvaćanje tog stvorenog mita u međunarodnim medijima i u zapadnim vladama omogućilo je da se vješto prikriju grijesi bosanskih Muslimana, i kad su bili krivi i kad nisu.

Premda je nesporna istina da su nepripremljeni bosanski Muslimani bili žrtve zlokobnih napada bosanskih Srba, njihovo uobičajeno prikazivanje kao nevine lovine dotadašnjih saveznika Hrvata za građanskog rata u srednjoj Bosni tijekóm 1992.–94. znatno je manje točno. U brojnim medijskim svjedočanstvima, jednako kao i u obilju svjedočenja i odluka suda za ratne zločine koji odlukom UN-a djeluje u Hagu, ključne činjenice o muslimansko-hrvatskom sukobu u srednjoj Bosni temeljito su iskrivljene zbog ideologijskih, političkih, društvenih i osobnih interesa vođa različitih vlada, novinara, tužitelja za ratne zločine, svjedoka i ostalih promatrača – od kojih su rijetki uopće bili

dovoljno osposobljeni ili spremni činjenično stanje analizirati i o njemu točno izvještavati, potpuno i bez općenito prihvaćene a pogrešne okvirne priče u kojoj su se bosanski Muslimani pojavljivali kao žrtve nadmoćnih snaga nastrojenih njihovu uništavanju.

Na temelju mita o bosanskomuslimanskoj zajednici kao potlačenoj strani, većina postojećih verzija priče prikazuje bosanske Hrvate kao stranu koja je, po nalogu hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana, povela neizazvanu vojnu agresiju protiv nevinih i bezazlenih Muslimana radi provedbe „etničkog čišćenja" u srednjoj Bosni kao prvog koraka pripojenja Republici Hrvatskoj. Uvjerljive dokaze u potvrdu tih dalekosežnih tvrdnji javnosti bi tek trebalo pokazati, premda oni koji promiču takvu verziju događaja ponavljaju svoje pretpostavke i tvrdnje glasno i opetovano. I kad se ostavi po strani pitanje političke ili ideologijske naklonosti, ta verzija onoga što se događalo neuvjerljiva je i zato što je nabrzinu sastavljena od sudionika koji su rijetko imali najbolju prigodu kritički vidjeti opći pregled događaja i koji su se zalagali za jedan ili drugi cilj; ili od komentatora udaljenih od mjesta događaja, pa zato u još lošijem položaju da shvate što se stvarno događalo; ili od tužitelja zabrinutih da opravdaju svoje honorare; ili od svjedoka koji su tražili osvetu za stvarne ili izmišljene patnje. Ustvari, ono za što mnogi komentatori tvrde da su bile planirane zločinačke akcije Hrvata u srednjoj Bosni vrlo se često pokaže da su slučajni događaji ili posljedice krivih interpretacija zbog loših procjena, neznanja, pristranih svjedočanstava ili pukih nagađanja.

Logično je pitati se zašto je toliko mnogo inteligentnih i obrazovanih promatrača, kao i toliki broj stvarnih sudionika događaja, ponio taj mit o bosanskim Muslimanima kao potlačenoj strani. Odgovor je prilično jasan i prozaičan. Jedno od temeljnih pravila kojeg se drže povjesničari – uostalom, i policijski istražitelji i svi koji nastoje rekonstruirati prošla zbivanja – jest ono po kojemu broj interpretacija o tomu što se, kada, kako i zašto dogodilo obično premašuje broj svjedoka. Svaki sudionik u događaju unosi stanovit usađeni obrazac razmišljanja, pristranosti i nagnuća i svaki sudionik posjeduje različitu razinu iskustva i sposobnosti da razabere što se događalo. Osim toga, svaki promatrač iznosi svoja zapažanja s ponešto različitih stajališta i teško je da ijedan promatrač raspolaže svim činjenicama. Taj „rašomonski učinak", priznata kletva nad povjesničarima, itekako je poznat pa je stoga još čudnije da su toliki promatrači u Bosni i Hercegovini bili spremni potisnuti svaki osjećaj za skepsu i kritičko promišljanje, oslanjajući

se umjesto toga na govorkanja, propagandu, glasine i špekulacije i na njima temeljili svoje priče o tomu kako je došlo do muslimansko-hrvatskog sukoba, kako se razvijao i što je značio.

Brojne su činjenice navele Ujedinjene narode, zapadne vlade i diplomate, novinare, tužitelje za ratne zločine i ostale da prihvate tumačenje zbivanja povoljno za bosanske Muslimane. Povijesne naklonosti i suvremeni nacionalni interesi imali su glavnu ulogu u vladama članicama Europske unije – i, u manjoj mjeri, u Sjedinjenim Državama. Naslijeđena podozrivost i mržnja prema Hrvatima, što je proizlazilo iz njihova savezništva s nacističkom Njemačkom tijekom Drugoga svjetskog rata – bez obzira na činjenicu što su bosanski Muslimani također surađivali s nacistima – utjecali su na pristup glavnine zapadnih vlada i njihovih predstavnika na terenu u Bosni i Hercegovini. Zbog Zaljevskog rata 1990.–1991. i zbog stalne potrebe da se ugađa islamskim zemljama Srednjeg istoka, bilo je isplativije ostavljati promuslimanski dojam, tim više što su u mnogim državama Europske unije, osobito u Njemačkoj, Francuskoj i Nizozemskoj, postojale i znatne, često nemirne muslimanske manjine kod kuće i unosni trgovinski odnosi s muslimanima po svijetu.

Takvi su motivi utjecali i na novinare i druge promatrače koji su pratili rat u Bosni i Hercegovini, premda su praktični aspekti svakidašnjeg izvještavanja i uobičajena dinamika suvremene medijske konkurencije odigrali još veću ulogu. Većina novinara koji su pratili rat u Bosni i Hercegovini bila je usredotočena na Sarajevo i gradove pod opsadom u istočnoj Bosni i Hercegovini (Srebrenica, Goražde i drugi). Bilo je uobičajeno da ulaze u zemlju preko Sarajeva i da se oslanjaju na izvore središnje vlade pod dominacijom Muslimana, na agencije Ujedinjenih naroda ili na nevladine organizacije (NVO) za prikupljanje informacija, prijevoz, prevodilačke usluge i ostalu potrebnu potporu. Posljedično, postojala je tendencija da vide i čuju samo ono što je bosanska vlada htjela. U svakom slučaju, konkurencijska narav suvremenog novinarstva osnaživala je njihovu prirodnu sklonost da odabiru najudarnije i najuzbudljivije verzije događaja i zanemaruju vrlo konkretne, ali često složene i zamarajuće razloge vojnog sukoba između Hrvata i Muslimana u srednjoj Bosni i borbu za kontrolom nad pogonima za vojnu proizvodnju i komunikacijskim linijama u tom području i za osiguranje uvjeta za novo naseljavanje velikog broja muslimanskih izbjeglica nakon agresije bosanskih Srba.

Vojni aspekti muslimansko-hrvatskog sukoba osobito su bili krivo interpretirani u međunarodnim medijima i pred Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKS). Vojna organizacija, kapaciteti i strategije sukobljenih strana – jednako kao i njihove nakane i tijek vojnih operacija u srednjoj Bosni od studenoga 1992. do ožujka 1994. – mogu se razumjeti jedino pomoću precizne i nepristrane analize suprotstavljenih dokaza i komentara. Takvu pažljivu analizu otežava selektivna narav činjeničnih podataka obznanjenih od strane Ujedinjenih naroda ili vlada uključenih u zbivanja – sve one imaju svoje nacionalne interese koje treba zaštititi. Golema količina nekritičkih i uglavnom anegdotalnih komentara u popularnom tisku i knjigama novinara i sudionika opisanih događaja jedva da se rabi u potrazi za istinom, jer su i sami pristrani i jer glavnina tih materijala uopće ozbiljno i ne obrađuje vojni aspekt muslimansko-hrvatskog sukoba.

Poštena ocjena muslimansko-hrvatskoga građanskog rata u srednjoj Bosni zahtijeva nepristrano razmatranje činjenica, odbacivanje neutemeljenih nagađanja i određivanje obrazaca koji se, ako uopće, mogu primijeniti za razumijevanje događaja. Ova kratka vojna povijest muslimansko-hrvatsko građanskog rata u srednjoj Bosni nastoji pružiti takvu ocjenu, i po tomu se u mnogim značajnim aspektima razlikuje od prihvaćene verzije priče sazdane na mitu koji bosanske Muslimane prikazuje kao žrtve neizazvane agresije njihovih saveznika bosanskih Hrvata. Prije svega, ova studija odbacuje iskrivljene, netočne i anegdotalne dokaze na kojima počiva mit o potlačenoj strani, u korist dokumentiranih dokaza i svjedočenja sudionika događaja o kojima je riječ. Nadalje, ova se analiza usredotočuje na vojni aspekt priče, isključujući političku, diplomatsku ili sociološku dimenziju. Ona se također usredotočuje na muslimansko-hrvatski sukob u srednjoj Bosni, isključujući ostala zbivanja u regiji. Pozornost je primarno usmjerena na zbivanja u dolinama Lašve, Kozice i Lepenice, gdje leže veći gradovi Travnik, Novi Travnik, Vitez, Busovača i Kiseljak – te na planinsko područje neposredno na sjeveru i jugu, u zoni koja se općenito podudara s granicama Operativne zone Srednja Bosna HVO-a (OZSB) i Trećega korpusa Armije Bosne i Hercegovine (ABiH). Dakako, treba reći da je mnogo šira južna granica zone Trećega korpusa uključivala i gradove Bugojno, Gornji Vakuf i Konjic, koji nisu bili dio OZSB-a – ta je činjenica izazivala prilično zabune među komentatorima. U skladu s tim, događaji u relativno udaljenim područjima, premda tehnički u djelokrugu zapovjednika OZSB-a, nisu detaljno razmatrani,

osim u mjeri u kojoj su izravno utjecali na događaje u enklavi dolina Lašve, Kozice i Lepenice. U svakom slučaju, udaljena područja (Žepče, Kakanj, Visoko, Vareš i Sarajevo) bila su izvan zapovijedanja i nadzora zapovjednika OZSB-a već i zbog fizičke odvojenosti i neodgovarajuće telefonske i radiokomunikacije. Na sličan način, ključni gradovi na granici srednje Bosne s Hercegovinom (dakle Kupres, Jablanica, Prozor, Bugojno, Gornji Vakuf i Konjic), kao i područje Mostara, koji su bili pod zapovjedništvom HVO-a, u ovom se izlaganju spominju jedino kad izravno utječu na događaje u srednjoj Bosni. Utoliko je, dakle, intenzivna muslimansko-hrvatska bitka za Mostar uglavnom izdvojena, jednako kao i događaji na krajnjem sjeveru zemlje.

Ograničavanje ove studije na uski prostor srednje Bosne, kako je gore navedeno, bilo je nužno zbog još jednog važnog razloga. Postojala je bitna razlika između muslimansko-hrvatskog sukoba u srednjoj Bosni i na drugim mjestima. Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni bio je jedinstven glede ciljeva, sredstava i metoda. Istine koje su vrijedile za sukob u Hercegovini nisu nužno vrijedile i za sukob u srednjoj Bosni, osobito glede motiva i ciljeva dviju strana, i ne može se jednostavno tvrditi da su pristupi i akcije uobičajene za zapovjednike HVO-a u Mostaru neupitno primjenjivali i zapovjednici HVO-a u Vitezu ili Busovači. Na sličan način, pristupi i akcije zapovjednika Trećega korpusa ABiH u Zenici nisu nužno bili jednaki onima vodstva bosanske vlade u Sarajevu. Štoviše, izvori dostupni zapovjedniku OZSB-a bili su ozbiljno ograničeni u usporedbi s onima koji su bili dostupni zapovjednicima HVO-a u Hercegovini, jednako kao što je i operativna situacija bila izrazito različita. Olaka izjednačavanja na temelju situacije u Hercegovini stoga su vrlo zavaravajuća i treba ih izbjegavati. Konačno, muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni treba prosuđivati po njegovim zasebnim kriterijima.

Čitatelj upoznat s bosanskim, srpskim i hrvatskim jezikom (BSH) uočit će, dakako, da nisam uključio uobičajene dijakritičke oznake za posebne fonetičke vrijednosti pojedinih slova, imena i riječi u nekoliko rijetkih BSH rečenica u knjizi. Odluka da ih izostavim izazvana je različitim čimbenicima, uključujući i nepouzdanost izvora, osobito engleskih prijevoda pripremljenih od strane osoblja Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju, kao i mojim nedovoljnim poznavanjem tih jezika te potrebom za uredničkom ekonomičnošću i jednostavnošću. Vjerujem da izostavljanje uobičajenih dijakritičkih oznaka neće izazvati probleme, jer je većina čitatelja na engleskom je-

ziku upoznata s neoznačenim oblikom naziva za mjesta i osobe te im nisu poznata prava značenja raznih dijakritičkih oznaka.

Zamršenost događaja, narav dostupnih izvora i uobičajeni problemi rekonstruiranja i interpretacije prošlosti jamče da ni najsavjesniji povjesničar nije siguran da neće pogriješiti propuštajući ili pridodajući nešto. Tamo gdje postoje, te su pogreške isključivo moje. Bile bi brojnije bez dobrohotne pomoći i korisnih komentara mojih prijatelja i kolega, među kojima želim osobito zahvaliti Turneru Smithu Jr, Steveu Sayersu, Mitku Naumovskom, Bobu Steinu, Chrisu Browningu, Barbari Novosel, Kseniji Turković, Bruni Gencarelliju, Stjepanu Meštroviću, Jimu Sadikovichu, Milanu Gorjancu i Milesu Ragužu. Posebnu zahvalnost dugujem Billu Nelsonu koji je nacrtao karte. Osobito mnogo dugujem Željani Zovko, Joanne Moore iz Odjela za javno informiranje MKS-a i Kevinu O'Sullivanu iz AP/World Wide Photos za pomoć u pronalaženju fotografija kojima je knjiga ilustrirana. Zahvalan sam i na pomoći koju su radosno pružili Denis Bajs, Jadranka Berkec, Sonja Damjan, Tristan Kime, Ivica Kustura, Goran Selanec i Erica Zlomislic. Kao i uvijek, moja supruga Carole zaslužuje pohvale jer je izdržala moja duga odsustva, fizička i duhovna, tijekom pripremanja ove studije.

Uvod

U listopadu 1992. godine Jajce, važan grad sjeveroistočno od Travnika na glavnoj cesti za Banju Luku, bio je pod opsadom Armije bosanskih Srba (ABS), već gotovo pet mjeseci. Zajedničke snage Hrvatskog vijeća obrane i vojnika Armije Bosne i Hercegovine branile su grad i njegove dvije važne elektrane. Opskrbljivanje je išlo iz Travnika, uskim krivudavim koridorom dugim tridesetak kilometara, kroz područje koje su nadzirali Srbi. Pojačanja, hrana, streljivo i druge životne potrepštine dovoženi su kamionima, obično noću. Neprekidno pod paljbom, noćni su se konvoji probijali iz Travnika tom lošom cestom kroz teški planinski teren, jedva dostatni da održe na životu opsjednuti garnizon u Jajcu i civilno stanovništvo. Prvi krajiški korpus Armije bosanskih Srba 27. listopada 1992. godine odlučio je okončati opsadu Jajca općim napadom kojemu je prethodilo nekoliko zračnih udara. Idućeg dana branitelji Jajca iz redova HVO-a evakuirali su svoje bolesne i ranjene, zajedno s civilnim hrvatskim stanovništvom, prije nego što su te večeri napustili grad. Ubrzo su za njima krenuli i muslimanski vojnici i civili kad je, 29. listopada, Armija bosanskih Srba ušla u grad i počela program „etničkog čišćenja" koje je dovelo do „najvećeg i najnesretnijeg pojedinačnog egzodusa" tijekom rata u Bosni i Hercegovini.[1]

Mnogima od trideset tisuća izbjeglica koji su pobjegli preko planina ili niz tada poznatu „Vijetnamsku cestu" prema relativnoj sigurnosti Travnika to nije bio prvi put da su bili natjerani u bijeg pred Armijom bosanskih Srba. Mnogi su i ranije bježali u Jajce iz Banje Luke,

---

[1] Edward Vulliamy, *Seasons in Hell: Understanding Bosnia's War*, str. 179-180.

Prijedora, Sanskog Mosta, Kotor Varoši i ostalih gradova i sela u području Bosanske krajine. Vojnici HVO-a i hrvatske izbjeglice koji su napustili Jajce najvećim su se dijelom spustili do relativne sigurnosti Hercegovine ili čak do same Hrvatske. S druge strane, oko dvadeset tisuća muslimanskih izbjeglica nije imalo kamo i stoga su ostali u Travniku, Novom Travniku, Vitezu, Busovači ili u selima nedaleko Bile i Zenice. Usred uzajamnih optužbi zbog napuštanja obrane grada, i HVO i ABiH bili su prisiljeni nadoknaditi velike vojne štete koje su pretrpjeli, dok su njihove civilne vlasti bile suočene s problemima koje je izazvao veliki priljev izbjeglica u područje srednje Bosne.

U tome je ležalo sjeme nadolazećeg sukoba. Za vladu Alije Izetbegovića muslimanski izbjeglice iz Jajca bili su istodobno i problem i prigoda. Problem je bio gdje ih smjestiti. Prigoda je bila vojna: veliki broj muškaraca u dobi za vojsku, dobro motiviranih za osvetu protiv Srba i jednako spremnih krenuti i na Hrvate, osiguravao je izvorište iz kojeg je ABiH mogla popuniti postojeće postrojbe i osnovati nove pokretne postrojbe koje bi mogle poduzimati ofenzivne akcije. Do kraja 1992. nedostatak uvježbanih i motiviranih pokretnih postrojbi za napadajne operacije onemogućavao je ABiH da pokreće stalne ofenzivne akcije – protiv ABS-a ili bilo koga drugoga.[2] Međutim, priljev izbjeglica iz Jajca, zajedno s velikim brojem izbjeglica vojne dobi iz istočne Bosne, i dolazak fundamentalističkih muslimanskih boraca (mudžahedina) iz inozemstva, omogućili su ABiH-u da osnuje takve pokretne postrojbe i da prvi put počne razmišljati o velikim ofenzivnim akcijama.[3]

Tako je, suprotno uobičajenom prihvaćenom mišljenju, upravo pad Jajca krajem listopada 1992. – a ne objavljivanje dijelova Vance-Owenova mirovnog plana u siječnju 1993. – ubrzao muslimansko-hrvatski sukob u srednoj Bosni. Muslimani su imali i sredstva i motive da udare na svoje donedavne saveznike. Vance-Owenov mirovni plan, poduprt od Ujedinjenih naroda, predložio je podjelu Bosne i Hercegovine na deset provincija, od kojih bi u svakoj – osim u onoj oko Sarajeva –

---

[2] U obliku u kojem je postojala krajem 1992. ABiH je bila gotovo isključivo sastavljena od postrojbi ustrojenih po obrascu bivše Teritorijalne obrane JNA. Njezine su postrojbe u načelu bile vezane uz određeno područje i nisu bile „pokretne" u smislu mobilnosti američke ili britanske pješačke bojne (tj. spremne djelovati izvan neposredne blizine svojeg domicilnog položaja).

[3] Zloglasna Sedma muslimanska motorizirana brigada, sastavljena djelomice od mudžahedina i glavne napadačke postrojbe ABiH-a, utemeljena je 17. studenoga 1992., dok su 17. i 27. krajiške brdsko-planinske brigade bile osnovane od muslimanskih izbjeglica u Hrvatskoj, u studenome 1992. i lipnju 1993., te zatim prebačene u Bosnu i Hercegovinu.

prevladavala jedna od triju glavnih etničkih skupina. Detalji plana bili su obznanjeni u prosincu 1992. godine, a karte tog plana objavljene su sljedećeg mjeseca. Opće je prihvaćen, premda pogrešan, argument da je muslimansko-hrvatski sukob u srednjoj Bosni izbio zbog toga što su bosanski Hrvati prerano i nemilosrdno nastojali primijeniti plan u onim provincijama srednje Bosne koje im je plan dodjeljivao.[4] Međutim, taj argument počiva na pogrešnom *post hoc propter hoc* razmišljanju, bez uvjerljiva činjeničnog dokaza glede sredstava, motiva i mogućnosti. Osim toga, taj argument ne uzima u obzir vrijeme potrebno za planiranje i provedbu ofenzivne kampanje. Otvoreni sukob između Muslimana i Hrvata u srednjoj Bosni izbio je 14. siječnja 1993., samo dva dana nakon što je u Ženevi dovršena kantonalna karta Vance-Owenova mirovnog plana, ali zato dva i pol mjeseca nakon pada Jajca.

S druge strane, vremenska i uzročna povezanost masivnog priljeva muslimanskih izbjeglica u srednju Bosnu nakon pada Jajca i izbijanja muslimansko-hrvatskog sukoba posve je jasna. Remetilačka prisutnost tih izbjeglica u gradovima i selima srednje Bosne, njihovo uključivanje u nove pokretne ofenzivne postrojbe ABiH-a i žurna potreba da im se nađe životni prostor dobro su poznate i općeprihvaćene činjenice. Njihovu ulogu katalizatora muslimansko-hrvatskog sukoba istaknuli su Franjo Nakić, bivši načelnik stožera Operativne zone Srednje Bosne HVO-a, te mnogi drugi svjedoci pred Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju u Haagu. Kao što je Nakić izjavio, „lokalni Hrvati i Muslimani nikada ne bi ušli u sukob da nije bilo priljeva tih izbjeglica koji su za sebe tražili prostor, nakon što su svoj izgubili u zapadnoj i istočnoj Bosni".[5]

---

4 Neutemeljena ocjena da je do muslimansko-hrvatskog sukoba u srednjoj Bosni došlo zbog ustrajavanja Hrvata na brzoj primjeni Vance-Owenova plana pojavila se već u začetku sukoba. Naprimjer, potpukovnik Robert A. Stewart, zapovjednik UNPROFOR-ove bojne u Lašvanskoj dolini, zabilježio je u svoj dnevnik da je pobočniku princa od Walesa prenio svoje uvjerenje da "HVO izaziva probleme kako bi Muslimane natjerao da prihvate Ženevski plan" (Stewartov dnevnik, 29. siječnja 1993. sec. 3, 12, KC D56/1 i KC D104/1). Istu su ocjenu širili i novinari (npr. Peter Maas u članku *Love Thy Neighbor: A story of War,* 2786); humanitarne organizacije (npr. Helsinki Watch u *War Crimes in Bosnia-Hercegovina*) te u drugim zapadnim publikacijama (npr. Jane's Information Group, "*Jane's Bosnia Handbook*", dio 2, 3-4)

5 Franjo Nakić, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 13. travnja 2000. Nakić je bio načelnik stožera OZSB-a HVO-a od prosinca 1992. do prosinca 1996.

1. Operativno okruženje

Povijesni kontekst i fizičko okruženje obično zajedno određuju narav nekog sukoba. Povijesni kontekst – kao proizvod ranijih povezanosti sastavnica kao što su etnicitet, vjersko uvjerenje, politička ideologija, ekonomski uvjeti i društveni odnosi – utječe i na uzroke i na ciljeve vojnih akcija, kao i na njihov intenzitet. Fizička stvarnost terena, klime, prevladavajućih vremenskih uvjeta i priroda infrastrukture stvorene ljudskim radom, osobito komunikacijske linije (ceste, željezničke pruge, kopneni i vodeni putevi, luke i polijetno-slijetne staze), određuju narav planova i utječu na njihovu provedbu. Poput mnogih sukoba i muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni od 1992. do 1994. godine određivale su i povijesne i fizičke činjenice, neke neposredne i očite, neke nejasne i maglovite.[1]

---

[1] Zamršen i slojevit povijesni razvoj tako široke i raznolike regije kao što je područje bivše Jugoslavije ne može se punom temeljitošću i preciznošću obuhvatiti u kratkom uvodu. U ovim kratkim crtama nastojao sam pošteno prikazati opća obilježja razvoja glavnih suparničkih etničkih i političkih entiteta u području na temelju standardnih referentnih knjiga, poput *Encyclopedia Americana* (CD-ROM). Čitatelji kojima je do temeljitijeg razumijevanja povijesti prostora koji je obuhvaćao bivšu Jugoslaviju mogu se obratiti mnogo detaljnijim radovima znanstvenih stručnjaka za povijest tog područja. Neke od boljih knjiga na engleskom su:

Nacionalno pitanje u bivšoj Jugoslaviji: izvori, povijest, politika Ive Banca;

Povijest Balkana 1804–1945. i *Srbija: povijest jedne ideje* Stevana K. Pavlowitcha;

Hrvatska, nacija iskovana ratom Marcusa Tannnera;

Srbi: povijest, mit i razaranje Jugoslavije Tima Judaha;

Bosna: kratka povijest Noela Malcolma;

Četnici: rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. i *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945: okupacija i kolaboracija* Joze Tomasevicha.

Povijesni kontekst muslimansko-hrvatskoga građanskog rata u srednjoj Bosni

Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednoj Bosni od 1992.–1994. izbio je u neposrednom kontekstu raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije nakon smrti maršala Tita 1980. godine. Korijeni etničkih, vjerskih, ekonomskih i ideologijskih podjela bili su, naravno, mnogo dublji i nigdje takve podjele nisu bile toliko naglašene kao u Bosni i Hercegovini, povijesno graničnom području između Istoka i Zapada. U razdoblju kada se cijela regija raspadala na sastavne dijelove, nije iznenadilo da su dugotrajna podozrenja između Muslimana i Hrvata u srednoj Bosni ponovno isplivala na površinu i potpalila vatre građanskog rata.

Korijeni sukoba

Politička i kulturna podjela južnoslavenskih plemenskih skupina koje će postati moderni Slovenci, Hrvati i Srbi počela je u 6. i 7. stoljeću, ubrzo nakon završetka njihova doseljavanja u bivše ilirske provincije nekadašnjeg Rimskog Carstva. Svi su oni pali pod dominaciju snažnijih kultura – germanske, ugarske i bizantsko-grčke – kojima su se u većoj ili manjoj mjeri opirali, ali koje su u konačnici utjecale na njihovu temeljnu orijentaciju. Slovenci i Hrvati prihvatili su zapadne, rimokatoličke vrijednosti svojih njemačkih i ugarskih vladara. Srbi su s druge strane prihvatili istočne, pravoslavne običaje Bizantskog Carstva.

U 6. stoljeću slavenski preci naselili su jugoistočno područje germanskog teritorija sve do prostora današnje srednje Austrije. Nakon što su bili pod vlašću Bavaraca i Franaka od 745. do 12. stoljeća, pali su pod vlast Habsburga u 16. stoljeću i ostali sastavnim dijelom Austro-Ugarskog Carstva sve do 1918. godine. Praočevi Hrvata stigli su na prostor moderne Hrvatske u 6. stoljeću. Početkom 10. stoljeća hrvatski kralj Tomislav uspostavio je neovisno hrvatsko kraljevstvo koje je uključivalo najveći dio današnje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije te Bosne i Hercegovine. Tomislav je okrunjen hrvatskim kraljem od strane pape Ivana X. 925. godine, ali je ujedinjeno hrvatsko kraljevstvo trajalo kratko zbog napada susjeda, podrovano i uzajamnim nadmetanjem hrvatskog plemstva.

Nakon što ih je 1091. godine porazio ugarski kralj Ladislav I. (1077.–1095.), Hrvati su prihvatili njegova nasljednika Kolomana

Učenog (1095.–1116.), kao kralja Ugarske i Hrvatske po dokumentu tzv. pacta conventa iz 1102. Nakon bitke kod Mohača i nestanka dinastije Arpadovića 1526. godine, Hrvati su za kralja prihvatili habsburškog princa Ferdinanda (kasnije Ferdinanda I.), „svetog rimskog cara". Dakle, osim kratkih razdoblja poluneovisnosti do 1918. godine, Hrvati su bili pod vlašću Austro-Ugarske Monarhije. Hrvatska je održala određeni stupanj autonomije, ali je općenito bila pod ugarskom kontrolom, s iznimkom tzv. Vojne krajine koju je Habsburška monarhija zasnovala 1578. za obranu od Turaka. Vojnom krajinom, prema njezinim vlastitim zakonima i carinama, upravljalo se izravno iz Beča, a bila je nastanjena seljacima uključujući mnoge Nijemce, Mađare i Srbe, kao i Hrvate, koji su dobili zemlju u zamjenu za vojnu službu.

Preci modernih Srba i Crnogoraca naselili su planinska područja istočnog Balkana u 7. stoljeću i bili su nominalno podanici Bizantskog Carstva, što je njihovoj kulturi dalo istočnjačku orijentaciju. Međutim, srpski plemenski vođe *(župani)* često su nastojali odbaciti bizantsku vlast i uspostaviti neovisnu srpsku državu. Slabosti Bizantskog Carstva krajem 12. stoljeća omogućile su srpskom županu Stefanu Nemanji da osnuje neovisno srpsko kraljevstvo oko 1170., kojim je vladao do 1196. Srednjovjekovno srpsko kraljevstvo dostiglo je svoj vrhunac pod carem Dušanom (1331.–1355.).

Bosna i Hercegovina, granično područje između Hrvata i Srba, bila je tijekom srednjeg vijeka prostor nadmetanja Hrvata, Srba i Ugara, da bi konačno otomanskim Turcima uspjelo preuzeti vlast. Bosanci su stekli neovisnost o srpskoj dominaciji sredinom 10. stoljeća, ali su pali pod ugarski utjecaj već 1254. Najveći od svih bosanskih vladara, kralj Tvrtko I. (1353.–1391.), uz pomoć otomanskih Turaka, proširio je vlast na zapadnu Srbiju i preuzeo najveći dio jadranske obale. Međutim, bosansko kraljevstvo koje je stvorio Tvrtko I. raspalo se nakon njegove smrti 1391., a 1393. Ugari su povratili izgubljene dijelove Hrvatske i Dalmacije.

Osvajanja započeta u 14. stoljeću i konačno zaposjedanje Balkana dodatno su otežali regionalna etnička, politička, vjerska i kulturna suparništva. Otomanski Turci su 28. lipnja 1389. pod vodstvom Murata I. i njegova sina Bajezida nanijeli težak poraz koaliciji Srba, Bosanaca, Albanaca i Vlaha predvođenoj srpskim knezom Lazarom u bitki na Kosovu polju ali su Turci tek 1459. potpuno dovršili osvajanje Srbije i njezino uključivanje u Otomansko Carstvo. Godine 1463. Otomani

šire svoja osvajanja na Bosnu, a 1483. zauzimaju Hercegovinu. Zeta (današnja Crna Gora) pada 1499. godine.

Otomansko osvajanje Balkana uz ostalo uspostavlja i vjersku trodiobu balkanskih naroda koja se održala do danas. Južni Slaveni prešli su na kršćanstvo krajem desetog stoljeća, s time da su Srbi u Srbiji i istočnoj Bosni uglavnom prihvatili grčke, a Slovenci i Hrvati latinske obrede. Vjerske razlike između Srba i Hrvata učvršćene su osobito Velikim raskolom 1054. godine, koje je kršćanstvo podijelilo na suparničke rimokatoličke i grkopravoslavne ogranke. Te su razlike učvršćene i vlašću ugarskih rimokatolika nad Hrvatima, kao i imenovanjem Rastka (Sveti Sava), sina Stefana Nemanje, srpskim pravoslavnim patrijarhom. Dodatna podvajanja kršćanskog stanovništva izazvalo je prihvaćanje bogumilske hereze kao službene vjere u srednjovjekovnom bosanskom kraljevstvu.[2]

Treći važan vjerski suparnik pojavio se dolaskom otomanskih muslimanskih vladara i upravitelja u četrnaestom i petnaestom stoljeću i prelaskom mnogih kršćana na islam radi zadržavanja političkog i gospodarskog statusa. Obraćenike na islam – uglavnom bogumilske heretike – njihovi su otomanski gospodari nagrađivali zemljom i upravljačkim položajima, stvarajući tako obrazac političkih i gospodarskih odnosa moći koji su se zadržali do devetnaestog stoljeća, kao jedno od najvećih izvorišta napetosti u područjima pod otomanskom vlašću. Premda je izmijenjen i prilagođen tijekom vremena, po tom su obrascu uglavnom seoskim stanovništvom Hrvata katolika i Srba pravoslavaca politički i gospodarski vladali muslimanski zemljoposjednici, trgovci i vladini činovnici.

Uspon nacionalizma

Slavenske narode Balkana zahvatio je pokret romantičarskog nacionalizma u devetnaestom stoljeću, pokret kojemu je glavni cilj bilo uključivanje kulturološki i jezično sličnih naroda u neovisnu nacionalnu državu. Predvođen uglavnom intelektualcima, romantičarski se nacionalizam iskazivao u različitim oblicima. Ponajprije, postojao je pokret za stvaranje južnoslavenske nacionalne države koja bi uključivala sve južnoslavenske skupine, ali su postojale i mnoge zaoštrenije

---

2 Bogumilska hereza nastala je u Bugarskoj u 8. stoljeću miješajući ortodoksno kršćanstvo i snažne natruhe maniheizma, naglašavajući srž sukoba u svijetu kao sukob dobra i zla. I pravoslavni Srbi i rimokatolici proganjali su bogumile, ali su oni u srednjovjekovnoj Bosni našli dosta sljedbenika.

varijante, utemeljene na mnogo užim određenjima vjerskog i kulturnog identiteta.

Prožeti dominacijom germanske rimokatoličke kulture Habsburgovaca, Slovenci su ipak zadržali nešto od svojega slavenskog kulturnog identiteta, koji je bio oživio sredinom devetnaestog stoljeća. Premda su općenito bili skloni konceptu južnoslavenskog jedinstva, Slovenci su do 1918. godine bili opredijeljeni za ideju slovenske političke autonomije u okviru Austro-Ugarskoga Carstva.

Jedinstvo rimokatoličkih Hrvata sredinom devetnaestog stoljeća promicao je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, kao dio šireg programa koji je zagovarao ujedinjenje svih Južnih Slavena. Hrvatska stranka prava – koju 1861. utemeljuje Ante Starčević i koja zagovara potpunu autonomiju Hrvata, prezirući Srbe i ostale južnoslavenske narode kao manje vrijedne – iskazivala je mnogo gorljiviju verziju hrvatskog nacionalizma. Starčevićeva zaoštrena vizija hrvatskog nacionalizma našla je odraza u ustaškom pokretu iz tridesetih i četrdesetih godina, oživjevši ponovo ranih devedesetih, s još snažnijim protusrpskim usmjerenjem.

Srbi su također sanjali „Veliku Srbiju", državu koja bi sve pravoslavne Srbe s različitih strana Balkana okupila pod jednom neovisnom vlašću. Premda su njezini korijeni u romantičarskom srpskom kulturnom nacionalizmu Vuka Karadžića iz devetnaestog stoljeća i u zahtjevima za srpskim vodstvom nad pokretom za ujedinjenje Južnih Slavena, kako je to isticao Ilija Garašanin četrdesetih godina devetnaestog stoljeća, pokret za „Veliku Srbiju" ubrzo je poprimio nasilna i ksenofobična obilježja. Tu mnogo gorljiviju i isključiviju verziju srpskog nacionalizma promicao je Kosta Pećanac dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća,* unaprijedili je Stevan Moljević i Nikola Kalabić ranih četrdesetih godina, a ponovo obnovili Dobrica Ćosić i ostali poznatiji članovi Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća.

S pomiješanim stanovništvom Hrvata (uglavnom u Hercegovini), Srba (uglavnom u sjevernoj i istočnoj Bosni) i Muslimana (uglavnom u srednjoj Bosni i urbanim sredinama) Bosna i Hercegovina nije uspjela razviti jedinstven vlastiti kulturni identitet tijekom devetnaestog stoljeća. Naprotiv, zagovornici koncepta „Velike Hrvatske" i „Velike Srbije" svojatali su je. Ovi posljednji pritom su težili uključivanju u „Veliku Srbiju" i znatnog dijela srpskog stanovništva iz Krajine u Hrvatskoj.

* Četnički pokret, *op. prev.*

Rastući osjećaj kulturnog nacionalizma među Južnim Slavenima bio je praćen i naporima za dostizanjem političke neovisnosti o njihovim otomanskim i austrougarskim vladarima. Hrvati su poduprli austrijske Habsburge u suzbijanju mađarske revolucije 1848. godine i nakratko su obnovili svoju neovisnost o mađarskoj dominaciji. Međutim, bili su slabo nagrađeni za svoj trud i nagodbom iz 1867. te stvaranjem Dvojne monarhije vraćeni su ponovno pod mađarski nadzor. Srbi su bili uspješniji. Počevši od pobune iz 1804. godine, Srbi su – predvođeni suparničkim vladarskim kućama Miloša Obrenovića i Aleksandra Karađorđevića – stekli autonomiju 1830. godine, nakon čega slijedi praktična neovisnost o posrnulim otomanskim gospodarima. Formalna neovisnost Srbije i Crne Gore priznata je Berlinskim ugovorom 13. srpnja 1878., kada je završen i dvogodišnji (1877.–1878.) rat između Srbije (kojoj je pomagala Rusija) i Turske. Milan Obrenović postaje kraljem nove srpske monarhije u ožujku 1882. godine, a 1903. njegovu dinastiju zamjenjuju Karađorđevići.

Propašću otomanske sile u devetnaestom stoljeću Austro-Ugarsko Carstvo širi svoj utjecaj istočno, na Bosnu i Hercegovinu, i u tomu se nadmeće sa Srbijom. Berlinski ugovor prihvaća habsburške zahtjeve 1878. te Bosnu i Hercegovinu zaposjedaju austrougarske trupe. U listopadu 1908. dolazi do formalne aneksije Bosne i Hercegovine u Austro-Ugarsko Carstvo, ali su Habsburzi zadržali eksploatacijski sustav muslimanskih zemljoposjednika i upravnog činovništva, izazivajući time nacionalističku i vjersku odbojnost i bosanskih Srba i bosanskih Hrvata. No, otpor habsburškoj dominaciji predvodili su srpski nacionalisti, jer su Hrvati po kulturi i vjeri bili bliži austrijskim vladarima.

Gavrilo Princip, nacionalistički bosanski Srbin, uz pomoć obavještajne službe Srbije, 28. lipnja 1914. godine ubija austrijskog nadvojvodu Franza Ferdinanda i njegovu suprugu u Sarajevu, izazivajući time Prvi svjetski rat. Nakon tri neuspjela austrijska napada na Srbiju tijekom 1914. godine, uz pomoć Njemačke Austrijanci nanose Srbima težak poraz 1915. godine. Primorani pod vatrom napuštati zemlju, srpska vlada i ostaci srpske vojske uspjeli su obnoviti snagu tek uz veliku pomoć zapadnih saveznika koji su u razdoblju 1916.–1918. djelovali iz Soluna.

Porazom i slomom Austro-Ugarskog Carstva 1918. godine, predstavnici jugoslavenskih naroda proglašavaju ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba s osnaženom Kraljevinom Srbijom. Crnogorski kralj Nikola svrgnut je u studenome 1918. godine i crnogorska narodna

skupština se izjašnjava u prilog ujedinjenju sa Srbijom. Prvog prosinca 1918. i formalno je proglašena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca pod regentskom upravom kneza Aleksandra Karađorđevića. Ubrzo je postalo jasno da će Srbi dominirati novim kraljevstvom, pružajući Hrvatima, Crnogorcima, Bosancima i ostalim manjinskim skupinama razlog za otpor novoj državi. Ustav je bio usvojen tek malom većinom zastupnika na ustavotvornoj skupštini, nakon što su Hrvati, predvođeni Stjepanom Radićem i članovima Hrvatske seljačke stranke, napustili zasjedanje.[3]

Smrću kralja Petra 1921. godine, Aleksandar Karađorđević, dotadašnji regent, preuzima prijestolje kao kralj Aleksandar I. Raspušta parlament 1929. godine i nakon toga vlada kao diktator, preimenujući zemlju u Kraljevinu Jugoslaviju. Njegova kruta vladavina, praćena povlaštenim položajem Srba, oduzimanjem zemljišta bosanskim Muslimanima u korist srpskih ratnih veterana, i represija nad političkom oporbom izazivaju stvaranje takvih skupina kao što su ustaše. Profašistički hrvatski pokret za neovisnost koji je osnovao Ante Pavelić 1929. godine privlači pozornost Italije, a bio je povezan i sa sličnim nasilničkim nacionalističkim skupinama. Jedan makedonski nacionalist povezan s ustašama ubija kralja Aleksandra u Marseilleu 1934., te je obnovljena regentska uprava u ime njegova jedanaestogodišnjega sina Petra.

Drugi svjetski rat

Stvaranjem neovisne južnoslavenske kraljevine 1918. godine bili su ispunjeni romantičarski snovi generacija južnoslavenskih nacionalističkih intelektualaca, ali su zanemarene vrlo stvarne razlike između 12 milijuna stanovnika nove kraljevine. Stoljeća etničke i vjerske mržnje, gospodarsko i političko izrabljivanje i kulturološki sukobi ipak su ostavili trag. Kao posljedica toga, Kraljevina Jugoslavija od početka je bila opterećena unutarnjom napetošću. Hrvatska seljačka stranka, koju je nakon ubojstva Stjepana Radića vodio dr. Vladimir Maček, napokon je 1939. godine uspjela ishoditi hrvatsku autonomiju u sklopu jugoslavenske kraljevine. To je postignuće ponešto ublažilo hrvatsko nezadovoljstvo, ali je ono za Srbe bilo odbojno i, k tomu, izazivalo je zahtjeve za sličnim statusom i u ostalih manjinskih skupina.

[3] Od 419 delegata na ustavnoj skupštini, samo je njih 258 sudjelovalo u konačnom glasovanju 28. lipnja 1921. Od onih koji su glasovali, samo ih je 233 bilo za novi ustav. V. „Yugoslavia – 6. Monarchial Yugoslavia" na *Encyclopedia Americana* CD-ROM.

Jugoslavenska je vlada u ožujku 1941. pristupila Trojnom paktu s nacističkom Njemačkom i fašističkom Italijom. Vladin je potez izazvao uspješno provedeni vojni puč časnika jugoslavenske armije 27. ožujka. Kralj Petar je proglašen zrelim za preuzimanje vlasti i regentska uprava kneza Pavla završava. Premda nova vlada nije odbacila ugovor sa snagama Osovine, Njemačka je nastojala još više osnažiti južno krilo pružajući pomoć Italiji u Grčkoj i napadajući Sovjetski Savez. Zbog toga su Njemačka, Italija, Mađarska i Bugarska napale Jugoslaviju 6. travnja 1941. Vješto se koristeći razlikama u jugoslavenskom društvu, sile Osovine uspješno su suprotstavljale jednu skupinu drugoj, a sporazum o primirju povoljan za Osovinu potpisan je 17. travnja 1941.

Slovenija je podijeljena između sila Osovine, a Ante Pavelić i ustaše, internirani od 1934. u Italiji, postavljeni su na vlast u novostvorenoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Uz protivljenje Vladimira Mačeka i Hrvatske seljačke stranke, Pavelićevi su fašisti pripojili Bosnu, prepustili veliki dio dalmatinske obale i drugih oblasti Italiji i usredotočili se na uklanjanje svojih srpskih neprijatelja.

Jugoslavenski su muslimani također zdušno surađivali s nacistima, premda Bošnjaci i njihovi pristaše danas potiskuju tu činjenicu. Mnogi su se muslimani pridružili ustašama, a tri su divizije muslimanskih dobrovoljaca služile u njemačkim snagama, od kojih je najpoznatija bila Trinaesta Waffen-SS Planinska divizija „Handžar", vojačena uglavnom u Bosni i Hercegovini.[4]

Dok je većina Hrvata podupirala snage Osovine, većina Srba bila je naklonjena protuhrvatskim i protukomunističkim snagama koje je predvodio pukovnik Draža Mihailović, prethodno ministar rata jugoslavenske vlade u izbjeglištvu. Britanci su opskrbljivali Mihailovićevu četničku gerilsku armiju, dok nisu odlučili svoju potporu pružiti Josipu Brozu Titu, rođenom u Hrvatskoj, i njegovim komunističkim partizanima. Britanci su smatrali da su Titovi partizani, među kojima su većina bili Hrvati, mnogo učinkovitiji u otporu okupacijskim snagama Osovine. No, uz to su partizani znatan dio svojih napora posvećivali uništavanju svojih četničkih i ustaških suparnika. Zapravo, fašistički ustaše, rojalistički četnici i komunistički partizani ubijali su, zatvarali i na druge načine tlačili jedni druge jednakom žestinom i lakoćom, povećavajući tako već postojeće

[4] Ustaše su prihvaćale muslimanske novake kao "Hrvate muslimanske vjeroispovjesti". 21. Waffen-SS brdsko-planinska divizija "Skenderbeg" iz Albanije i 23. Waffen-SS divizija "Kama" iz Hrvatske (raspuštena 1944.) bile su druge dvije SS divizije popunjene uglavnom Muslimanima. Vidi I. C. B Dear, ured. *The Oxford Companion to the World War II*, str. 1047-1049

podjele i mržnje. Prema jednoj procjeni, gotovo 1,8 milijuna Jugoslavena poginulo je do 1945. godine – 11 posto* predratnog stanovništva.[5]

Uspon i pad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije

U okolnostima takvih podjela unutar jugoslavenske države, disciplina i usredotočenost Tita i njegovih komunističkih partizana odnijeli su prevagu i oni su izrasli u vodeću silu nakon Drugoga svjetskog rata. Tito proglašava Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju 29. studenoga 1945. (poslije preimenovana u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju) i svojim razjedinjenim sunarodnjacima brzo nameće socijalističko jedinstvo, suzbijajući etnički i vjerski nacionalizam. Titova vlast zatim stvara šest republika – Sloveniju, Hrvatsku, Srbiju, Crnu Goru, Makedoniju te Bosnu i Hercegovinu – kao konstitutivne dijelove jugoslavenske federacije. Godine 1971. Tito priznaje Muslimane u Bosni i Hercegovini kao samosvojnu etničku skupinu, a jugoslavenskim Ustavom 1974. godine uspostavljene su autonomne pokrajine Vojvodina i Kosovo kao konstitutivni dijelovi Federacije.

Usprkos snažnim Titovim naporima da potisne etnički separatizam i unutarnje napetosti, sukob Srba, Hrvata i Muslimana tinjao je ispod površine, podgrijavan gorljivim snovima uzajamno isključivih srpskih i hrvatskih nacionalista, pogoršavajućom gospodarskom situacijom i zahtjevima za političkim reformama. Šire se nagađanja o neizbježnom raspadu Jugoslavije nakon Titove smrti. No, stvarnost se pokazala gorom i od najvećih strahova. S Titovom smrću 1980. godine dugo potiskivani nacionalizmi sastavnih dijelova SFRJ eksplodirali su. Obnovljeni srpski nacionalizam, nadahnut obnavljanjem ideologije „Velike Srbije" od strane Dobrice Ćosića i soja njegovih istomišljenika stapao se s makinacijama Slobodana Miloševića koji je vješto manipulirao srpskim frustracijama i tjeskobama, koje treba pripisati činjenici da je Srbija, iako najveća po broju stanovnika, posjedovala samo jedan od osam glasova u Federaciji ako se izuzmu pokrajine.[6] Ipak, Srbi su općenito podupirali nastavak centraliziranog sustava SFRJ, jednako kao što je to činila i Jugoslavenska narodna armija (JNA) u kojoj su Srbi dominirali, često opisivana kao „posljednja utvrda titoizma".[7] Isto-

[5] Ministarstvo obrane, *Bosna: priručnik – Snage za primjenu mira*, IFOR, 2-3

[6] Michale O. Beale, *Bombe nad Bosnom: uloga zrakoplovstva u Bosni i Hercegovini*, 7

[7] Međunarodni institut za strategijske studije (IISS), *Strategijski pregled*, 1991–1992, 35

* Realni podaci govore o 1 mil. poginulih, *op. prev.*

dobno, Slovenci, Hrvati, Makedonci i Muslimani, poticani nacionalnim težnjama za neovisnošću, jedva su čekali da se oslobode srpskoga jarma. Taj se centrifugalni trend podudario s uskiptjelim revolucijama koje su u istočnoj Europi zbacivale komuniste s vlasti, premda su jugoslavenski izbori početkom 1990. godine doveli šest novih predsjednika na vlast u šest republika, od kojih samo jedan, Alija Izetbegović iz Bosne i Herecegovine, nije bio bivši komunist. Slobodan Milošević, zagovornik „Velike Srbije", postao je predsjednikom Srbije, a Franjo Tuđman, zagovornik „Velike Hrvatske", predsjednikom Hrvatske.

Raspad SFRJ počeo je kad su 25. lipnja 1991. Slovenija i Hrvatska proglasile neovisnost. Obje je nove države priznala Europska unija u siječnju 1992. kao i Sjedinjene Države u travnju iste godine. Međutim, krnja Savezna Republika Jugoslavija (SRJ), pod srpskom dominacijom, nije dopuštala da ijedna od tih država ode bez borbe.[8] Udaljena od Beograda i bez manjina, Slovenija je bila spremna svoju neovisnost braniti i silom i, nakon što je JNA izgubila nekoliko okršaja od dobro naoružane, dobro uvježbane slovenske Teritorijalne obrane (35 tisuća ljudi), pregovorima je dogovoreno povlačenje JNA.[9] Slovenija je nakon toga dobro iskoristila svoju neovisnost i sretno ostala izvan krvavog sukoba koji je najprije zahvatio Hrvatsku, a potom i Bosnu i Hercegovinu.[10]

Nova Republika Hrvatska nije bila tako spremna oduprijeti se srpskom napadu, osobito zbog znatnog broja srpskoga manjinskog stanovništva u području istočne Krajine. U ljeto 1991. godine Srbi u Hrvatskoj, uz izravnu pomoć Srbije, krnje SRJ i JNA, dižu pobunu i do rujna te godine zauzimaju 30 posto teritorija Hrvatske, proglašavajući neovisnost „Republike Srpske Krajine".[11] Borbe su bile užasavajuće i obje su strane počinile grozote, premda su se Srbi iskazali kao pravi majstori pokolja, silovanja, koncentracijskih logora i drugih tehnika etničkog čišćenja.

---

[8] Nakon odlaska Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Makedonije, Srbija i Crna Gora ujedinjuju se u Saveznu Republiku Jugoslaviju u travnju 1992. Sjedinjene Države i Europska unija odbijaju priznati SRJ, kojom predsjedava ni manje ni više nego Dobrica Ćosić, "duhovni otac srpskog nacionalizma u Miloševićevo doba" (IISS, *Strategijski pregled* 1992–93, 1991–92).

[9] IISS, *Strategijski pregled,* 1991–1992, 35

[10] Makedonija, koja je svoju neovisnost od SRJ proglasila 17. rujna 1991. također je izbjegla najgore zlo i patnje uzrokovane srbijanskim pokušajima da spriječi neovisnost drugih jugoslavenskih republika, premda je i ona imala problema s makedonskom muslimanskom manjinom potpomognutom prelijevanjem terorizma s Kosova i iz Albanije.

[11] IISS, *Strategijski pregled,* 1991–1992, 36

Pod pritiskom Ujedinjenih naroda, Sjedinjenih Država i članica Europske unije, JNA je prihvatila povlačenje iz Hrvatske krajem 1991. godine. Nažalost, intervencija UN-a, SAD-a i EU-a uglavnom je potvrdila grabež teritorija srpskih pobunjenika, što se nije promijenilo ni privremenim mirovnim sporazumom koji je osigurao UN-ov izaslanik Cyrus Vance i koji je potpisan u veljači 1992.[12] U skladu s rezolucijom Vijeća sigurnosti UN 743, Zaštitne snage UN-a (UNPROFOR) bile su razmještene u Hrvatskoj u ožujku 1992. godine da osiguravaju prekid vatre. Osnovane su četiri Zaštićene zone (UN Protected Areas, UNPA) – sektori Sjever, Jug, Istok i Zapad – i sukob je zaustavljen. Međutim, krajiški Srbi nastavili su s etničkim čišćenjem Hrvata u područjima pod svojom kontrolom i borbe između krajiških Srba i hrvatskih snaga su nastavljene. Nezadovoljan neučinkovitošću mirovnih snaga UN-a i razbiješnjen stalnim miješanjem Srbije i JNA, u siječnju 1993. godine predsjednik Tuđman pokreće novonaoružane hrvatske snage duž sto kilometara duge bojišnice u sjevernoj Dalmaciji i Hrvatska vojska ponovo preuzima suverenu kontrolu* nad sektorima Sjever, Jug i Zapad.[13]

U međuvremenu, u Bosni i Hercegovini neovisnost je proglašena 3. ožujka 1992. godine, nakon referenduma 29. veljače, koji su podržali bosanski Muslimani i Hrvati. Sjedinjene Države priznaju novu Republiku Bosnu i Hercegovinu 7. travnja. Međutim, bosanski Srbi bojkotirali su referendum, a njihov vođa Radovan Karadžić odmah je zatražio pravo na nacionalno samoopredjeljenje i priključenje Srbiji. Uz otvorenu potporu Srbije, krnje SRJ i JNA, bosanski su Srbi brzo osnovali Armiju bosanskih Srba (ABS) i krenuli u nasilno osvajanje 70 posto teritorija Bosne i Hercegovine, kampanjom etničkog čišćenja muslimanskog i hrvatskog stanovništva iz novoproglašene „Republike Srpske".[14] Do sredine 1992. godine ABS je, uz pomoć JNA, opkolila bosanskohercegovačke muslimanske i hrvatske branitelje i počela ih polako potiskivati u brojne i sve manje enklave.

U Londonu je 26. kolovoza organizirana konferencija da bi se koordinirala nastojanja UN-a i Europske zajednice (EZ) u vezi s pritiskom

---

[12] IISS, *Strategijski pregled*, 1992–1993, 83. Milan Panić, izabrani premijer nove SRJ, pokušao je postići trajniji sporazum s Hrvatskom, ali su njegove napore potkopavali bosanski Srbi. Milošević ga zatim pobjeđuje na predsjedničkim izborima 1992. (Ibid., 92).

[13] Ibid., 94

[14] *Jane's Bosnia Handbook*, drugi dio, 3

* Netočan autorov navod: Hrvatska je preuzela nadzor nad sektorima Sjever, Zapad i Jug tijekom vojno-redarstvenih akcija „Bljesak" i „Oluja" 1995., *op. prev.*

na Srbe da prekinu agresivne akcije etničkih Srba u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini. U listopadu su u Bosni i Hercegovini razmještene snage UNPROFOR – 2, pod izlikom osiguranja dostave humanitarne pomoći žrtvama sukoba između bosanskih Srba i muslimansko-hrvatskog saveza. Istodobno, EZ razmješta nenaoružane promatrače, od kojih su većina bili vojni časnici s obavještajnim iskustvom, kako bi pratili situaciju i, gdje bude moguće, pomogli u provedbi sporazuma o prekidu vatre. U nakani da spriječe raspad Bosne i Hercegovine na njezina tri prirodna sastavna dijela, UN, Sjedinjene Države i EU donose niz mirovnih planova za Bosnu i Hercegovinu – od kojih je najzapaženiji bio Vance-Owenov mirovni plan iz siječnja 1993. godine – koji ne nailaze na iskreno prihvaćanje svih zaraćenih strana. Zapravo, jedino su bosanski Hrvati prihvatili sve mirovne prijedloge UN-a i EU-a.

Od ožujka do kraja 1992. bosanskohercegovačka vlada Alije Izetbegovića nastoji organizirati i osnovati učinkovitu vojnu silu i postaviti obranu pred srpskim nasrtajima. Tijekom tog razdoblja, središnjoj vladi pod dominacijom Muslimana bilo je od koristi surađivati s bosanskim Hrvatima (koji su se organizirali u Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosnu) protiv zajedničkog neprijatelja. Takvo je savezništvo bilo tim povoljnije jer su, zahvaljujući zadivljujućoj dalekovidnosti – upozoreni ranijim napadima JNA na Sloveniju i Hrvatsku – Hrvati već bili uspostavili vojnu silu, Hrvatsko vijeće obrane, kako bi svoj teritorij branili od očekivane agresije Srba i JNA.[15] Međutim, do kraja godine odnosi između dvaju saveznika sve su se brže urušavali. Radikalni Muslimani u srednjoj Bosni, frustrirani zbog Srba, ali i ohrabreni rastućom snagom Armije BiH i osnaženi muslimanskim izbjeglicama iz područja gdje su vođene borbe u Krajini i istočnoj Bosni, te fanatičnim mudžahedinima iz inozemstva, planirali su otvoreni napad na dotadašnje saveznike – bosanske Hrvate.

Fizičko okruženje u srednjoj Bosni

Teren i klima u srednoj Bosni nesumnjivo su utjecali na planiranje i provedbu vojnih operacija tijekom muslimansko-hrvatskog sukoba od 1992. do 1994. godine. K tomu, prometna i industrijska infrastruktu-

[15] Pobuna Srba iz Krajine i napadi JNA na Hrvatsku posebno su uzbunili bosanske Hrvate i upozorili na opasnost, a mnogi su se od njih pridružili borbi za obranu hrvatske domovine.

ra, linije komunikacija i vojne tvornice u tom području i same su bile primarnim ciljevima obiju strana, postajući tako ključnim točkama sukoba.

Teren i klima

Oko 70 do 80 posto bivše Jugoslavije zauzima planinsko područje, s najvišom točkom na sjeverozapadu oko 2900 metara nadmorske visine.[16] Općenito, postoje tri vrste terena: sjeverna ravnica, unutarnje gorje i obala Jadrana. Republika Bosna i Hercegovina gotovo u cijelosti pripada području unutarnjega gorja, koje se proteže na oko 970 km od sjeverozapada do jugoistoka i nekih 550 km od istoka do zapada. Topografija srednje Bosne vrlo je slična Koreji ili Virginiji, s visokim planinskim šumama breza, jasena, hrasta i različitih vrsta četinjača, sa strmim kraškim brdima i grebenima, s uskim, vodom bogatim dolinama i brojnim dubokim klancima. Glavnina vodenih tokova (rijeke Una, Vrbas, Bosna i Drina) teče prema sjeveru i rijeci Savi i zatim, Dunavom, k Crnom moru. Njihovi gornji tokovi idu uporedno s dolinama koje se protežu od jugoistoka do sjeverozapada, dijeleći srednju Bosnu na brojne odvojene prostore.

Općenito, klima na prostoru bivše Jugoslavije nalik je onoj u sjevernom kontinentalnom dijelu Sjedinjenih Država, s toplim kišnim ljetima i hladnim zimama. Zime u srednjoj Bosni obično su vrlo oštre, s mnogo snijega i leda. Srednja temperatura ljeti na nižim visinama dostiže i blizu tridesetak Celzijevih stupnjeva, a zimi se spušta i do minus 10 ili 15 stupnjeva. Unutarnje gorje je, naravno, svježije i zimi i ljeti. Relativna vlažnost najviša je ujesen i zimi, a najniža ljeti, u rasponu od 65 do 95 posto u gorju. Vjetrovi su obično slabi i promjenjiva smjera, ali hladni zimski vjetar, poznat kao *bura,* može znatno spustiti temperaturu, dok se u bilo koje doba zimi mogu pojaviti snježni zapusi i mećave.

Krševita topografija srednje Bosne i oštra klima, zajedno s cestovnom mrežom ograničenom na glavne doline i prijevoje, otežavaju vojne operacije u bilo koje doba godine. Prometovanje vozilima kroz zemlju ograničeno je tijekom godine, premda je kretanje vozila na kotače i gusjeničara općenito lakše ljeti i ujesen negoli zimi i u proljeće, kad led, duboki snijeg, blato, preplavljeni potoci i odroni zemlje oteža-

[16] Zemljopisne karakteristike i klima Bosne i Hercegovine kratko su obrađeni u *Jane's Bosnia Handbook,* dio II, 18-20.

Doboj
Tešanj
Maglaj
Kotor Varoš
Vrbas
N. Šeher
Žepče
Zavidovići
Jajce
Han Bila
Lašva
Guča Gora
Turbe
Travnik
Zenica
Čajdraš
Novi Travnik
Vitez
Vareš
Donji Vakuf
Kaonik
Kakanj
Stupni Do
Dastansko
Reput
Lašva
Busovača
Kaćuni
Bosna
Bugojno
Šebešić
Bilalovac
Breza
Kupres
Visoko
Gomionica
Fojnica
Kiseljak
Ilijaš
Gornji Vakuf
Uskoplje
Han Ploča
Sarajevo
Kreševo
Lepenica
Šuica
Prozor
Hadžići
Tarčin
Bradina
Tomislavgrad
Mandino Selo
Jablanica
Konjic
Posušje
Neretva
Široki Brijeg
Mostar
S
SLOVENIJA
HRVATSKA
PODRUČJE KARTE 1
BOSNA
HER
NA
SRBIJA
CRNA GORA
KOSOVO
MAKEDONIJA
ALBANIJA

----- linija obrane ABiH
===== ratni putevi HVO-a
0 5 10 15 20 km

Karta 1. Središnja Bosna *(autor: Bill Nelson)*

vaju promet vozila čak i na onih nekoliko popravljenih cesta. U povijesnoj studiji američke vojske o njemačkim protugerilskim operacijama tijekom Drugoga svjetskog rata piše: „Najvažnija osobina Balkana kao prostora vojnih operacija je divlji teren. Zemlja planinskog šipražja, goleti i litica i šuma bez puteva nudi neregularnim jedinicama brojna mjesta za skrivanje i prigodu da mijenjaju pravce kretanja bez mogućnosti da budu uočene čak ni iz zraka, te da postavljaju zasjede."[17]

Lašvanska dolina

Središnja točka sukoba između bosanskih Hrvata i Muslimana 1992.–1994. bila je Lašvanska dolina. Sama dolina je prilično mala, protežući se od jednog do pet kilometara u širinu i nekih tridesetak kilometara u dužinu od Travnika do Kaonika. Rijeka Lašva, po kojoj je dolina dobila ime, zapravo je, po američkim pojmovima, potok u usjeku. Izvire u planinama sjeverno i zapadno od Travnika i teče od sjeverozapada k jugoistoku, ulijevajući se na istočnom kraju u rijeku Bosnu. Kod Kaonika se spaja s rijekom Kozicom, koja teče od jugoistoka i duž koje su smješteni ključni gradovi Busovača i – na spoju s rijekom Lepenicom – Kiseljak. U Lašvanskoj su dolini smješteni ili joj gravitiraju gradovi Travnik, Novi Travnik i Vitez, kao i velik broj malih sela u samoj dolini i na padinama okolnih planina.

Kad prvi put ugleda Lašvansku dolinu, onaj tko proučava vojnu povijest odmah će uočiti sličnost između položaja bosanskih Hrvata u udolini 1993. godine i opkoljenog francuskog logora u Dien Bien Phuu 1954. godine. Ustvari, dolina Nam Yun samo je upola duža od Lašvanske (pedesetak kilometara po dužini), ali je općenito dvostruko šira (tri i pol do osam kilometara).[18] Najizrazitija podudarnost ipak je taktički nepovoljan položaj u kojemu je nekih osam tisuća hrvatskih boraca u samoj udolini bilo nadjačano brojnijim muslimanskim snagama koje su držale okolne visove, upravo kao što je petnaest tisuća francuskih vojnika kod Dien Bien Phua bilo pod dominacijom nekih pedeset tisuća vijetnamskih vojnika na okolnim brdima. Glavna je razlika, dakako, u tomu što francuski vojnici kod Dien Bien Phua nisu branili svoje domove i svoje najbliže. Svatko zna što se Francuzima dogodilo kad nisu

---

[17] Ministarstvo obrane, brošura br. 20-243; *Njemačke protugerilske operacije na Balkanu 1941–1945*, 2

[18] Za opis francuskih položaja u Dien Bien Phuu v. Bernard B. Fall, *Hell in a Very Small Place: The Siege of Dien Bien Phu.*

uspjeli odbaciti Vijetnamce s visova. Teško je kriviti hrvatske branitelje što su htjeli izbjeći istu takvu sudbinu i što su zbog toga napadali kako bi brda oko Lašvanske doline očistili od muslimanskih snaga.

Stanovništvo

U Bosni i Hercegovini je u ožujku 1991. godine živjelo oko 4 364 000 ljudi – nešto manje negoli u Georgiji – a gustoća naseljenosti iznosila je oko 85,6 ljudi na četvorni kilometar.[19] S obzirom na vapnenački sastav gorja u srednjoj Bosni, bavljenje poljoprivredom je otežano, što otežava život većem broju ljudi. Naseljenost izvan gradova je rijetka, dok su sela uglavnom mala i prilično odvojena.

Godine 1991. etnička podjela stanovništva Bosne i Hercegovine bilježila je otprilike 44 posto Bošnjaka (Muslimana), 33 posto Srba i 17 posto Hrvata.[20] Općenito, gradovi i sela bosanskih Hrvata smješteni su u udolinama, dok su muslimanska sela smještena na padinama okolnih planina i brda. U takvim uvjetima, glavni komunikacijski smjerovi koji prolaze kroz doline i njihova naseljena područja, poput prijelaza, mostova i drugih „čepova", dobivaju veliku važnost.

Glavna strategijska obilježja

Kao i većina drugih sukoba, i građanski rat u srednjoj Bosni bio je rat – logistike. Glavni ciljevi obiju strana po svojoj su naravi bili logistički: kontrola nad vojnoindustrijskim postrojenjima i ključnim komunikacijskim smjerovima. Oba su cilja bila od nemjerljive važnosti i za HVO i za ABiH. Nakon što je Vijeće sigurnosti UN-a u rujnu 1991. uvelo embargo na uvoz oružja u bivšu Jugoslaviju, nabava oružja, streljiva i druge vojne opreme potrebne za odbijanje srpske agresije bila je glavna briga vlade RBiH, jednako kao što je i za HVO to bilo važno pitanje. Stoga su životni komunikacijski smjerovi koji povezuju srednju Bosnu s dalmatinskom obalom i vanjskim svijetom dobili iznimnu važnost, tim više što su oni povezivali i glavna vojnoindustrijska postrojenja bivše Jugoslavije smještena u srednjoj Bosni i sjevernoj Hercegovini. Dakle, vojne tvornice i komunikacijski smjerovi

[19] Stožer američkih snaga za Europu, Ured načelnika za odnose s javnošću, *A Soldier's Guide to Bosnia-Hercegovina*, 5

[20] Ibid. Stanovništvo je vjerski bilo podijeljeno: 40 posto Muslimana, 31 posto pravoslavaca, 15 rimokatolika i 4 posto protestanata.

kroz srednju Bosnu postali su glavnim ciljevima nadmetanja hrvatskih i muslimanskih snaga.

Vojnoindustrijska postrojenja. Glavnina postrojenja za vojnu proizvodnju u Bosni i Hercegovini smještena je u Lašvanskoj dolini ili u njezinoj neposrednoj okolici.[21] Sve ih je uspostavila JNA prije raspada Jugoslavije i sva su činila vojnoindustrijski lanac uglavnom koncentriran u srednjoj Bosni. Te su tvornice za proizvodnju vojnog materijala uglavnom pale u ruke ABiH-a 1991. i 1992. godine, ali su tijekom tog razdoblja najvažnije od njih ostale u rukama HVO-a.

Na sjeveru i jugu Lašvanske doline bile su razmještene brojne vojne tvornice pod kontrolom ABiH-a. Željezara Zenica proizvodila je odljevke za granate i punjenja svih kalibara. Tvornica IGM u Konjicu proizvodila je streljivo od 7,62 mm do 12,7 mm, kao i granate za 20-mm i 40-mm protuzračnu artiljeriju. Tvornica u Bugojnu proizvodila je protutenkovske i protupješačke mine, upaljače za rakete, mine i ručne bacače. Od ostalih proizvodnih postrojenja bivše JNA u Lašvanskoj dolini ili na njezinu rubu, pod kontrolom ABiH-a, tvornica „Bratstvo" u Novom Travniku proizvodila je topove od 60-mm do 152-mm, 128-mm raketne bacače i raketne sustave „Oganj" i „Vatra", kao i usavršenu verziju 152-mm topa haubice poznatog kao „NORA". Tehničko-remontni zavod u Travniku proizvodio je signalnu opremu te zapovjedna i nadzorna vozila za uporabu na razini brigade. U Travniku je bila i radionica za popravak komunikacijske opreme te tvornica za proizvodnju vojnih odora, čizama i druge opreme.

Od svih postrojenja za vojnu proizvodnju najvažnija je bila tvornica „Slobodan Princip Seljo" (SPS) u Vitezu. Tvornica je proizvodila vojni eksploziv, neophodan u proizvodnji topovskih i minobacačkih granata. Bila je to jedina takva tvornica na Balkanu i jedino važno vojnoproizvodno postrojenje pod nadzorom snaga HVO-a. Tvornica eksploziva u Vitezu, smještena neposredno uz zapadnu stranu grada, u prokopima između sela Donja Večeriska i Gaćice, uglavnom pod zemljom, bila je ključna za cijeli lanac vojne proizvodnje u Bosni i Hercegovini. Bez nje, ostala postrojenja za proizvodnju oružja bila su uglavnom nekorisna. Na važnost tvornice eksploziva „Slobodan Princip Seljo" za ABiH upozoreno je već tijekom razgovora u Bonnu između bosanskoher-

---

[21] Brigadir Ivica Zeko objasnio je na suđenju Blaškiću 11. i 21. rujna 1998. gdje se koja tvornica nalazi i što se proizvodi. Zeko je bio obavještajni časnik (S2) glavnog stožera OZSB-a od 1992. do 1994 i zatim je služio kao brigadir i obavještajni časnik (G2) u vojsci Federacije BiH.

cegovačkog predsjednika Alije Izetbegovića i hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana u siječnju 1993. godine. U poruci glavnom tajniku UN-a, mirovni posrednik Thorvald Stoltenberg piše: „U razgovorima s Tuđmanom, u našoj prisutnosti, Izetbegović je inzistirao da Hrvati moraju napustiti Vitez, jer je tamo tvornica eksploziva koja mora pripasti Muslimanima. Tuđman je uzvratio da Muslimani nikad neće dobiti tu tvornicu i da nikad neće vojno moći zauzeti Vitez. Čak i da uspiju, tvornica bi otišla u zrak."[22] Premda je ta tvornica bila glavni cilj ofenziva ABiH-a u Lašvanskoj dolini tijekom 1993. godine, nikada nije osvojena i ostala je u rukama HVO-a do Washingtonskog sporazuma u veljači 1994.

Komunikacijski pravci. ABiH i HVO podjednako su i izrazito ovisile o komunikacijskim smjerovima od jadranske obale kroz srednju Bosnu, ne samo zbog dopreme vojnog materijala već i zbog hrane i ostalih potrepština za civilno stanovništvo. Od životne važnosti i za ABiH i za HVO, tih komunikacijskih smjerova nije bilo mnogo, bili su izloženi mogućim presijecanjima, strmi i, k tomu, teški za pregovore o nadzoru. U rimska vremena, *Via Bosniae,* najvažniji rimski pravac preko Balkana od Ljubljane na sjeverozapadu do Soluna na jugoistoku prolazio je kroz Lašvansku dolinu od Travnika do Sarajeva. Lašvanska dolina (v. kartu 1., str. 42), smještena je na sjecištu svih najvažnijih puteva od obale i Hercegovine k sjevernoj i istočnoj Bosni. Kroz nju prolazi i jedini zapadno-istočni pravac kroz srednju Bosnu, od Travnika preko Viteza, Kaonika, Busovače i Kiseljaka do Sarajeva. Zbog toga je kontrola Lašvanske doline za HVO i ABiH bila ključna za nadzor nad žilom kucavicom prema vanjskom svijetu.

Sa sjevera se u Lašvansku dolinu može ući iz četiri smjera: glavnom cestom od Banje Luke preko Jajca i Turbeta do Travnika (stara *Via Bosniae*); cestom od Poljanice preko Han Bile, koja se s glavnim smjerom kroz Lašvansku dolinu spaja kod Stare Bile; cestom od Zenice preko Čajdraša i Sivrina Sela, koja se spaja s lašvanskom cestom kod Dubravica, istočno uz Vitez; i cestom od Zenice duž rijeke Bosne koja na utoku rijeke Lašve u Bosnu skreće na zapad i ulazi u dolinu kroz Grablje, Strane i Kaonik.

Za vrijeme muslimansko-hrvatskog sukoba 1992.–1994. do srednje Bosne se od dalmatinske obale i Hercegovine moglo doći iz pet smje-

[22] Thorvald Stoltenberg u poruci glavnom tajniku UN-a, 9. siječnja 1993.; predmet – razgovor u Bonnu, KC Z354.1.

rova, od kojih su svi osim jednoga prolazili kroz Jablanicu.[23] Od Splita, glavne ulazne luke za Bosnu i Hercegovinu, glavni smjer za sav promet prema Jablanici (pravac *Circle*) išao je kroz Brnaze i Kamensko do Tomislavgrada i zatim do Mandina Sela. Od Mandina Sela nastavljalo se k Jablanici i zatim k Prozoru (pravac *Square*), ali se moglo ići i izravno od Mandina Sela k Prozoru (pravac *Triangle*). Najistočniji pravac (Konjic – Hadžići – Sarajevo – Visoko) i najzapadniji pravac (Bugojno – Donji Vakuf – Turbe – Travnik) od Jablanice u srednju Bosnu bili su pod nadzorom Armije bosanskih Srba tijekom najvećeg dijela navedenog razdoblja i stoga nisu bili dostupni ni HVO-u ni ABiH-u. Smjer od Jablanice kroz Bugojno preko Reputa i Travnika slabo je korišten čak i prije negoli je ABiH osvojila Bugojno i time za HVO potpuno zatvorila taj smjer. Kad je ABiH zauzela Konjic, znatan dio smjera od Jablanice preko Kreševa, Kiseljaka, Busovače, Kaonika do raskrižja Putićevo (pravac *Pacman*) postao je nedostupan snagama HVO-a, koje su zauzvrat blokirale cestu južno od Kreševa ne dopuštajući snagama ABiH da se njome koriste. Tako je smjer od Jablanice preko Gornjeg Vakufa (Uskoplja) i Reputa kroz Novi Travnik do Putićeva raskrižja, gdje se spajao s glavnom cestom kroz Lašvansku dolinu (pravac *Diamond*), bio glavna opskrbna linija od Hercegovine do srednje Bosne i njome je išla glavnina humanitarne pomoći UN-a kao i manji dio civilnog prometa. Bio je to istodobno i glavni smjer opskrbe za snage UNPROFOR-a te su je britanski kraljevski inženjerci popravljali i održavali tijekom cijelog tog razdoblja.[24] Međutim, od 14.

[23] Glavnim smjerovima kojima se prometovalo tijekom sukoba u Bosni i Hercegovini UNPROFOR je dao tajne nazive (v. brifing časnika za vojne informacije za vojne promatrače UN-a, sektor jugozapad, 3. svibnja 1994., KC D333/1). Najvažniji od tih pravaca bili su:

Oznaka	*Pravac*
CIRCLE	Split – Brnaze – Kamensko – Tomislavgrad – Mandino Selo
TRIANGLE	Mandino Selo – Omrčanica – Prozor
SQUARE	Mandino Selo – Jablanica – Prozor
DIAMOND	Prozor – Gornji Vakuf – Novi Travnik – Putićevo
SALMON	Prozor – Gornji Vakuf – Fojnica – Gromiljak
PACMAN	Jablanica – Konjic – Tarčin – Kreševo – Kiseljak – Busovača – Kaonik – Putićevo
LADA	Doboj – Magla – Žepče – Zenica
GANNET	Split – Metković – Mostar – Jablanica
DOVE	Kiseljak – Breza
FINCH	Sarajevo – Ilijaš – Vareš
TROUT	Kiseljak – Fojnica – Blodnica

[24] Cestu su zapravo popravili bosanski Hrvati 1991., u čemu Muslimani nisu htjeli sudjelovati (bojnik Franjo Ljubas, suđenje Kordiću i Čerkezu, 16. svibnja 2000.) Ljubas je bio zapovjednik bojne HVO-a u području Travnika i kasnije je služio kao bojnik u vojsci Federacije BiH.

travnja 1993. godine ni HVO ni ABiH nisu se mogli slobodno koristiti ključnim komunikacijskim pravcem, jer je svaka strana nadzirala neki njegov dio. HVO je držao pod kontrolom odsječak kod Gornjeg Vakufa i Novog Travnika, a ABiH središnji dio.

Tijekom hrvatsko-muslimanskog sukoba u srednjoj Bosni svaka je strana izgradila brojne alternativne „ratne puteve" da zamijeni pravce koje je zauzeo neprijatelj ili one koji su postali neupotrebljivi jer su pali pod izravnu kontrolu ili bili pod vatrom druge strane. HVO je izgradio dvije takve ceste do Lašvanske doline s juga. Prva je išla od Prozora do Gornjeg Vakufa i zatim preko planina do Fojnice. HVO je taj pravac nazvao „Cestom nade", a UNPROFOR-ov pojmovnik bilježi je kao pravac *Salmon*. Druga HVO-va linija opskrbe išla je od Gornjeg Vakufa preko brda sjeverozapadno od Sebešića, gdje se razdvajala – jedan je put nastavljao prema Vitezu, drugi prema Busovači.[25] S obzirom na to da nije bio pogodan za promet vozila, HVO se tim putem koristio uglavnom za transport osnovnih potrepština na konjima i mazgama.

Glavni je pravac kroz Lašvansku dolinu, dakako, bio intenzivno korišten tijekom rata, ali je HVO izgradio ratni put na južnoj strani rijeke Lašve, od Travnika preko Viteza do Busovače, jer je glavni pravac bio izložen napadima s brda sjeverno od ceste. Usprkos stalnim nastojanjima ABiH-a da presječe taj novi put, on je HVO-u ostao otvoren za cestovni prijevoz od Viteza preko Rijeke i Rovna do Busovače, sve do sredine siječnja 1994. godine. Obje su strane izgradile brojne druge lokalne ratne puteve radi opskrbe pojedinih mjesta ili operacija.

25 1PWO MILINFOSUM br. 45, 13. lipnja 1993., KC D201/1

2. Ustroj sučeljenih snaga

Muslimansko-hrvatski sukob u srednjoj Bosni 1992.–1994. vodile su dvije novoosnovane narodne vojske, od kojih nijedna nije imala odgovarajućeg iskustva, dovoljno uvježbanosti, solidne organizacije, učinkovita zapovjedništva, kontrole i komunikacija*, utemeljene doktrine i odgovarajuće logističke potpore. Obje su vojske uglavnom bile sastavljene od pješaštva, s vrlo malo borbene potpore (artiljerije, protuzračne obrane, inženjerije, veze). Obje su imale tek rudimentarni sustav potpore borbenim snagama (logistiku), jedva nešto napredniji od pukog prehranjivanja. Prijevozne i medicinske službe jedva da su bile na odgovarajućoj razini, a nijedna se strana nije mogla pohvaliti zračnom potporom ili zračnim transportom iole vrijednim spomena. I snage Hrvatskog vijeća obrane i snage Armije Bosne i Hercegovine proizašle su iz Teritorijalne obrane (TO) bivše Jugoslavenske narodne armije. Stoga su imale slične sastavnice obrambene politike, administrativnih metoda, strategijske i taktičke doktrine, organizacijske strukture i ostalih zaostataka iz JNA. Ono malo vojne obuke i iskustva koje su posjedovali, njihovi časnici stekli su u JNA, obično kroz kratku aktivnu službu i služenje u snagama TO-a. Ukupno, bilo je malo časnika u HVO-u ili u ABiH-u s činom višim od kapetana prve klase u JNA, premda su obje vojske u svojim redovima imali ponekoga karijernog časnika iz JNA. Formalna je vojna obuka bila rijetkost, na svim razinama. Kad je izbio otvoreni sukob između hrvatskih i muslimanskih snaga u srednjoj Bosni u siječnju 1993., ni HVO niti ABiH nisu kao odvojene vojne strukture djelovale niti punu godinu. Vojskama treba vre-

* Command, control, communications, u daljnjem tekstu 3C, *op. p.*

mena da riješe organizacijske i administrativne probleme, da razviju učinkovit način borbe i nadležnosti i da razviju i počnu primjenjivati pravila i odredbe. Tog vremena nisu imali ni HVO niti ABiH, a posljedice su bile jasne.

Usporedba ljudstva

Sačuvana javna dokumentacija za komparativno utvrđivanje snaga HVO-a i ABiH-a u srednjoj Bosni tijekom muslimansko-hrvatskog sukoba od studenoga 1992. do ožujka 1994. rijetka je i nepouzdana. Jednako je teško naći dokumentaciju o rasporedu tih snaga u odnosu na crte bojišnice protiv agresije bosanskih Srba. Krajem veljače 1993. godine promatračka misija Europske zajednice (ECMM) procjenjivala je da HVO u Bosni i Hercegovini ukupno ima 45 do 50 tisuća ljudi s ratnom opremom i topništvom.[1] Procjena za snage ABiH-a bila je tek nešto viša: oko 50 do 60 tisuća ljudi u pet korpusnih zona, kojima se priključivao neutvrđeni broj policajaca i paramilitarnih snaga. Istodobno, procjenjivalo se da djelatnih snaga bosanskih Srba ima oko 70 do 80 tisuća, podijeljenih u šest korpusa i opremljenih s otprilike 300 tenkova i 600 komada artiljerijskog oruđa, kao i raketama zemlja-zemlja kratkog domašaja te brojnim i osobito vrijednim zračnim snagama koje su uključivale i lovce MIG-21.

Po nekim drugim procjenama te su relativne brojke bile nešto više. Naprimjer, vojni povjesničar Edgar O'Ballance, oslanjajući se na njemačke obavještajne procjene, smatra da je u studenome i prosincu 1992. HVO imao oko 30 tisuća vojnika kojima se pridruživalo oko 40 tisuća mobiliziranih policajaca. ABiH imala je po toj procjeni oko 100 tisuća ljudi, a Armija bosanskih Srba oko 90 tisuća „regularnih" vojnika" i oko 20 tisuća paramilitarnih snaga.[2] Uobičajeno pouzdani Međunarodni institut za strategijske studije (IISS) iz Londona, vjerojatno na osnovi brojki UN-a i ECMM-a, procjenjivao je da HVO ima 50 tisuća vojnika, a ABiH između 30 i 50 tisuća, kako je bilo objavljeno u *Military Balance*[3] izdanju za razdoblje 1992.–1993. U izdanju za razdoblje 1993.–

---

[1] Stožer promatračke misije EU-a, „Uvodni brifing za EU promatrače", Zagreb, 25. veljače 1993., KC Z495, 6. Ništa od topništva HVO-a nije bilo u srednjoj Bosni – bilo je tek nešto artiljerije.

[2] Edgar O'Ballance, *Civil War in Bosnia, 1992-94*, 126-27

[3] IISS, *Military Balance* 1992-93, 70

1994. brojke za HVO ostale su nepromijenjene (50 tisuća ljudi u tridesetak pješačkih brigada, uz jednu brigadu snaga za posebne namjene), dok je ABiH narasla na oko 60 tisuća ljudi organiziranih u pet korpusnih stožera, s 59 pješačkih brigada, brigadom za posebne namjene, četiri mehanizirane brigade, sedam brdsko-planinskih brigada, jednom artiljerijskom i dvije pukovnije protuzračne obrane.[4] Brojke londonskog IISS-a uključivale su samo „regularne" snage. Prema podacima samog Glavnog stožera HVO-a, 23. veljače 1993. godine HVO je imao 34 080 ljudi, od toga oko 6 tisuća u Operativnoj zoni Jugoistočna Hercegovina, 8700 u Operativnoj zoni Sjeverozapadna Hercegovina, 8750 u Operativnoj zoni Srednja Bosna i 10 630 na drugim odredištima.[5]

Snage ABiH-a prema procjenama IISS-a i raznih novinara i komentatora mogle su biti prilično podcjenjene, jer je njihov glavni izvor podataka bila vlada Bosne i Hercegovine, kojoj je bilo u interesu umanjivati podatke o broju ljudi pod oružjem kako bi izazvala naklonost za napadnutu republiku. Zapravo, sâm zapovjednik ABiH-a Sefer Halilović u kolovozu 1992. godine govorio je da ABiH zajedno s Teritorijalnom obranom i pričuvnim snagama ima 168 500 ljudi, a u siječnju 1993. naveo je brojku od 261 500 ljudi.[6] Prema Haliloviću, ukupni broj je tijekom 1993. ostao na razini 261 500 ljudi, ali je krajem 1994. zbog gubitaka, dezerterstva i otpusta pao na ukupno 238 368 ljudi, od kojih je 130 050 bilo na bojišnicama, 58 089 na drugim odredištima i 19 126 na otpustu. Ostali su bili bolesni, dezertirali ili bili odsutni bez dopuštenja.[7]

Odnos snaga u pogledu ljudstva bio je još nepovoljniji po HVO u Srednjoj Bosni. Prema procjenama HVO-a, u proljeće 1993. godine bilo je oko 8 do 8,2 tisuće HVO-ovih vojnika u Operativnoj zoni Srednja Bosna, naspram 82 do 84 tisuće ljudi u Trećem korpusu ABiH-a, što je omjer 1 : 10 u korist ABiH-a.[8] Dakako, stvarni nesrazmjer bio je vjerojatno mnogo manji. Ustvari, stožer Trećeg korpusa ABiH-a objavio je 1997. godine da je imao 26 182 časnika i vojnika u razdoblju od studenoga 1992. do ožujka 1993.[9] Kao što je navedeno, Operativna

---

[4] IISS, *Military Balance*, 1993-94, 74-75. Vjerovalo se da je Armija bosanskih Srba 1992.–1993. imala 67 tisuća ljudi, a gotovo 80 tisuća 1993.–1994.

[5] Glavni stožer HVO-a, br. 06-01-666/93 Mostar, 23. veljače 1993. predmet: Proračun potrošnje mesnih konzervi u ishrani postrojbi HVO-a za 30 dana, KC Z489.2.

[6] Sefer Halilović, *Lukava strategija*, 123-24. General Halilović bio je načelnik Glavnog stožera ABiH-a od svibnja 1992. do studenoga 1994.

[7] Ibid., 124

[8] Zeko, suđenje Blaškiću, 21. rujna 1998.

[9] Glavni stožer Trećeg korpusa ABiH-a br. 02/3-67 (*sic*), Zenica, 11. srpnja 1993.; predmet – Podatci o mob. razvoju, dostava, KC Z1477.4.

zona Srednja Bosna HVO imala je 8750 ljudi 23. veljače 1993. godine. Temeljem tih brojki lako se uočava omjer od 3 : 1 u korist ABiH-a. I premda je HVO mogao osigurati povoljan omjer snaga na pojedinim odredištima, tijekom cijelog muslimansko-hrvatskog sukoba u srednjoj Bosni Treći korpus ABiH-a imao je veliku prednost. Zona djelovanja Trećeg korpusa ABiH-a bila je veća od Operativne zone Srednja Bosna HVO, a neke su postrojbe Trećeg korpusa bile raspoređene protiv snaga HVO-a u Operativnoj zoni Sjeverozapadna Hercegovina. S druge strane, vojnici tih postrojbi, kao i muslimanske snage iz zona drugih korpusa (osobito Prvog, Šestog i Trećeg) često su bile raspoređivane protiv HVO-a u srednjoj Bosni. Uprkos tomu, tijekom pojedinih razdoblja Glavni stožer Operativne zone Srednja Bosna HVO uspijeva gotovo dostići izjednačenost snaga na pojedinim odredištima. Tako, naprimjer, u veljači 1993. Glavni stožer Operativne zone srednja Bosna HVO izvješćuje o omjeru snaga u dodiru u zoni Busovače, navodeći 1500 ljudi u ABiH-u i 1395 u HVO-u (1,1 : 1). U Novom Travniku je bilo 1800 u ABiH-u naspram 1160 u HVO-u (1,6 : 1); u zoni Travnika 4000 u ABiH-u i 1701 u HVO-u (2,4 : 1) i u zoni Viteza 2000 u ABiH-u prema 2,279 u HVO-u (1 : 1,2).[10] Međutim, takvi povoljni omjeri mogu i zavaravati, jer je ABiH imala na raspolaganju velike pričuvne snage, dok je HVO angažirao cjelokupno ljudstvo.

Tijekom vremena temeljni nesrazmjer u korist Muslimana iz ABiH-a još se povećao i ojačao, dok su snage HVO-a u srednjoj Bosni smanjene zbog ranjavanja i drugih gubitaka. I dok HVO nije imao mogućnosti naći zamjene, ABiH se stalno širila priljevom izbjeglica koje su dolazile u srednju Bosnu nakon što ih je Armija bosanskih Srba protjerala iz istočne Bosne i Bosanske Krajine. Naprimjer, krajem 1992. godine oko 20 tisuća muslimanskih izbjeglica iz područja Jajca smjestilo se u srednjoj Bosni, osiguravajući dobro motivirano ljudstvo vojne dobi za popunu postrojbi ABiH-a i za stvaranje nekoliko novih pokretnih brigada za ofenzivne operacije izvan teritorijalnog sjedišta. Usprkos nedostatku ljudstva u cijeloj Bosni i Hercegovini, a osobito u srednjoj Bosni, zapovjedništvo Hrvatskog vijeća obrane tek je 10. lipnja 1993.[11] proglasilo opću mobilizaciju.

---

[10] Stožer vojnog okruga Vitez, 2. veljače 1993.; predmet: Procjena situacije (tablica „Omjer snaga i opreme prema mjestu rasporeda"), 21, KC D59/2

[11] Glavni stožer HVO-a, Mostar, 10. lipnja 1993. predmet: Odluka o provedbi mobilizacije na teritoriju Hrvatske zajednice Herceg-Bosna u vrijeme neposredne ratne prijetnje ili rata (Narodni list, br. 11-93, 10. lipnja 1993.), B38C/1

U svjetlu kasnijeg muslimansko-hrvatskog sukoba, znatne je sporove izazivalo i pitanje doprinosa HVO-a i ABiH-a u obrani protiv Armije bosanskih Srba, osobito na zapadnoj bojišnici, prvo u području Jajca i potom, nakon pada Jajca 30. listopada 1993., u području Turbe – Travnik. Vodstvo Hrvatskog vijeća obrane optuživalo je Muslimane da su odbijali u potpunosti sudjelovati na bojišnicama protiv Srba jer su bili usredotočeni na organiziranje, naoružavanje i obuku snaga potrebnih da provedu strategijski plan ofenzive za čišćenje bosanskih Hrvata iz srednje Bosne.[12] Muslimani su na sličan način optuživali HVO, tvrdeći da je HVO u potpunosti odustao od borbe sa Srbima, ne samo kod Jajca već i na drugim mjestima.[13]

Tvrdnje jednih i drugih nisu ni potpuno točne ni pogrešne. Tijekom 1993. godine glavnina snaga ABiH-a raspoređenih protiv ABS-a u srednjoj Bosni bila je smještena na bojišnici Visoko – Sarajevo, dok su snage HVO-a protiv ABS-a bile prije svega raspoređene na bojišnici Turbe – Travnik.[14] Ipak, velik dio Trećeg korpusa ABiH-a bio je raspoređen na položajima oko hrvatskih enklava u području Travnika, Novog Travnika, Viteza, Busovače i Kiseljaka, daleko od crta bojišnice Armije bosanskih Srba. Glede optužbi da su Hrvati napustili bojišnicu protiv Srba kod Jajca i na drugim mjestima, činjenica je da su snage HVO-a ocijenile u listopadu 1992. da je grad na rubu pada u ruke Armije bosanskih Srba i da su se zato prve povukle. Ali, snage HVO-a na bojišnici Turbe – Travnik nisu se povukle i predale položaje Armiji bosanskih Srba u lipnju 1994. godine, kako su ih optuživali Muslimani. Ustvari, bile su napadnute iz pozadine, od ABiH-a, primorane napustiti položaje i preko bojišnice bježati u ruke Armiji bosanskih Srba.[15]

Stvarni broj vojnika HVO-a i ABiH-a raspoređenih na bojišnici oko Travnika mijenjao se iz dana u dan i teško je točno utvrditi omjer udjela svake strane u obrani. Brigadir Ivica Zeko, bivši obavještajac Glavnog stožera Operativne zone Srednja Bosna, tvrdi da je sve do travnja 1993. godine Treći korpus ABiH-a – sa svojih 80 tisuća vojnika – raspoređivao tek mali broj vojnika, njih 1500 do 1700 na bojišnicu protiv

---

[12] V. između ostaloga, Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 21. rujna 1998.

[13] V. između ostaloga, svjedočenje Nihada Rebihića na suđenju Kordiću i Čerkezu, 13. listopada 1999.; svjedočenje brigadira Džemala Merdana na suđenju Kordiću i Čerkezu 19. i 25. siječnja 2000.; Halilović, *Lukava strategija*, 124; Rehibić je bio obavještajni časnik snaga ABiH-a u Starom Vitezu 1993. Merdan je bio zamjenik zapovjednika Trećeg korpusa ABiH-a od 1992. do 1994.

[14] Sjevernu bojišnicu (Maglaj) držali su zajedno, a Treći korpus ABiH-a imao je raspoređene snage protiv HVO-a i u području Bugojna – Gornjeg Vakufa.

[15] Napad ABiH-a na HVO u području Travnika u lipnju 1993. obrađuje poglavlje 9.

ABS-a u zoni Travnika, ali dodaje da za veći broj muslimanskih vojnika nije ni bilo mjesta na terenu.[16] Jedan drugi veteran HVO-a iz borbi na travničkoj fronti zapaža da je do travnja 1993. godine HVO držao na bojišnici jednu brigadu od tri bojne i jednu od dvije, ukupno oko 2500 do 3000 ljudi, dok je ABiH na toj bojišnici imala dvije lokalne brigade (306. i 312. brdsko-planinska), te Prvu i Sedamnaestu krajišku brdsko-planinsku brigadu i dijelove Sedme motorizirane brigade pod kontrolom generala Mehmeda Alagića.[17]

Pod pretpostavkom da su brigade ABiH-a bile popunjene na istoj razini kao i HVO, ukupan broj Muslimana u obrani Travnika bio bi najmanje osam do deset tisuća ljudi. U svakom slučaju, ako Armiji BiH nečega nije nedostajalo, to je bilo ljudstvo – a broj ljudi na raspolaganju zapovjedniku Trećeg korpusa ABiH-a bio je dovoljan da popuni muslimanski dio travničke crte bojišnice i istodobno poduzme program organiziranja, naoružavanja i obuke pokretnih snaga za moguću ofenzivu protiv Hrvata u srednjoj Bosni.

Ustroj hrvatskih obrambenih snaga

Organiziranje, naoružavanje i vojna obuka hrvatske zajednice u Bosni i Hercegovini počinje 1991. godine, kad su bosanski Hrvati shvatili da su oni sljedeći na redu u razradi srpskog plana i da nova vlada nezavisne Republike Bosne i Hercegovine, pod vodstvom Alije Izetbegovića, i njezino muslimansko stanovništvo nisu bili sposobni ili spremni poduzeti odlučne obrambene mjere protiv vjerojatnog napada bosanskih Srba i njihovih saveznika.[18] U to je doba vlada u Sarajevu, pod dominacijom Muslimana, objavila da „to nije naš rat", a veterani HVO-a kasnije su tvrdili da je Izetbegović u to doba čak i surađivao sa Srbima. Čak je i načelnik Glavnog stožera ABiH-a Sefer Halilović iskazivao zgražanje nad Izetbegovićevim druženjem sa srpskim agentima, njegovim povjerenjem u dobre namjere JNA i odbijanje da poduzme makar najosnovnije korake radi organiziranja zemlje za obranu.[19] Štoviše, Izetbegovićev očit naglasak na islamu kao temelju nove Republike

---

[16] Zeko, suđenje Blaškiću, 23. rujna 1998.

[17] Razgovor s bojnikom Ljubasom, okolica Travnika, 20. kolovoza 1999.

[18] Hrvatsko vijeće obrane Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, Mostar, ožujak 1992. (trebalo je pisati 1993.); predmet: Izvješće o radu u 1992., 1, KC Z511

[19] Halilović, *Lukava strategija*, passim

Bosne i Hercegovine shvaćen je kao prijetnja nastavku života i slobodi katoličkoj hrvatskoj zajednici u Bosni i Hercegovini.

Stvaranje HVO-a

Civilni elementi Hrvatskog vijeća obrane Hrvatske zajednice Herceg-Bosne bili su formalno uspostavljeni 8. travnja 1992., radi koordinacije djelovanja mjesnih vojnih snaga bosanskih Hrvata. Civilna sastavnica HVO-a bila je zamišljena kao najviša izvršna i administrativna vlast na teritoriju HZHB-a, ali kao potrebna privremena mjera, dok vlada Republike BiH-a ne preuzme odgovornost za zaštitu svih građana nove države.[20] Pravno opravdanje za osnivanje samostalnih vojnih snaga nađeno je u zakonskim odredbama bivše SFRJ, koje su građanima i njihovim građanskim udrugama davale pravo da se organiziraju u samoobrani kada i ako ih vlada ne može ili neće braniti na zadovoljavajući način. Politički vođa bosanskih Hrvata Mate Boban kasnije je tvrdio da je HVO osnovan jer je „trinaest hrvatskih sela u općini Trebinje – uključujući i Ravno – bilo uništeno, a bosanska vlada nakon toga nije ništa poduzela".[21] Stvaranje HVO-a utoliko je bila zaštitna reakcija, a ne agresivni korak k izazivanju raspada Republike BiH.

Vojna komponenta HVO-a formalno je uspostavljena 15. svibnja 1992. osnivanjem Odjela za obranu u HVO-u, premda su neke sastavnice – poput Glavnog stožera HVO-a, glavne logističke baze u Grudama i zapovjedništva – bili osnovani već ranije, a neke su borbene postrojbe HVO-a također već postojale.[22] Nastajuća nova organizacijska struktura HVO-a općenito je slijedila obrazac stare Teritorijalne obrane JNA, kako na višoj (regionalnoj), tako i na lokalnoj razini. Tablica 2-1 prikazuje opću organizaciju Hrvatskog vijeća obrane u razvijenom obliku.

I dok su bosanski Muslimani preuzeli staru Teritorijalnu obranu JNA i zatim dopustili JNA da je uništi, bosanski Hrvati morali su svoje lokalne postrojbe stvarati ni iz čega, razvijajući ih iz tzv. kriznih štabova tada postojećih oko Hrvatske demokratske zajednice BiH i općinskih političkih organizacija.[23] Tijekom travnja i svibnja 1992. organi-

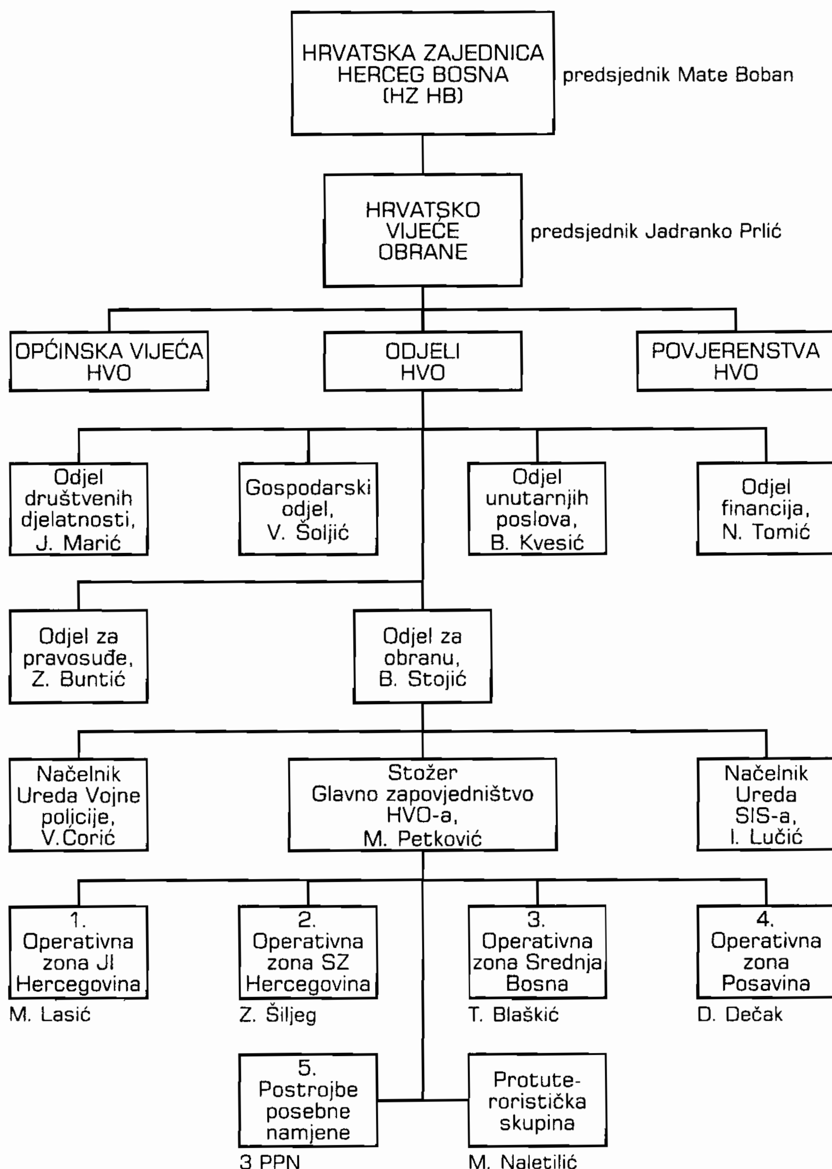
---

[20] Hrvatsko vijeće obrane, predmet: Izvješće o radu u 1992., 1

[21] Mate Boban, intervju s predstavnikom organizacije Helsinki Watch, Grude, 23. listopada 1992., cit. u *Ratni zločini u Bosni i Hercegovini*, izd. Helsinki Watch, 2:297

[22] Hrvatsko vijeće obrane, predmet: Izvješće o radu u 1992., 5

[23] Bojnik Slavko Marin, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 24. rujna 1998. Marin je bio časnik za operacije (S3) u glavnom stožeru OZSB-a, kasnije služio kao načelnik stožera u Prvom gardijskom korpusu Vojske Federacije BiH.

Tablica 2-1. Ustroj Hrvatskog vijeća obrane (HVO)

Izvori: Ustrojbena shema (nedostupno, neobjavljeno, bez datuma), B D497; ustrojbena shema „Struktura HZ HB 1992 – 1993" (ned., neobj., bez dat.). Treba uočiti da su Vojna policija i Sigurnosno-izvještajna služba (SIS) bili izravno pod nadzorom Odjela za obranu HVO-a, dok je Postrojbe za posebne namjene nadzirao stožer Glavnog zapovjedništva HVO-a (zapravo, načelnik stožera osobno).

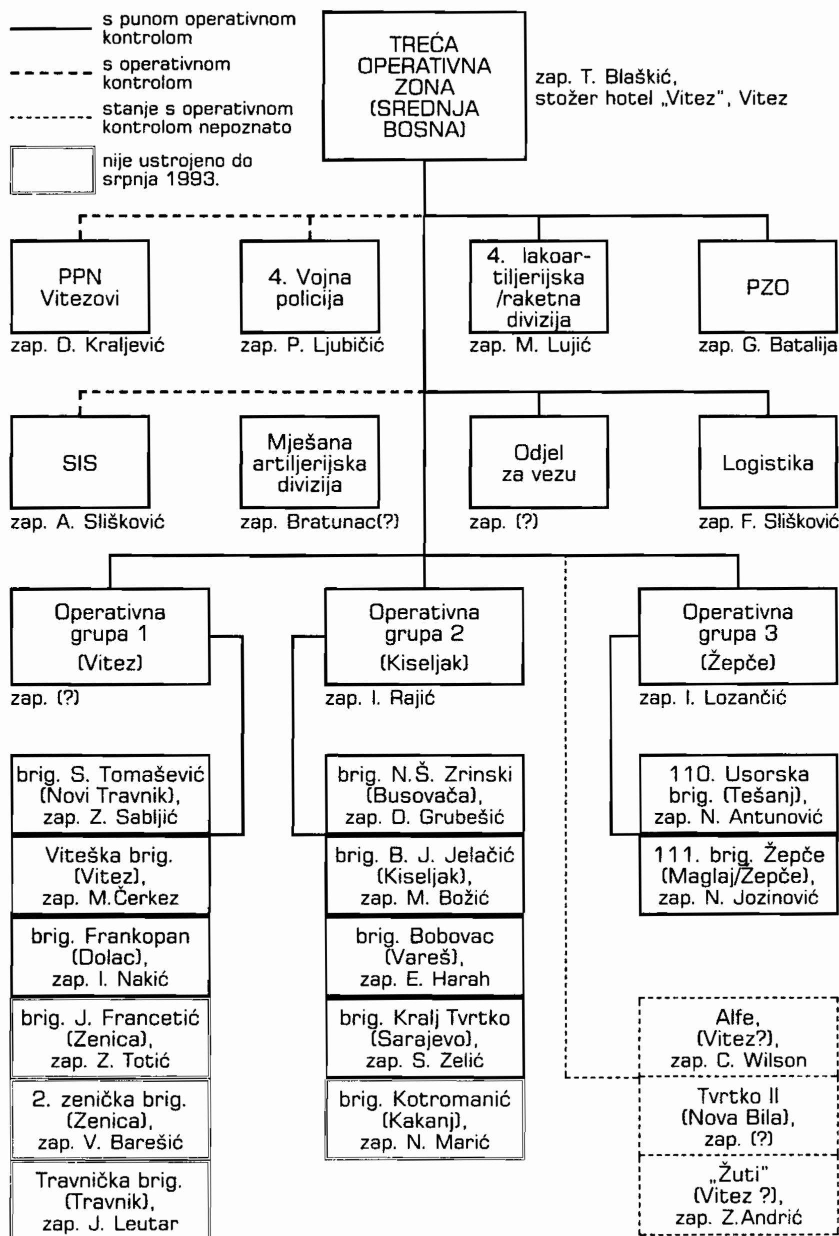
zacijske aktivnosti i obuka ubrzani su i članovi mjesnih kriznih štabova HVO-a preimenovani su u općinske komande HVO-a podčinjene Glavnom stožeru HVO-a u Mostaru.[24]

Operativne zone HVO-a

Isprva je svaka općina u HZHB-u bila odgovorna za svoje obrambene pripreme. Kasnije, HVO dijeli odgovornost za obranu teritorija Herceg-Bosne na četiri operativne zone (OZ), sa stožerima u Tomislavgradu, Mostaru, Vitezu i Orašju. Granice operativnih zona bile su određene prema granicama postojećih općina, a ne prema karakteristikama terena, uglavnom zbog nastojanja da vojna organizacija HVO ide uporedno s civilnom strukturom vlasti. Glavne općine Livno, Tomislavgrad, Kupres, Bugojno, Gornji Vakuf (Uskoplje) i Prozor tako su pripali Operativnoj zoni Zapadna Hercegovina, a Jablanica i Mostar Operativnoj zoni Istočna Hercegovina. Glavni gradovi u Operativnoj zoni Srednja Bosna, organizacija koje je prikazana na tablici 2-2, bili su Travnik, Novi Travnik, Vitez, Busovača, Kiseljak, Zenica, Kakanj, Vareš, Žepče, Zavidovići i Sarajevo. Premda je bilo nastojanja da se koordiniraju operacije između četiri OZ, njihova koordinacija i suradnja nikada nisu bile osobito dobre.

Operativna zona s teritorijalnim odredištem bila je glavna administrativna i operativna jedinica u strukturi HVO-a. Po funkciji nalikujući, otprilike, združenom stožeru u SAD-u ili NATO-u, stožeri OZ HVO-a imali su nadzor nad promjenjivim brojem podčinjenih taktičkih brigada i pridruženih snaga, ali su pod zapovjedništvom imali mnogo manje borbenih postrojbi i mnogo manje jedinica organske borbene potpore i jedinica servisne potpore negoli združeni stožer NATO-a ili SAD-a. Štoviše, stožeri OZ HVO-a bili su mnogo manji. Prijedlog „službene" popune stožera OZ HVO-a iz studenoga 1992. predviđao je samo 41 časnika i nešto više od šezdeset djelatnika. No, niti ta razina popunjenosti nikada nije bila dostignuta: u travnju 1993. u stožeru Operativne zone Srednja Bosna bilo je samo 25 stožernih časnika – pri čemu su samo troji-

[24] V. uz ostalo, glavni stožer HVO-a, br. 01-93/92, 23. travnja 1993. predmet: Zapovjed, KC Z79; stožer općinskog HVO-a Kiseljak, br. 11-95/92, Kiseljak, 10. svibnja 1992., predmet: Zapovjed, KC Z99

Tablica 2-2. Treća operativna zona HVO (Srednja Bosna)

Izvori: Organogram HVO-a, stanje 20. srpnja 1993, KC Z1148.2; stožer Zapovjedništva UNPROFOR-a za BiH, *Bosna-Herzegovina Warring Factions*, šesto izd.

ca imala ozbiljno vojno obrazovanje potrebno za ispunjavanje povjerene zadaće.[25]

U srpnju 1992. zapovjedništvo HVO-a u srednjoj Bosni osniva četiri niža teritorijalna zapovjedništva da nadziru i operacije u raznim općinama, a kasnije i taktičke brigade.[26] Pretvaranjem Zapovjedništva vojnih snaga Srednje Bosne u Operativnu zonu Srednja Bosna, zapovjednik OZSB-a reorganizira i niža teritorijalna zapovjedništva, koja su dotad također nosila naziv operativne zone, u novoimenovane Operativne grupe (OG).[27] Gradovi koji su bili pod ranijim Prvim stožerom OZ-a u Gornjem Vakufu sada su prebačeni pod nadležnost Operativne zone Sjeverozapadna Hercegovina. Nova Prva operativna grupa (ranije Druga OZ) dobila je nadležnost nad gradovima Travnikom, Novim Travnikom, Vitezom, Jajcem i Zenicom. Druga operativna grupa (ranije Treća OZ) preuzima Kiseljak, Kreševo, Busovaču, Fojnicu, Vareš, Kakanj i Sarajevo. Treća operativna grupa (ranije Četvrta OZ) preuzima odgovornost za Žepče, Zavidoviće, Maglaj, Teslić i Tešanj.

Vrste snaga kojima je raspolagao HVO

Stvarne vojne snage koje su bile na raspolaganju zapovjedniku Operativne zone Srednja Bosna tijekom 1992. i 1993. godine bile su, u osnovi, statičke teritorijalne pričuvne snage po modelu stare Teritorijalne obrane JNA. One su uključivale i starce naoružane sačmaricama zadužene za obranu sela i organizirane, uniformirane i dobro opremljene formacije veličine brigade koje su, ipak, novačile i dragovoljce. S vremenom, snage HVO-a bile su sve bolje organizirane i sve „profesionalnije", ali je HVO tek početkom 1994. godine, na samom kraju muslimansko-hrvatskog sukoba, počeo osnivati takozvane gardijske

---

25 V. glavni stožer HVO-a 18. studenog 1992., predmet: Formiranje zapovjedništva Operativne zone Srednja Bosna B 201; Marin, svjedočenje na suđenju Blaškiću 6. listopada 1998. Bivši načelnik stožera OZSB-a bojnik Franjo Nakić svjedočio je o tomu kako je u vrijeme stupanja na dužnost u glavni stožer OZSB-a 1. prosinca 1992. bilo samo jedanaest ljudi u zapovjedništvu i kako je samo zapovjednik, pukovnik Blaškić, imao ozbiljnu vojnu obuku. Sam Nakić imao je iskustva kao major u pješaštvu JNA (suđenje Kordiću i Čerkezu, 13. travnja 2000.). Načelnikom GS-a OZSB-a postao je u prosincu 1992. i ostao na tom položaju do prosinca 1996., kad je u činu bojnika umirovljen iz Vojske Federacije.

26 GS HVO, Regionalni stožer Srednja Bosna, Zapovjed br. 94/92, Gornji Vakuf, 4. srpnja 1992., predmet: Zapovijed (Operativnim zonama/sektorima u srednjoj Bosn) KC Z151

27 GS OZSB, Zapovijed br. 875/93, Vitez, 7. listopada 1992., KC Z234. Očito je brigada „Tvrtko II" u Sarajevu tvorila četvrtu samostalnu operativnu grupu.

brigade – pokretne postrojbe predvođene stalno zaposlenim profesionalnim vojnicima.[28]

Seoske straže. Kako su se borbe širile u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini tijekom 1991. i 1992. godine, stanovnici mnogih srednjobosanskih sela spontano su osnivali tzv. seoske straže za obranu od mogućih napada Armije bosanskih Srba i rastućeg kriminala. U seoskim stražama sudjelovali su lokalni ljudi, na dragovoljnoj osnovi, bez uniformi, naoružani na brzinu skupljenim pištoljima, lovačkim puškama i starim vojnim naoružanjem.[29] Uglavnom su to bili stariji ljudi, dječaci i invalidi, premda je u tim stražama znalo biti i tjelesno spremnih ljudi ako nisu bili angažirani na drugim zadaćama. Seoske straže vrlo su često bile multietničke i uključivale su Hrvate, Muslimane, pa čak i Srbe. One su same birale svoje zapovjednike, služeći uglavnom za stražarenje i kao slaba snaga uzvraćanja u slučaju kakve nevolje. Premda formalno nisu bile dio HVO-a, iz redova seoskih straža regrutirani su dragovoljci za vojne formacije HVO-a. Tjelesno spremni pripadnici seoskih straža često su služili u „smjenama" koje su nadzirale bojišnicu prema Armiji bosanskih Srba, a mnogi od njih uključeni su u brigade HVO-a pod zapovjedništvom stožera Operativne zone srednja Bosna nakon početka muslimanskih napada u travnju 1993. Mnoge od obrambenih zadaća seoskih straža preuzela je Civilna zaštita, organizacija u sastavu HVO-a, osnovana 1993.

Smjene. Zapovjednik Operativne zone srednja Bosna mogao se osloniti i na organizirane skupine dragovoljaca koji su pristajali služiti u redovitim smjenama od po sedam do deset dana na crti bojišnice protiv Armije bosanskih Srba.[30] Smjene su obično bile sastavljene od pedeset do šezdeset muškaraca s određenog područja, naprimjer iz Viteza, i bile su pod kontrolom stožera. Naoružanje je ostajalo na crti bojišnice i bilo predavano nadolazećoj smjeni. Oni koji su sudjelovali u smjenama vrlo su rijetko bili opskrbljeni uniformama i drugom opre-

---

28 Treća gardijska brigada, smještena u Vitezu, bila je dio novoosnovanih pokretnih snaga HVO-a. Četvrtog veljače 1994. imala je samo 140 ljudi. V. zapovjednik viteškog vojnog okruga (pukovnik Tihomir Blaškić) isturenom zapovjednom mjestu GS HVO-a u Posušju, br. 01-2-87/94, Vitez, 4. veljače 1994., predmet: (Izvješće o nadopuni postrojbi u viteškom vojnom okrugu), KC D321/1

29 Izniman opis ustroja i djelokruga rada seoskih straža može se naći u svjedočenju vodnika Fabijana Žuljevića, na suđenju Kordiću i Čerkezu, 19. rujna 2000. Žuljević je iz Križančeva Sela i sudjelovao je u tamošnjoj organizaciji seoske straže. Kasnije je služio kao vodnik u Vojsci Federacije.

30 Vodnik Žuljević pruža također i dobar opis ustroja i raspoređivanja tzv. *smjena*. V. njegovo svjedočenje u slučaju Kordić – Čerkez, 19. rujna 2000.

mom i smatrani su vojnicima samo tijekom služenja smjene. Smjene koje bi odlazile preuzeti dužnost obično bi se dan-dva ranije okupile na nekom njima poznatom i pogodnom odredištu, prošle bi neku brzu obuku da obnove znanje, preuzele bi dodatnu opremu i zatim bi bile prebačene na crtu bojišnice da bi zamijenile prethodnu smjenu.[31] S obzirom na brojnost i naoružanost, smjene HVO-a mogle su izvoditi samo vrlo ograničene ofenzivne akcije i stoga im je prepuštena zadaća statičke obrane u mjestu, protiv Armije bosanskih Srba. Nakon masovnog muslimanskog napada na snage raspoređene na crti bojišnice kod Travnika u lipnju 1993. godine, mnogi dotadašnji dragovoljni pripadnici smjena uključeni su u brigade HVO-a u srednjoj Bosni.

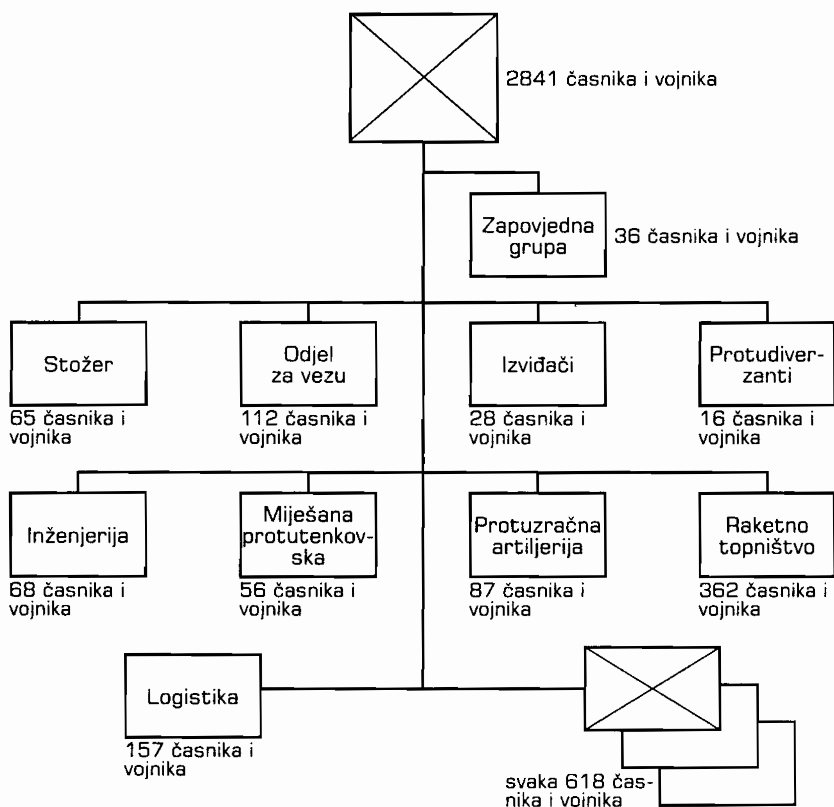
Brigade HVO-a. Srž vojne snage HVO-a u srednjoj Bosni bile su brigade formirane krajem 1992. i početkom 1993. godine. Brigade su bile pričuvne formacije popunjene dragovoljnim vojnicima koji su, kad nisu bili na dužnosti, bili kod kuće i obavljali svoje građanske poslove. U usporedbi s ostalim vojnim komponentama HVO-a, brigade su bile dobro organizirane, dobro naoružane i dobro opremljene, ali su mogle izvoditi samo ograničene lokalne ofenzivne akcije, uglavnom zadužene za obranu domaćeg teritorija. Izbijanjem muslimansko-hrvatskog sukoba u siječnju 1993. brigade HVO-a postale su glavnim osloncem obrambenih snaga bosanskih Hrvata, ponijevši glavni teret sukoba s ABiH-om.

Brigade HVO-a bile su teritorijalno raspoređene, a svoja su nazivlja uzimale po imenima povijesnih ličnosti ili po područjima na kojima su bile smještene, premda su dvije brigade u OZSB-u imale numeričke oznake (110. usorska i 111. žepačka). Gradske obrambene snage u Operativnoj zoni Srednje Bosne prvi put su osnovane krajem studenoga 1992. godine.[32] Isprva je bilo predloženo formiranje devet brigada, sa sjedištima stožera u Usori, Travniku (dvije), Vitezu, Zenici, Busovači, Kiseljaku i Varešu. Na kraju ih je osnovano trinaest, od kojih je pet uništeno, zarobljeno ili rasformirano tijekom muslimansko-hrvatskog sukoba u prvoj polovini 1993. godine. Do srpnja te godine na popisu aktivnih snaga Operativne zone Srednja Bosna HVO-a bilo je samo devet brigada, kako je prikazano na tablici 2-3.

---

[31] Naprimjer, *smjena* prikupljena iz okolice Viteza obično se okupljala kod motela „Lovac" u Kruščici. Ta se *smjena* upravo okupljala kad su Muslimani pokrenuli napad na Lašvansku dolinu.

[32] GS HVO, Zapovijed br. 1224/94, Vitez, 25. studenog 1992., predmet: Ustroj brigada u području OZSB, B D240

Tablica 2-3. Ustroj brigada HVO-a, travanj-svibanj 1993.

Izvori: v. stožer Viteške brigade, br. 10-123-293, Vitez, 10. travnja 1993, predmet: *Dijelovi izvoda iz mobilizacijskog plana Viteške brigade*, KC Z636.1; zapovjednik brigade „Frankopan" zapovjedniku OZSB, Guča Gora – Travnik, 17. svibnja 1993, predmet: *Ustroj i brojno stanje brigade „Frankopan"*, B D246; stožer, zapovjedništvo vojnih snaga srednje Bosne, br. 01-4-36/93, Vitez, 3. travnja 1993, predmet: *izvodi iz Uprave za mobilizaciju brigade „Kotromanić"*, KC Z597.

Organizacijski su brigade HVO-a bile ustrojene na modificiranom predlošku organizacije pričuvnih brigada tipa „R" u staroj JNA, a po tom su rasporedu bile i opremane i imale planski sastav od 2841 časnika i vojnika (v. tablicu 2-3).[33] Međutim, taktičke postrojbe HVO-a nikada nisu uspijevale dostići predviđenu snagu. Naprimjer, sredi-

33 Rezervna brigada („R") po modelu JNA po rasporedu je trebala imati 2864 časnika i vojnika. Šenkić je bio pomoćnik zapovjednika za organizaciju i ljudstvo (S1) brigade „Stjepan Tomašević". Kasnije je služio i u zajedničkom stožeru Vojske Federacije u administrativnom i mobilizacijskom sektoru.

nom svibnja 1993. brigada „Frankopan" u području Guča Gora – Travnik, brojila je samo 1376 časnika i vojnika.[34] Ujesen 1993. Viteška brigada, sa svoje četiri bojne, bila je jedna od većih postrojbi HVO-a, ali je uspjela sakupiti samo 2423 časnika i vojnika – od kojih je 80 bilo pripadnika Civilne zaštite.[35] Početkom veljače 1994., na samom kraju muslimansko-hrvatskog sukoba, glavne postrojbe HVO-a pod zapovjedništvom stožera OZSB-a bile su brigada „Stjepan Tomašević" u Novom Travniku (1981 časnik i vojnik), Viteška brigada u Vitezu (2909), brigada „Nikola Šubić Zrinski" u Busovači (2238, uz još 1429 ljudi u Trećoj bojni u Fojnici), te ostaci brigada „Frankopan" (1214), „Jure Francetić" (57) i Travničke brigade (1047).[36]

Kao lake pješačke snage, brigade HVO-a obično su bile organizirane u tri ili četiri pješačke bojne, s minimalnom strukturom borbene i logističke potpore (v. tablicu 2-3). Većina brigada HVO-a u OZSB-u imala je tri organske pješačke bojne – ipak, 110. usorska brigada i 111. žepačka brigada imale su ih po pet svaka, dok ih je Viteška imala četiri.[37] Svaka pješačka bojna sastojala se od pet pješačkih četa, izviđačkog voda, protutenkovskog voda, pratećeg voda (opremeljenog 120 mm i 80 mm granatama i bestrzajnim puškama), logističkim vodom i komunikacijskim odjelom.[38]

Civilna zaštita HVO. Da bi nadoknadile slabe izvore popune ljudstvom, vlasti HZHB-a početkom 1993. osnivaju „Civilnu zaštitu".[39] Te su teritorijalno ustrojene obrambene snage trebale pružati potporu „regularnim" HVO snagama, osigurati oružani nadzor nad teritorijem, štititi područja i postrojenja od posebnog značenja za obranu teritorija HVO-a, poput rezervoara i vodocrpilišta, elektrana, telekomunikacijskih postrojenja, bolnica, tvornica hrane i vojnih dobara i klju-

[34] Zapovjednik brigade „Frankopan" zapovjedniku OZSB-a, Guča Gora – Travnik, 17. svibnja 1993., predmet: Ustroj i snaga brigade „Frankopan", B D246

[35] Stožer Viteške brigade, Vitez, bez datuma (jesen 1993.), predmet: Pregled efektivne snage borbenih postrojbi Viteške brigade, KC Z583; Ured za obranu HVO-a Vitez, br. 02-11-4-08-867/93, Vitez, 28. rujna 1993., predmet: Procjena, KC Z 12220.1

[36] Zapovjednik viteškog vojnog okruga (puk. Blaškić) isturenom zapovjednom mjestu GS HVO u Posušju, 4. veljače 1994.

[37] Organogram HVO-a 20. srpnja 1993., GS HVO, *Zaraćene strane u Bosni i Hercegovini*, izd. br. 6 (Kiseljak, 22. srpnja 1993.), KC Z1148.2; KC D27/2

[38] GS HVO Novi Travnik, Novi Travnik, 27. veljače 1993., predmet: Popis ljudstva u postrojbi HVO-a Novi Travnik: Zapovjedništvu Druge bojne (VP 72298), KC Z505

[39] V. član 10, točka 8 Uredbe o vojnim snagama HZ HB (Narodni list, br. 1/92) i Uredbe o ustroju Civilne zaštite, 3. studenog 1992. (Narodni list, br. 7/92). Provedbene naputke izdao je Ured za obranu HVO-a, Zapovijed br. 02-1-15/93, Mostar, 5. veljače 1993., B 768; GS HVO, Zapovijed br. 01-254/93, Mostar, 8. veljače 1993., KC D321/1

čnih skladišnih prostora. Istodobno, trebala se boriti protiv ubačenih terorističko-sabotažnih skupina, odgovoriti na neprijateljske zračne napade, osigurati red i mir i spriječiti svako djelovanje usmjereno na podrivanje obrambenog sustava.[40] Svako mjesto u Herceg-Bosni moralo je uspostaviti zapovjedništvo Civilne zaštite do 10. veljače 1993. te zatim izraditi organizacijsku shemu i mobilizacijski plan. Čete Civilne zaštite imale su biti uspostavljene u mjestima s nekoliko ili posve bez postrojenja od posebne važnosti, bojne u mjestima blizu crte bojišnice s Armijom bosanskih Srba ili u mjestima s velikim brojem važnih postrojenja, a jedna pukovnija trebala je biti uspostavljena u Mostaru. Pomoćnik načelnika Glavnog stožera HVO-a u Mostaru postavljen je da nadzire djelovanje Civilne zaštite i svaka je operativna zona dobila naputak da imenuje pomoćnika zapovjednika za pitanja Civilne zaštite. U svakoj OZ jedinice CZ trebale su biti podređene zapovjedniku zone, a u stvarnosti one su vojnim snagama HVO-a osiguravale pričuvu. Zamjenikom zapovjednika za CZ u OZSB-u bio je imenovan Zvonko Vuković i u ožujku 1993. izdane su naredbe o osnivanju jedinica CZ-a u Operativnoj zoni Srednja Bosna.[41]

Međutim, izbijanje muslimansko-hrvatskog sukoba u srednjoj Bosni 1993. godine zaustavilo je osnivanje CZ. Nakon završetka sukoba u veljači 1994. godine i stvaranja vojske muslimansko-hrvatske Federacije, preostale brigade HVO-a preimenovane su u pukovnije CZ. Preostale brigade HVO-a u Vojnom području Vitez (bivšoj Operativnoj zoni Srednja Bosna) dobile su sljedeće nove nazive:[42]

Brigada „Stjepan Tomašević"	Novi Travnik	90. pukovnija CZ
Brigada „Frankopan"	Nova Bila	91. pukovnija
Viteška brigada	Vitez	92. pukovnija
Brigada „N. Šubić Zrinski"	Busovača	93. pukovnija
Brigada „Ban Josip Jelačić"	Kiseljak	94. pukovnija
Brigada „Bobovac"	Vareš	96. pukovnija
110. usorska brigada	Tešanj	110. pukovnija
111. žepačka brigada	Žepče	111. pukovnija

40 Pomoćnik zapovjednika Civilne zaštite (Zvonko Vuković), zapovjednicima općinskih stožera CZ, br. 20-3-538/93, Vitez, 13. ožujka 1993., predmet: Zapovijed o uspostavi Civilne zaštite, KC D321/1

41 Ibid.

42 GS jugozapadnog sektora UN-a vojnih promatrača UN-a, brifing, Gornji Vakuf, 20. lipnja 1995., KC D317/1

Nova postrojba HVO-a, 95. pukovnija CZ, osnovana je u Kreševu. Istodobno, HVO je uspostavio Pokretno zapovjedništvo Glavnog stožera radi nadzora nad novoosnovanim „profesionalnim" gardijskim brigadama. Taj je stožer imao sjedište u Čapljini, a uključivao je Prvu gardijsku brigadu (Čapljina), Drugu gardijsku (heliodrom Rodoč), Treću gardijsku (Vitez), Četvrtu gardijsku (Orašje), 116. pukovniju za posebne namjene „Ludvig Pavlović" (Čapljina) i 56. pukovniju CZ (Konjic).[43]

Organizacija Armije Bosne i Hercegovine

Republika Bosna i Hercegovina rođena je u ožujku 1992. godine, bez učinkovite nacionalne vojske koja bi štitila njezinu krhku neovisnost. Zajednica bosanskih Hrvata, koji su u težnjama bosanskih Srba davno prepoznali prijetnju, reagirala je osnivanjem Hrvatskog vijeća obrane, čije je vojno krilo bilo službeno utemeljeno u svibnju 1992. S druge strane, političko vodstvo bosanskih Muslimana na tu je prijetnju sporo reagiralo. Stoga su bosanski Muslimani zaostajali za bosanskim Hrvatima u stvaranju obrambenih snaga. S obzirom na neodlučnost vlade RBiH-a, vodstvo u organiziranju bosanskih Muslimana za obranu preuzimaju građani i „patriotske" organizacije pod vodstvom Muslimana. Muslimanski su aktivisti preuzeli kontrolu nad organizacijom Teritorijalne obrane u mnogim mjestima i koristili su se strukturom TO-a kao okvirom za formiranje nacionalne vojske. Od sredine 1991. godine Patriotska liga, pod muslimanskim vodstvom, okupila je, organizirala i opremila zamjetnu oružanu silu koja je ljudstvom i sredstvima mogla nadopuniti i proširiti organizaciju TO-a. Premda su imali mnogo šire izvore za popunu ljudstvom, Muslimani su u početku bili slabije naoružani, lošije vođeni i mnogo neučinkovitiji kao vojna sila – u pojedinačnoj usporedbi vojnika – od Armije bosanskih Srba i od HVO-a, ali su u svim tim segmentima znatno napredovali do siječnja 1993.

Stvaranje Armije Bosne i Hercegovine

U vrijeme kad je Bosna i Hercegovina proglasila neovisnost, 3. ožujka 1992., Izetbegovićeva je vlada počela shvaćati da su Šesti korpus JNA i 80 do 120 tisuća paramilitarnih snaga glavne političke stranke

[43] Ibid.

bosanskih Srba, Srpske demokratske stranke (SDS),[44] stvarna prijetnja novoj Republici Bosni i Hercegovini. Istog dana kada je osnovan HVO, 8. travnja 1992., Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine objavljuje da „postoji neposredna opasnost od izbijanja rata" i donosi odluku o stvaranju organizacija Teritorijalne obrane na razini općina te da se oružane snage raznih skupina, poput Patriotske lige, povežu u formalnu obrambenu strukturu.[45] Prve postrojbe ABiH-a osnovane su odlukom Predsjedništva RBiH-a 27. svibnja 1992. i uključivale su trinaest pješačkih brigada, dvanaest samostalnih vodova, jednu bojnu vojne policije, jednu inženjerijsku bojnu i satniju za zaštitu Predsjedništva.[46]

Struktura novosnovane ABiH temeljila se uglavnom na organizaciji stare TO JNA, koja je nekoliko općina grupirala u općinska vijeća Teritorijalne obrane.[47] U siječnju 1991. JNA je naredila raspuštanje svih jedinica Teritorijalne obrane u Bosni i Hercegovini (tada još u sastavu SFRJ), a Alija Izetbegović, predsjednik Bosne i Hercegovine, prihvatio je odluku i dopustio da JNA razoruža jedinice TO-a i njihovo oružje podijeli bosanskim Srbima.[48] No, u mnogim su općinama bosanski Hrvati i Muslimani reagirali domoljubno, oglušivši se o odluku o raspuštanju jedinica TO-a, uspješno preuzevši strukturu, prostore i opremu, kao i mnogo oružja.

Isprva su snage TO-a Bosne i Hercegovine uključivale i Hrvate i Muslimane, ali kako je vlada RBiH-a počela isticati svoj islamski karakter, hrvatski pripadnici odlazili su i priključivali se HVO-u ili su bili izbacivani. Naprimjer, Ivica Zeko, koji će kasnije biti obavještajni časnik u OZSB-u HVO-a, napustio je organizaciju TO-a u Travniku kad je postalo očigledno da će samo muslimanski pripadnici dobiti unapređenja, položaje i odgovornost.[49]

---

[44] Halilović, *Lukava strategija,* 166

[45] Ibid., 67. Uredba o osnivanju nove organizacije Teritorijalne obrane nije objavljena sve do 9. travnja 1992., a 15. travnja obilježava se kao službeni „rođendan" ABiH-a. U to vrijeme, vojna struktura HVO-a bila je prihvaćena kao sastavni dio obrambenih snaga RBiH.

[46] Ibid., 123

[47] Naprimjer, u travnju i svibnju 1992., okružni stožer TO-a u Zenici nadzirao je snage u općinama Donji Vakuf, Bugojno, Gornji Vakuf, Travnik, Novi Travnik, Vitez, Busovača, Kakanj i Zenica. Detaljnije o ustroju TO Zenica v. Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 11. rujna 1998.

[48] Sefer Halilović se kasnije ogorčeno žalio na Izetbegovićevo popuštanje pred diktatom JNA i na utjecaj Izetbegovićeva bliskog savjetnika Fikreta Muslimovića, za kojeg Halilović tvrdi da je agent srpske obavještajne službe (v. *Lukava strategija,* 57 i 73). Muslimović je kasnije napredovao do zapovjednika muslimanskih snaga koje su ušle u sastav Vojske Federacije.

[49] Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 21. rujna 1998.

U svakom slučaju, organizaciji nije nedostajalo ljudstva. Snage Teritorijalne obrane pod dominacijom Muslimana djelovale su po pravilu službe TO-a bivše Jugoslavije i uglavnom su bile vezane uz odredište u kojemu su bile unovačene. No, priljev izbjeglica iz istočne Bosne i s područja Bosanske krajine krajem 1992. osigurao je veliki broj dobro motiviranih ljudi vojne dobi za popunu snaga TO-a i za osnivanje novih pokretnih postrojbi koje su mogle izvoditi ofenzivne operacije.

Vojne snage koje je pod muslimanskim vodstvom organizirala Patriotska liga imale su važnu ulogu u početnoj obrani RBiH od Armije bosanskih Srba i u stvaranju Armije BiH. U lipnju 1991. bosanski Muslimani osnivaju Nacionalno obrambeno vijeće, radi priprema bosanskomuslimanske zajednice za obranu od bosanskih Srba, a u rujnu Sefer Halilovć, bivši časnik JNA, počinje organizirati tajne vojne snage, Patriotsku ligu, radi „obrane Bosne i Hercegovine i muslimanskog naroda", a sljedećeg mjeseca Patriotska liga u Sarajevu osniva regionalni vojni stožer, logistička sredstva te pokretne i stajaće postrojbe, kao i postrojbe za posebne namjene.[50] Nakon sastanka 2. prosinca – povezanog s prvim kongresom Stranke demokratske akcije (SDA), vodeće političke stranke bosanskih Muslimana – Alija Izetbegović naređuje Haliloviću da Patriotsku ligu proširi na cijelu Bosnu i Hercegovinu.[51] Nakon toga Patriotska liga uspostavlja Vojno vijeće u selu Mehurići, pokraj Travnika, stvara plan uspostave regionalnih vojnih stožera, izdaje zadatke vojnom osoblju po regijama i priprema plan obrane pod nazivom „Direktive za obranu suvereniteta Bosne i Hercegovine".[52] Na kraju je glavni stožer Patriotske lige nadzirao devet regionalnih vojnih stožera i 103 općinska, te veliki broj stajaćih postrojbi (za lokalnu obranu), kao i pokretnih postrojbi i postrojbi za posebne namjene – ukupno oko 120 tisuća ljudi.[53]

---

50 Halilović, *Lukava strategija*, 54-55, 164-68 i 215. Sefer Halilović napustio je JNA u rujnu 1991. i od prosinca 1991. do ožujka 1992. bio je uključen u formiranje Patriotske lige i obranu Sarajeva. U svibnju 1992. vodi obranu Sarajeva od bivše JNA i sprječava A. Delimustafićev pokušaj prevrata. Zaobiđen pri imenovanju zapovjednika snaga TO-a RBiH, istog je mjeseca postavljen za načelnika GS-a ABiH-a i obavljao je tu dužnost do 1. studenoga 1993. Njegove su ovlasti neustavno smanjene kad je Alija Izetbegović imenovao Rasima Delića na nepostojeće mjesto zapovjednika Glavnog stožera, 8. lipnja 1993. (v. *Lukava strategija*, 247-48).

51 Ibid., str. 54-55

52 Ibid., 120, 164-68 i 247. Halilović je vodio organizacijski sastanak Patriotske lige 7-9. veljače 1992. u Mehurićima i, zajedno s Rifatom Bilajcem, Zuhrom Šuljevićem i Kemom Karišikom, sastavio obrambeni plan.

53 Ibid., str. 120, 166 i 247

Do kolovoza 1992. ABiH je narasla na 170 tisuća ljudi, raspoređenih u 28 brigada, šesnaest samostalnih bojni, jednu oklopnu bojnu, dvije artiljerijske divizije i još 138 drugih postrojbi.[54] Nastavši spajanjem Patriotske lige i snaga Teritorijalne obrane, ABiH je povećana i brojnim muslimanskim paramilitarnim skupinama, poput tzv. Muslimanskih oružanih snaga (MOS) i „Zelenih beretki", kao i znatnim brojem muslimanskih boraca, mudžahedina, pristiglih iz Sjeverne Afrike, sa Srednjeg istoka i iz Afganistana, koje je bio pozvao Alija Izetbegović. K tomu, nakon mobilizacije u travnju 1992. ABiH je bila uvećana i za snage Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP), čijih je sedamdesetak tisuća ljudi bilo raspoređeno diljem zemlje, a najvećim dijelom oko Sarajeva.[55] Snage MUP-a, u kojima su uglavnom bili Muslimani, bile su naoružane lakim oružjem i posjedovale su nešto vozila, ali su bile dobro obučene.

Organizacija korpusa ABiH-a

Sustav Teritorijalne obrane po općinama 18. kolovoza 1992. zamijenjen je sustavom pet korpusnih zona ABiH-a.[56] Istodobno, razni općinski obrambeni stožeri podvedeni su pod nove korpusne stožere: Sarajevo je došlo pod Prvi korpus, Doboj i Tuzla pod Drugi korpus, Banja Luka i Zenica pod Treći, Mostar pod Četvrti i Bihać pod Peti. Premda je predsjednička uredba o osnivanju korpusa ABiH-a bila donesena 18. kolovoza, trebalo je vremena za njezinu provedbu. Treći korpus ABiH-a sa stožernim mjestom u Zenici tako, naprimjer, nije formalno bio osnovan do 1. prosinca 1992. ABiH je kasnije osnovala još dva dodatna korpusa, u drugoj polovini 1993. godine – Šesti korpus sa sjedištem u Konjicu (odgovoran za općine na Igmanu, za Jablanicu, Visoko i Kalinovik), te Sedmi korpus, sa sjedištem u Travniku.[57] Stožeri svih sedam korpusa ABiH-a prikazani su u tablici 2-4.

Korpusi su u ABiH-u bile temeljne administrativne jedinice i po funkcijama su odgovarale operativnim zonama HVO-a, iako su kor-

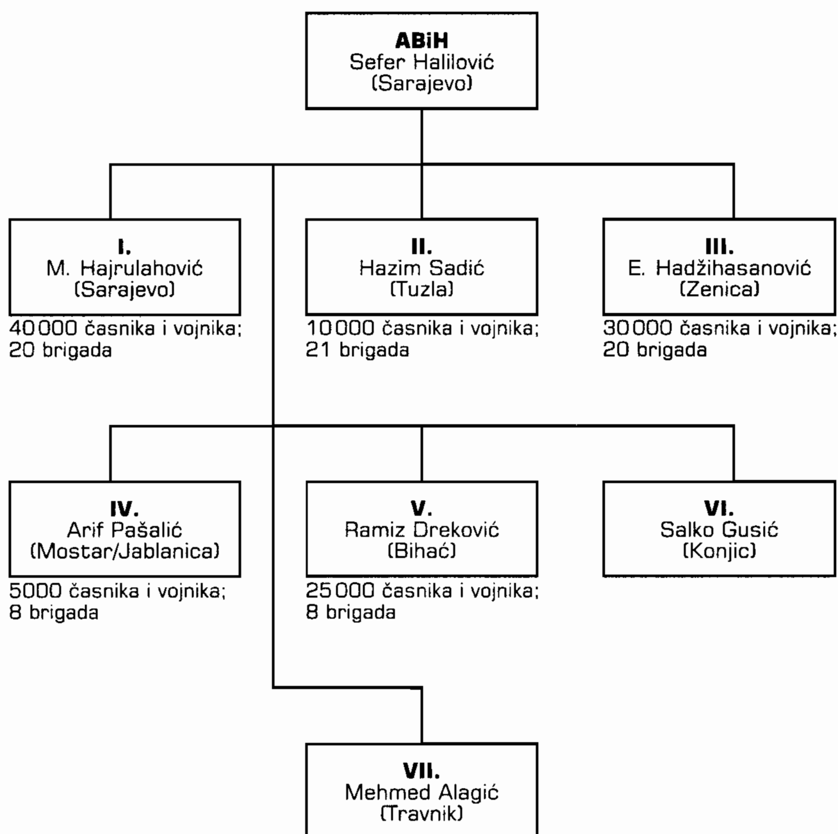
---

54 Ibid., str. 123

55 O'Ballance, *Civil War in Bosnia,* str. 29

56 Predsjedništvo RBiH, br. 02/1091-37, Sarajevo, 18. kolovoza 1992., predmet: Odluka o formiranju korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine, njihovim zonama odgovornosti i novoj zapovjednoj strukturi, KC Z191

57 Predsjedništvo RBiH, br. 02-011-308/93, Sarajevo, 8. srpnja 1993., predmet: Odluka o restrukturiranju Štaba vrhovne komande oružanih snaga RBiH i imenovanju viših oficira, KC Z1031.2; v. također INFOSUM GS UNPROFOR-a br. 34, Kiseljak, 21. lipnja 1993., 5b (5), KC Z1090

Podaci. 2-4. Stožeri korpusa i zapovjednici ABiH

Izvori: na temelju knjige *Lukava strategija*, str. 14, Sefer Halilović. Broj brigada i njihovo brojno stanje odnose se na razdoblje do osnivanja Šestog i Sedmog korpusa i procjena se temelji na podacima časopisa *Military Balance* (1993–1994, 74–75) Međunarodnog instituta za strategijske studije

pusi ABiH-a imali više ljudstva i šira područja odgovornosti. Naprimjer, OZSB HVO imala je oko 18 tisuća ljudi, dok ih je u Trećem korpusu ABiH-a bilo otprilike 80 tisuća. Pri tomu je zona odgovornosti Trećeg korpusa ABiH-a zahvaćala i OZSB HVO. Sjeverne granice obiju zona bila su otprilike iste, ali se zona Trećeg korpusa na jugu širila sve do Bugojna, Gornjeg Vakufa i Kupresa. Korpusi ABiH-a imali su promjenjiv broj pridruženih taktičkih brigada i potpornih artiljerijskih, inženjerskih, logističkih postrojbi, postrojbi veze i drugih snaga,

poput MUP-a, koje su bile pridružene ili pod operativnom kontrolom (OPKON) glavnih korpusnih stožera.

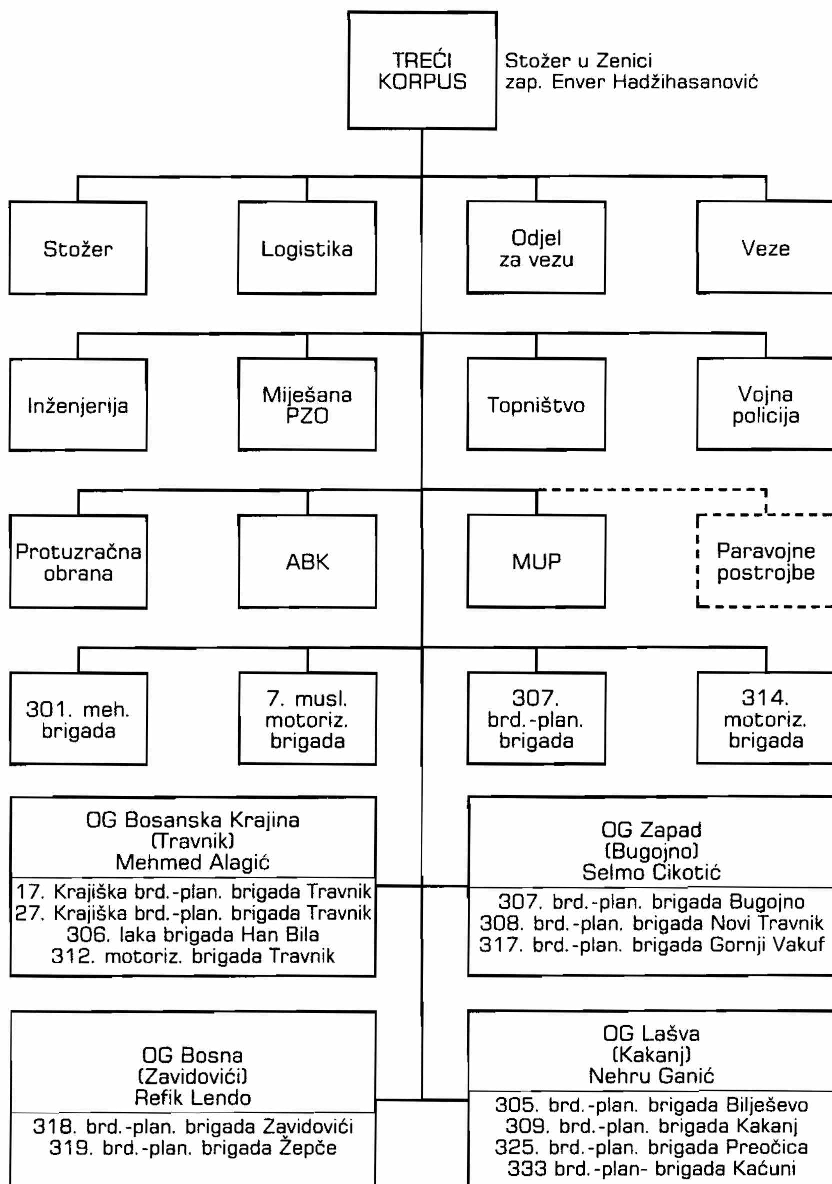
Operativne grupe ABiH

Pred kraj 1992. korpusi ABiH počeli su grupirati svoje brigade kako bi stvorili operativne grupe (OG), na sličan način kako je to učinio i HVO. Ipak, za razliku od operativnih grupa HVO-a, koje su bile „polustalne" organizacije s čvrsto određenom teritorijalnom bazom, OG ABiH bile su privremene organizacije sa zadaćom da pomognu u provedbi operacija, zapovjedi i nadzora tijekom borbi. Osnivane su po potrebi, za posebne operativne situacije, a njihov sastav i snaga mijenjali su se ovisno o vrsti zadaće. Bilo je uobičajeno da se cijele brigade i ostale postrojbe pridružuju OG, ali bilo je i slučajeva pridruživanja pojedinih bojni operativnoj grupi dok je njihova brigada ostala na mjestu, jednako kao što su i pojedine postrojbe iz različitih korpusa mogle biti razmještene na zadaću u određenoj OG. U osnovi, operativne grupe ABiH-a bile su snage za posebne zadaće različite po sastavu, a broj i veličina operativne grupe u stvarnosti su se mijenjali ovisno o situaciji.

U ožujku 1993. Enver Hadžihasanović, zapovjednik Trećega korpusa ABiH-a naredio je reorganizaciju brigada dodijeljenih korpusima u četiri operativne grupe, smatrajući da je „...za jačanje svih obrambenih struktura... potrebno usvojiti novi organizacijski model".[58] Zadaće tih četiriju operativnih grupa nisu bile posve jasne, ali prema njihovu razmještaju i kasnijem djelovanju čini se da je OG Bosanska krajina, sa sjedištem u Travniku, prije svega bila orijentirana na pritisak Armije bosanskih Srba u zoni Turbe – Travnik; OG Zapad, sa sjedištem u Bugojnu, bila je orijentirana na pritisak ABS-a iz pravca zapad – jugozapad; OG Bosna, sa sjedištem u Zavidovićima, bila je orijentirana na pritisak bosanskih Srba na isturenu obrambenu crtu kod Maglaja. Operativna grupa Lašva, sa sjedištem u Kaknju, bila je, čini se orijentirana, prije svega ka enklavama bosanskih Hrvata u dolinama Lašve i Lepenice (Vitez, Busovača i Kiseljak).

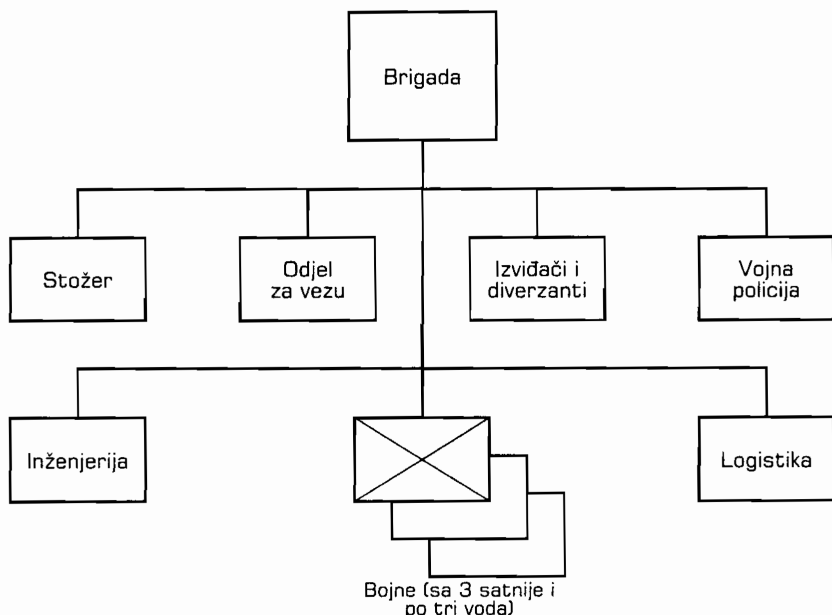
Sastav četiriju operativnih zona Trećeg korpusa ABiH-a osnovanih u ožujku 1993., kao i prateće postrojbe i brigade pod izravnim zapovjedništvom Glavnog stožera Trećeg korpusa prikazani su u tablici 2-5.

[58] GS 3. Korpusa ABiH, br. 02/33-628, Zenica, 8. ožujka 1993., predmet: Zapovijed o formiranju operativnih grupa, KC Z527.1.

Tablica 2-5. Ustroj Trećeg korpusa ABiH

Opaska: vrijedi za stanje na dan 20. srpnja 1993, osim gdje je drugačije naznačeno. *Izvor:* Zapovjedništvo UNPROFOR-a za BiH, „Bosnia-Herezegovina Warring factions", šesto izd; 1 PWO „Borbeni raspored za Operativnu zonu Srednja Bosna HVO-a" (rukom crtano), bez datuma (vjerojatno srpanj 1993), B 378.

Tablica 2-6. Ustroj tipične brdsko-planinske brigade ABiH

Izvori: Ovaj je dijagram napravljen prema ustroju elitne Sedme muslimanske motorizirane brigade. Njen je opći ustroj reprezentativan za ustroj ostalih brigada ABiH; v. puk. Asim Koričić, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 10. lipnja 1999.

Brigade Armije BiH

Ujesen 1992. odvajanje Teritorijalne obrane po općinama već je dovelo do stvaranja brigada. Kako su stizali ljudi i oprema, rastao je i broj brigada. Nakon pada Jajca u listopadu 1992. ABiH je mogla iskoristiti pristigle izbjeglice za popunu postojećih postrojbi i za stvaranje novih brigada koje nisu bile povezane s određenim područjem, već su mogle biti korištene po potrebi. Kao i kod HVO-a, u ABiH-u brigade su također bile ključne taktičke postrojbe i svaka je bila ustrojena od tri do četiri pješačke bojne i snaga za potporu. Većina brigada ABiH-a u zoni Trećeg korpusa (srednja Bosna) bile su ustrojene kao tzv. brdsko-planinske pješačke brigade, po modelu partizanskih bojni kojima se koristila i JNA. Tablica 2-6 pokazuje ustroj tipične brdsko-planinske brigade ABiH-a. Neke su brigade pak bile ustrojene kao lake pješačke, dok je tijekom vremena Treći korpus reorganizirao nekoliko svojih brdsko-planinskih brigada u

motorizirane, a neke brigade lakog pješaštva postale su brdsko-planinskima. 301. mehanizirana brigada bila je, istina, oklopna, ali se mogla pohvaliti sa samo šest tenkova.

Kao i u slučaju brigada HVO-a, ni brigade ABiH-a uglavnom nisu bile potpuno popunjene: krajem 1993. u Trećem korpusu prosječna brigada imala je oko 1500 ljudi.[59] U raznim muslimanskim selima i gradovima, brigade su, kao snage ABiH-a za prvu crtu bojišnice, bile popunjavane postrojbama Teritorijalne obrane.

Preustroj Armije BiH

Glavni stožer ABiH-a predložio je 24. travnja 1993. brojne ustrojbene promjene radi povećavanja učinkovitosti vodstva i samih operacija, ali je trebalo proći više od dva mjeseca da o toj temi raspravi Predsjedništvo RBiH.[60] Izetbegović 2. lipnja iznosi pred Predsjedništvo drugi plan preustroja ABiH-a koji nailazi na snažan otpor Halilovića i članova Glavnog stožera.[61] Plan je predlagao novu raspodjelu činova u ABiH-u, počevši s postavljanjem pukovnika i brigadnih generala za zapovjednike brigada. Planom je uveden neustavni položaj zapovjednika Glavnog stožera i na to mjesto imenovan je general Rasim Delić, sa Stjepanom Šiberom i Jovanom Divjakom kao zamjenicima, dok je general Halilović zadržan kao načelnik Glavnog stožera, ali bez određenih dužnosti. K tomu, znatno je smanjen sastav Glavnog stožera, kao i korpusnih i brigadnih stožera. Osnovan je Šesti korpus kojim će zapovjedati pukovnik Salko Gusić, sa sjedištem u Konjicu i zonom odgovornosti Igman – Jablanica – Visoko – Kalinovik. Osnovana su i dva povjerenstva za razradu planova proboja blokade Sarajeva. Halilović se oštro protivio, ali je prijedlog ipak prihvaćen.[62]

---

59 Armija Bosne i Hercegovine, *Jane's Intelligence Report*, 1. ožujka 1994.

60 Halilović, *Lukava strategija*, str. 219

61 Ibid., str. 14

62 Ibid., str. 24. Konačna odluka objavljena je pod ur. br. Predsjedništva RBiH 02-011--308/93.

3. Zapovjedništvo, nadzor i komunikacije

Ni za HVO ni za ABiH ne može se reći da su tijekom sukoba od 1992. do 1994. uspostavili učinkovit sustav zapovijedanja, nadzora i komunikacija. Za obje strane je 3C bio ključni problem, osobito glede nadzora nad kriminalnim i ekstremističkim elementima i snagama za posebne operacije, jer oni nisu odgovarali kroz uobičajeni zapovjedni lanac. Potpukovnik Robert Stewart, zapovjednik britanske bojne UNPROFOR-a u Lašvanskoj dolini izjavio je da je zapovjednik OZSB-a HVO-a imao „učinkovito zapovjedništvo i nadzor" jer, „kad bi on nešto rekao, na nižim razinama to je i napravljeno".[1] Međutim, očito je da Stewart nije uspio shvatiti stvarne teškoće koje je pukovnik Blaškić imao sa sustavom 3C – zapravo, sa svim složenostima sustava 3C uopće – te su stoga njegove ocjene u najmanju ruku površne. To iznenađuje, jer bi se očekivalo da će on, kao profesionalni vojni časnik, koji tom pitanju nije posvetio tek letimičnu pozornost, prepoznati kako su kaotični uvjeti u srednjoj Bosni u razdoblju 1992.–1994. jedva omogućavali *učinkovito* zapovjedništvo i nadzor. Pukovnik Blaškić je možda i imao u rukama *zapovjedništvo,* ali stvarno pitanje glasi je li u njegovim rukama bio i *nadzor*? Stoga, mnogo je toga nedostajalo da definicija o „učinkovitom zapovjedništvu i nadzoru" kakvu su dali Stewart i drugi ne bi bila upitna.

Dosljedno učinkovit sustav zapovijedanja, nadzora i komunikacija (3C) uvijek je teško dostići, čak i u dobro uvježbanim i visokodiscipli-

---

[1] Puk. Robert A. Stewart, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 18. srpnja 1998. V. također i svjedočenje Chrysa Layshona, koji je bio suprotna mišljenja (suđenje Blaškiću, 18. studenog 1998.). Stewart je zapovijedao Prvom bojnom 22. pukovnije (Cheshire) u Lašvanskoj dolini od listopada 1992. do svibnja 1993. Tijekom tog razdoblja vodio je i vojnoinformacijsku (obavještajnu) ćeliju bojne.

niranim vojskama s dobrim komunikacijskim sredstvima i opremom. U situaciji kakva je vladala u srednjoj Bosni u razdoblju 1992.–1994. to je bilo gotovo nemoguće postići. Među čimbenike koji su onemogućavali zapovjednicima da provode učinkovito zapovjedništvo i nadzor treba ubrojiti: činjenicu da je bila riječ o relativno novim organizacijskim strukturama; snažno oslanjanje na dragovoljne časnike i vojnike; utjecaj lokalnih političkih struktura na odabir ili smjenjivanje podređenih zapovjednika; prisustvo samostalnih postrojbi u zonama operacije, koje nisu bile u lokalnom zapovjednom lancu; kaos koji je pratio očajnički obrambeni rat i utjecao na porast općega kriminaliteta; prisustvo mirovnih snaga UN-a i promatrača Europske zajednice; i, više od svega, loše komunikacije.

Problem novoosnovanih dragovoljačkih snaga

HVO i Armija BiH nisu postojali duže od godinu dana prije negoli je u siječnju 1993. izbio muslimansko-hrvatski sukob u srednjoj Bosni. Sve institucije i pravila obiju vojski još su bili u formativnoj fazi, te nije bilo dovoljno vremena za razradu odgovarajućih standarda i pravila službe – još manje da ih učinkovito prihvate sve postrojbe. Za dostizanje suglasja glede institucionalnih procesa i normi i za osiguranje uvjeta u kojima će svi pripadnici ustroja znati pravila, prihvatiti ih kao valjana, i postupati u skladu s njima – potrebno je mnogo vremena. Tog vremena HVO i ABiH jednostavno nisu imali.

Druga činjenica zbog koje je bio narušen sustav zapovijedanja i nadzora u HVO-u i ABiH-u odnosila se na sastav obiju vojski – one su u najvećoj mjeri bile sastavljene od „privremenih civila-vojnika" koji su, zapravo, vrlo često služili kada su htjeli ili čak gdje su htjeli. Većina postrojbi bila je sastavljena od prijatelja iz istog sela, vođe na nižim razinama često su izabirane, a zapovjednu odgovornost valjalo je zaslužiti. Zbog toga, kako je izjavio brigadir Slavko Marin, časnik za operacije u Glavnom stožeru OZSB-a, mnogi od nižih zapovjednika snaga HVO-a u srednjoj Bosni nisu uživali poštovanje svojih podređenih, sebi ravnih ili nadređenih.[2] Štoviše, osobito u HVO-u, privremeni vojnici miješali bi svoje vojne i civilne dužnosti. Kad nisu bili na crti bojišnice

[2] Marin, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 24. rujna 1998. Marin ističe da su „voluntarizam" i politički utjecaj na zapovjednike u selima utjecali na smanjenje discipline i otežavanje logistike.

sa Srbima, u svojim bi selima obavljali uobičajene poslove, a nedostatak vojarni povećavao je nedisciplinu. Vojnici HVO-a u srednjoj Bosni k tomu su bili skloni birati postrojbu u kojoj će služiti, što je navelo, naprimjer, zapovjednika Viteške brigade HVO-a da izda posebnu naredbu kojom se „zabranjuje samovoljni prelazak iz jedne postrojbe u drugu".[3] Premda uobičajena diljem svijeta, takva privremena i „dragovoljna" vojna služba pod zapovjedništvom prijatelja ili susjeda ne pogoduje prihvaćanju stroge discipline i odgovornosti.

Učinak političkog utjecaja

Izostanak jasnih političkih odrednica s viših razina i snažan utjecaj lokalnih političkih vodstava glede pitanja kao što su postavljanje i smjenjivanje zapovjednika također su slabili sustav zapovijedanja i nadzora, kako u HVO-u, tako i u ABiH-u. U svojem svjedočenju pred Međunarodnim kaznenim sudom na suđenju Blaškiću brigadir Marin se izravno osvrnuo na taj problem:

> Na primjer, ako ste htjeli imenovati zapovjednika brigade, trebalo je, prije svega, da zapovjednik operativne zone postigne sporazum s gradskim vlastima i da se dogovore o imenu osobe koju će predložiti. Nakon toga, informacija o zapovjedniku prenosila se, preko zapovjednika brigade do zapovjednika operativne zone i zatim na najvišu razinu, do predsjednika Hrvatske zajednice Herceg-Bosna. Nakon toga, kad su svi ti koraci poduzeti, pripremio bi se nacrt dokumenta o imenovanju tog zapovjednika. U takvom lancu, ključnu ulogu imale su političke vlasti u gradovima.[4]

Potreba vojnih zapovjednika da ozbiljno uzimaju u obzir mišljenja lokalnih političkih vlasti može se smatrati normalnom u novonastalim vojskama, a postoji i dalje i u visokorazvijenim vojnim sustavima. Naprimjer, početkom dvadesetog stoljeća, vlada SAD-a trebala je uložiti znatne napore da otkloni poguban utjecaj lokalnih političkih vlasti na

---

[3] Zapovijed br. 01-118/93, GS Viteške brigade, Vitez, 8. travnja 1993., predmet: Zabrana mijenjanja postrojbi, KC Z629

[4] Marin, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 25. rujna 1998. Postupak i formalne ovlasti za imenovanja i otpuštanja časnika i dočasnika HVO-a propisani su člankom 34 Uredbe o vojnim snagama Hrvatske zajednice Herceg-Bosna (dopunjeni tekst), *Narodni list*, br. 6/92, 17. listopada 1993., B 36A, KC Z2298; V. također GS OZSB br. 01-3--839/93, Vitez, 26. ožujka 1993., predmet: Pojašnjenje o osobama s mandatom imenovanja i otpuštanja časnika i dočasnika, KC Z572

narodne vojske različitih država, čak i kad su bili pozivani u federalnu službu. Čak i danas, malo je odluka o unapređenju ili rasporedu djelatnika Nacionalne garde bez konzultacija s političkom vlašću pojedine savezne države. Dakako, koliko god snažan bio taj politički utjecaj na kadrovska pitanja ili čak na nacionalnu politiku, on se rijetko odražava na operativna pitanja.

Premda je neosporno bilo nesuglasica na višim razinama vlade HZ HB i u HVO-u glede vojne politike, organizacije i strategije, glavno mjesto na kojemu je politički utjecaj djelovao na provedbu učinkovitog zapovjedništva i nadzora od strane zapovjednika HVO-a bile su lokalne razine. Najbolji primjer za to je slučaj smjenjivanja Stjepana Tuke, zapovjednika Treće (fojničke) bojne Brigade „Ban Josip Jelačić" 19. travnja 1993. Naime, u odgovoru na napad Trećega korpusa ABiH-a u području Busovače i Kiseljaka, 18. travnja, zapovjednik OZSB-a pukovnik Tihomir Blaškić izdaje naredbu da Treća bojna brigade „Jelačić" izvede napad na muslimanske snage u području Gomionice, Sebešića i Busovače.[5] U to doba, Fojnica još nije bila izravno napadnuta, a političke i vojne vlasti bosanskih Hrvata u Fojnici nisu htjele ući u sukob. Stoga Stjepan Tuka, kao zapovjednik fojničke bojne, odbija provesti naredbu i izvesti napad i 20. travnja u 11:20 pukovnik Blaškić smjenjuje Tuku i na njegovo mjesto imenuje Dragu Šimunića, prebacivši ga iz Treće bojne Brigade „Zrinski", te mu naređuje da izvrši naredbu.[6] Nakon toga slijedi – pobuna. Uz potporu fojničke zajednice bosanskih Hrvata, Tuka odbija predati dužnost i ne želi izvesti naređeni napad. S obzirom na kaos koji je pratio ofenzivu ABiH-a, pukovnik Blaškić je u tom trenutku mogao malo učiniti da osigura provedbu svoje naredbe i prošao je gotovo cijeli mjesec prije negoli je Tuka razriješen dužnosti. Pouka je jasna – bez suglasja lokalnih civilnih vlasti, čak i viši regionalni zapovjednik nije mogao bez teškoća provesti opravdanu odluku o smjenjivanju podčinjenog zapovjednika. Još je teže bilo očekivati da zapovjednik HVO-a smijeni ili na drugi način kazni podčinjenog koji je bio ne samo lokalni miljenik već i njegov vlastiti bratić ili šogor.

---

[5] GS OZSB, br. 01-4-335/93, Vitez, 01:40 sati, 18. travnja 1993., predmet: Zapovijed o početku borbenog djelovanja, KC Z572

[6] GS OZSB br. 01-4-417/93, Vitez, 20. travnja, predmet: Zapovijed (smjena zapovjednika 3. bojne brigade „Jelačić"), KC Z749; GS OZSB, br. 01-4-418/93, Vitez, 20. travnja 1993., predmet: Zapovijed o podređenosti, KC Z744

Za razliku od HVO-a, u kojemu je ipak postojao znatan stupanj jedinstva i povezanosti, više razine zapovjedništva u ABiH-u bile su podijeljene oko temeljnih pitanja obrambene politike, ustroja i ciljeva. Tijekom najvećeg dijela razdoblja o kojemu je riječ, predsjednik RBiH Alija Izetbegović bio je u zavadi s načelnikom stožera vlastite vojske, Seferom Halilovićem, oko takvih fundamentalnih pitanja kao što je bilo ono treba li se RBiH uopće braniti od agresije bosanskih Srba. U svojim ratnim memoarima Halilović prenosi mnoge primjere svojeg neslaganja s Izetbegovićem i naglašava podjelu između manje-više pasivnih i nesposobnih (ako ne i izdajničkih) Izetbegovićevih pristaša i svojih žustrijih, nacionalističkih pristaša.[7] Stanje je postalo još složenije pojavljivanjem fundamentalističke islamske struje, koju je Izetbegović općenito podupirao, a koja je težila radikalizaciji ABiH-a, što bi potisnulo ono dobre volje i spremnosti na suradnju koja je još postojala među bosanskim Hrvatima i Srbima koji su ostali lojalni središnjoj vlasti i njezinu programu multietničke države. Halilović u svojim memoarima također žestoko napada Fikreta Muslimovića, Zijada Ljevakovića i druge ideologe koji su pokušavali strategiju zamijeniti vjerskim školama i džamijama, a nacionalnu vojsku pretvoriti u ideološki orijentiranu vojsku pod stranačkim nadzorom SDA-a.[8]

Izetbegović i Halilović svađali su se i oko uključivanja dobro naoružanih i obučenih pripadnika pričuvne policije Ministarstva unutrašnjih poslova u redove ABiH-a. U svojim memoarima Halilović bilježi da je RBiH mogla razviti mnogo učinkovitiju obrambenu situaciju da je to pitanje bilo ranije riješeno, kao u Hrvatskoj, gdje su snage MUP-a postale „stupom obrane". Nakon mnogo oklijevanja i jetkih rasprava, Izetbegović je na kraju potpisao uredbu kojom se snage MUP-a stavljaju pod zapovjedništvo Glavnog stožera ABiH-a, ali ona nikada nije provedena i, kako Halilović piše, „dobro naoružani pripadnici pričuvnih snaga Ministarstva unutrašnjih poslova nikada nisu osposobljeni za operativno izvođenje borbenih zadaća....(premda) su pojedinci i pojedine MUP-ove postrojbe otišli na bojišnice".[9]

---

7 Zapravo, cijeli tekst memoara *Lukava strategija* S. Halilovića posvećen je njegovim razlikama s A. Izetbegovićem o tomu da li, kako i zašto braniti Bosnu i Hercegovinu.

8 Halilović, *Lukava strategija,* 123

9 Ibid., str. 65

Uloga vojne policije i postrojbi za posebne namjene

Za zapovjednike OZSB HVO-a i Trećeg korpusa ABiH najznačajniji i izravni izazov provedbi učinkovitog sustava zapovjedanja i nadzora bilo je prisustvo vojne policije i postrojbi za posebne namjene u zonama njihove odgovornosti, jer su one bile pod kontrolom vlasti na nacionalnoj razini i stoga bez obveze da odgovaraju po lokalnom zapovjednom lancu. Štoviše, zapovjednik Trećega korpusa morao se baviti još i s brojnim kvaziprivatnim vojnim snagama poput „Muslimanskih oružanih snaga", „Patriotske lige", „Zelenih beretki", „Sosne" i raznih mudžahedinskih postrojbi koje su djelovale u srednjoj Bosni. Problemi zapovijedanja i nadzora u tom su slučaju bili osobito kritični, jer su ekstremističke skupine na obje strane često bile optuživane za ratne zločine, a njihovi vođe često nisu bili u nadležnosti zapovjednika HVO-a ili ABiH-a, u čijim su zonama djelovali.

Postrojbe za posebnu namjenu (PPN) i vojna policija (VP) Hrvatskog vijeća obrane bile su poseban problem za provedbu zapovjedništva i nadzora od strane zapovjednika Operativne zone Srednja Bosna. Sastavni dijelovi tih snaga često su bili stavljeni pod operativnu kontrolu (OPKON) zapovjednika Operativne zone, ali su ostajali po administrativnim i vojnosudbenim pitanjima u okviru Odjela za obranu HVO-a.[10] To znači da je pukovnik Blaškić kao zapovjednik OZSB-a teoretski mogao izdati operativnu zadaću nositeljima operativne kontrole u postrojbama Vojne policije i postrojbama za posebne namjene, ali nije mogao smijeniti ili kazniti njihove zapovjednike. U praksi, moć zapovjednika Operativne zone da izdaje zadatke nositeljima operativne kontrole u postrojbama za posebne namjene, Vojnoj policiji i Sigurnosnoj informativnoj službi (SIS) bila je još više ograničena i obično je s njihovim zapovjednicima trebalo pregovarati prije nego što se postrojbama izdala neka naredba. Istodobno, Odjel za obranu HVO-a mogao je – i često je to činio – izravno izdavati tim postrojbama zadatke, uz znanje, ali i bez obavještavanja zapovjednika OZ-a u kojoj su te snage mogle djelovati.

Obavještajni časnik UNPROFOR-a sa sjedištem u Lašvanskoj dolini priznaje da jedinice za posebne namjene HVO-a „stvarno nisu bile

---

[10] Marin, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 25. rujna 1998. Prema službenoj definiciji Združenog glavnog stožera SAD-a, kad zapovjednik dobije potpunu operativnu kontrolu (OPKON) nad postrojbom, uobičajeno je da posjeduje „punu ovlast da ustroji zapovjedništvo i vojsku i da upotrijebi one snage koje smatra potrebnima za ispunjenje zadaće. Operativna kontrola ne propisuje, sama po sebi, ovlaštenje nad logistikom ili administativnim poslovima, disciplinom, unutrašnjim ustrojem ili obukom postrojbe" *(Joint Pub 1-02: Department of Defence Military and Associated Terms, 274-75)*

pod Blaškićevim zapovjedništvom", dok su promatrači ECMM-a također priznavali da postrojbe Vojne policije HVO-a nisu bile pod čvrstim nadzorom.[11] Zapovjednici HVO-a na nižim razinama suočavali su se sa sličnim problemima. Naprimjer, zapovjednik brigade „Bobovac" u Varešu Borivoje Malbašić izjavio je da ne može izdati nikakvu naredbu Zvonku Dužnoviću, radikalu, zapovjedniku lokalne postrojbe Vojne policije HVO-a, iako mu je bio nadređen.[12] Čak je i stožer Odjela za obranu HVO-a u Mostaru imao velikih teškoća u pokušaju da nadzire djelovanje postrojbi za posebne namjene i Vojne policije na terenu.[13]

Postrojba za posebne namjene HVO-a, poznata kao „Vitezovi", osnovana je 10. rujna 1992. i 19. rujna se smjestila u osnovnu školu u mjestu Dubravice-Križančevo pokraj Viteza.[14] Bila je sastavljena od otprilike 120 ljudi iz Viteza, Zenice i Travnika. Kasnije su joj se pridružili i izbjeglice iz tih gradova, pa se broj pripadnika popeo na 140-180 ljudi. Pod zapovjedništvom Darka Kraljevića, „Vitezovi" su odgovarali izravno Odjelu za obranu HVO-a u Mostaru, a zona djelovanja bila im je cijela srednja Bosna. Glavne su zadaće postrojbe bile ponovno osvajanje izgubljenih položaja, proboji kroz neprijateljske crte bojišnice, izviđanje i prepadi u dubokoj pozadini neprijatelja i slične komandoske operacije. Prvi put je bila u akciji oko Jajca 22. rujna, te je nastavila djelovati sve do studenoga 1993. U toj istoj zoni povremeno bi djelovale još dvije postrojbe za posebne namjene HVO-a, „Ante Bruno Bušić" i „Ludvig Pavlović".[15] „Vitezovi" i druge postrojbe za posebne namjene djelovale su po naredbama ministra obrane Brune Stojića iz Mostara, a zapovjednik OZSB-a

---

[11] 1PWO MILINFOSUM br. 101, 8. kolovoza 1993., odjeljak 7, KC Z2435.2 i KCD 134/1; 1PWO MILINFOSUM br. 103, 10. kolovoza 1993., odjeljak 18, KC Z2435.4 i KC D135/1; Regionalni centar EU Promatračke misije Zenica, *Tjedni pregled*, 10-17. travnja 1993., odj. 1, KC Z707.1

[12] Ekrem Mahmutović, izjava svjedoka na suđenju Kordiću i Čerkezu, 3. prosinca 1998., 4, KC D31/1. Musliman, rodom iz Stupnog Dola, Mahmutović je 1992.–1993. bio kapetan prve klase u ABiH-u i zapovijedao je snagama TO-a u Varešu. Na tom položaju često je kontaktirao s vlastima HVO-a u Varešu.

[13] V. HB HZ, HVO, „Izvješće o aktivnostima u razdoblju od siječnja do lipnja 1993.", (neobjavljeno, bez datuma), Mostar, lipanj 1993., 17 B457/4; i PPN „Vitezovi" (Dragan Vinac), br. 3-065/94, Vitez, 18. veljače 1994., predmet: Izvješće, 8, KC Z1380

[14] Za šire informacije v. PPN „Vitezovi" (Dragan Vinac), br. 3-065/94 KC Z1380

[15] General bojnik Tihomir Blaškić, Blaškićevo svjedočenje, 11. svibnja 1999. Blaškić, koji je zapovijedao OZSB-om HVO-a od lipnja 1992. do veljače 1994. u kolovozu 1994. unaprijeđen je u čin general bojnika. MKS ga osuđuje 3. ožujka 2000. zbog ratnih zločina na kaznu od 45 godina zatvora. Premda su često označene i nazivane brigadama ili pukovnijama, postrojbe za posebne namjene (PPN) zapravo su bile jedinice veličine satnije s 50 do 150 pripadnika. Brigada „Ante Bruno Bušić" u listopadu 1993. bila je razmještena u Gornjem Vakufu, pod zapovjedništvom Gorana Čišića; brigada „Ludvig Pavlović" utemeljena 5. svibnja 1992. bila je smještena u vojarni „Božan Simović" u Čapljini, pod zapovjedništvom bojnika Dragana Ćurčića; V. također 1PWO MILINFOSUM br. 127, 22. listopada 1993., odjeljak 11c, KC Z2439.9; MILINFOSUM Glavnog stožera COMBRITFOR-a, br. 190, 5. svibnja 1993., KC D317/1

mogao je jedino tražiti da sudjeluju u operacijama u određeno vrijeme i na određenom mjestu.[16]

HVO je imao više od tri tisuće vojnih policajaca raspoređenih u četiri (kasnije osam) bojni, od kojih je svaka imala čete specijalizirane za protuteroristično djelovanje, zaštitu stožernih mjesta i drugih ključnih ustanova i postrojenja, kontrolu prometa i za kriminalističku istragu.[17] S tim statusom kvazinacionalne policijske snage VP HVO-a bila je, po ustroju i funkcijama, više nalik talijanskim karabinjerima negoli vojnoj policiji američke vojske.[18] Postrojbe VP-a HVO-a odgovarale su izravno Uredu za vojnu policiju pri Glavnom stožeru Odjela za obranu HVO-a u Mostaru. U operativnom smislu, postrojbe VP-a HVO-a bile su stavljene pod operativnu kontrolu zapovjednika Operativne zone koji je mogao usmjeravati njihovo djelovanje, ali nije imao administrativnu ili vojnoupravnu vlast nad njima. Četvrta (kasnije Sedma) bojna Vojne policije (v. ustroj u tablici 3-1) bila je pod operativnom kontrolom OZSB-a cijelo vrijeme navedenog razdoblja, ali je zapovjednik OZSB-a tek sredinom kolovoza 1993. dobio pune ovlasti nad njom, a vojni policajci koji su u njegovoj operativnoj zoni bili priključeni brigadama HVO-a odgovarali su njegovim brigadnim zapovjednicima.[19]

Uloga paramilitarnih snaga

Domaće paramilitarne snage također su bile problem u provedbi sustava zapovijedanja i nadzora, kako za HVO, tako i za ABiH. Nekoliko je bosanskih političkih stranaka uzdržavalo vlastite oružane snage, a postojale su i brojne male privatne vojske pod hrvatskim i muslimanskim vođama. Takve skupine, koje jedva da su bile više od dobro nao-

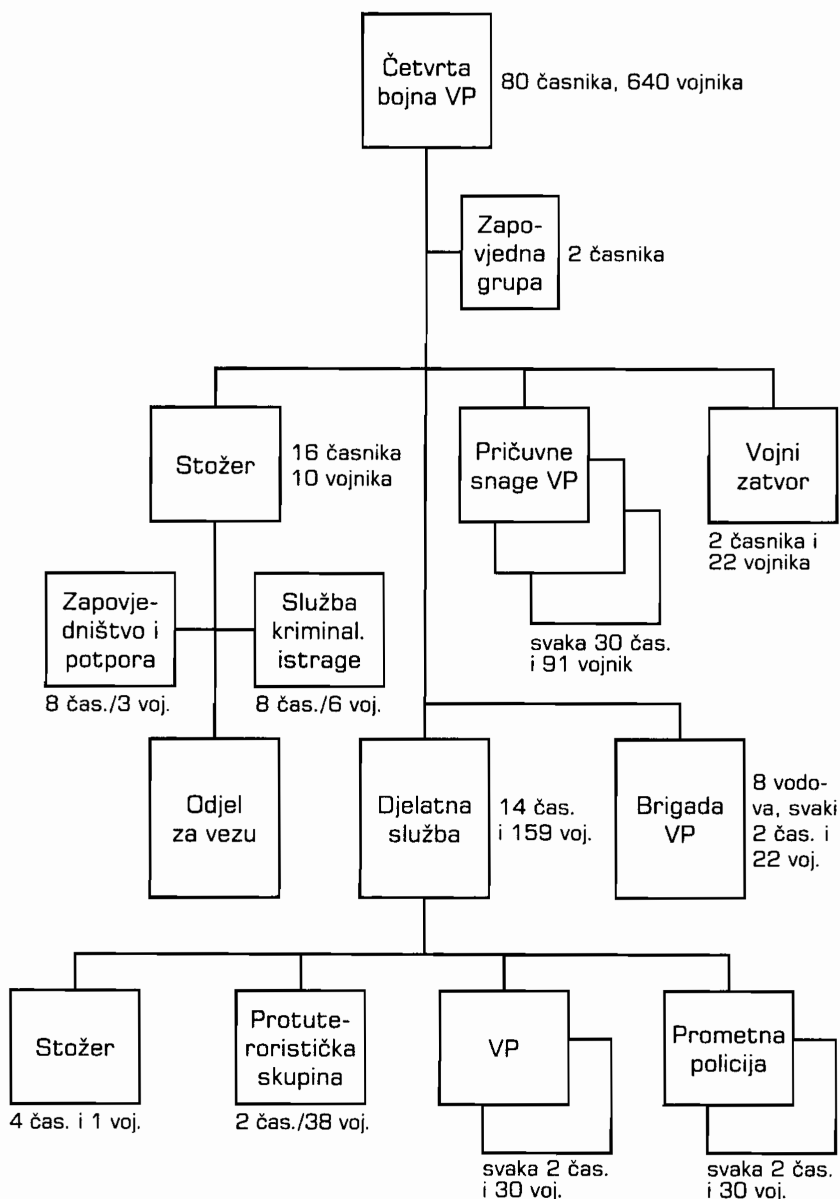
---

[16] Marin, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 18. srpnja 1999.; 1 ¸PWO MILINFOSUM br. 101, odjeljak 7, KC Z2435.2 i KC D134/1

[17] O vojnoj policiji HVO-a v. „Izvješće o aktivnostima" HZ HB HVO, 17, KC Z1134; Pavo Lončar: „Uspostava, ustroj i razvoj vojne policije", „Vojna policija", travanj 1995., 6-16, KC Z2485.1

[18] Vojni policajci u Sjedinjenim Državama u normalnim okolnostima nemaju nikakvih ovlasti nad građanstvom, niti se rabe kao napadajne postrojbe, osim možda u izvanrednim ili neobičnim situacijama.

[19] Puk. Marinko Palavra, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 15. studenog 2000.; svjedočenje boj. Željka Sajevića, suđenje Kordiću – Čerkezu, 25. srpnja 2000. Palavra je zapovijedao Četvrtom bojnom Vojne policije od 1. kolovoza 1993. do 27. kolovoza 1997., a nakon toga, s činom pukovnika, služi kao šef vojne policije u Sektoru informacija i sigurnosti HVO-a komponente Vojske Federacije. Sajević je bio časnik za vođenje operacija (S3) Viteške brigade, a kasnije je služio u Službi nacionalne sigurnosti Bosne i Hercegovine.

Tablica 3-1. Ustroj Četvrte bojne Vojne policije HVO-a

Opaska: Ustroj na dan 15. veljače 1993.
Izvor: Zapovjednik Četvrte bojne Vojne policije (Paško Ljubičić) Upravi vojne policije u Mostaru, br. 02-4/3-190/93, Vitez, 15. veljače 1993, predmet: Platna lista Vojne policije, KC D 321/1.

ružanih bandi, bilo je teško obuzdavati, osim ako bi se poduzela opća kampanja njihova uništenja.

Glavna paramilitarna organizacija koja je predstavljala problem vlastima HVO-a u srednjoj Bosni bile su Hrvatske obrambene snage (HOS), vojno krilo ultradesne Hrvatske stranke prava koja je imala svoje ogranke u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini.[20] Snage HOS-a odjevene u crno i nakićene raznim fašističkim znakovljem, uključivale su i Muslimane i Hrvate i žustro su surađivale s HVO-m i ABiH-om u borbi protiv Armije bosanskih Srba.[21] Stožer HOS-a nalazio se u Ljubuškom, a glavno područje djelovanja bila je južna Hercegovina. Ekstremistički orijentiran, HOS je bio odgovoran za brojne ispade – uključujući i operaciju otvaranja zlokobnih logora za srpske zatvorenike iz Čapljine i Mostara.[22]

U početku su vlasti HVO-a i RBiH tolerirale nepredvidive i neobuzdane snage HOS-a zbog njihove uloge u borbi protiv srpskih agresora. No, odnosi između HOS-a i HVO-a brzo su, međutim, pogoršani nakon što se tvrdilo da je HVO bio umiješan u postavljanje zasjede i ubojstvo zapovjednika HOS-a Blaža Kraljevića i sedmorice drugih pripadnika HOS-a 9. kolovoza 1992. na policijskoj nadzornoj točki kod sela Kruševo.[23] Nedugo potom HVO razoružava snage HOS-a u zapadnoj Hercegovini, a 23. kolovoza dužnosnici HVO-a i HOS-a postižu dogovor da HVO preuzme snage HOS-a. Preostale postrojbe kasnije je prihvatila ABiH (kao i HVO). Snage HOS-a koje su u srednjoj Bosni djelovale pod zapovjedništvom Mladena Holmana kasnije su pripojene HVO-u (5. travanja 1993.).[24] Postrojbe HOS-a u području Zenice, zajedno s vozilima, oružjem, streljivom i drugom opremom, uključene su u HVO i stavljene pod zapovjedništvo brigada „Jure Francetić" i Druge zeničke.

Zapovjednik OZSB-a imao je, načelno, pod svojim nadzorom još nekoliko malih paramilitarnih skupina. Među njima su bile i „Alfe", paramilitarna izviđačka i sabotažna skupina od 35 ljudi osnovana 6. travnja 1992. sa sjedištem u Vitezu, kojom je zapovijedao Britanac Chris Wil-

[20] Helsinki Watch, *War Crimes in Bosnia-Herzegovina,* 2: 352

[21] Mnogi su se bosanski Muslimani priključivali HOS-u za borbu protiv Srba u vrijeme kad se vlada Alije Izetbegovića doimala nezainteresiranom za obranu RBiH od Armije bosanskih Srba i njenih srpskih saveznika i JNA (Vulliamy, *Seasons in Hell,* 215)

[22] Helsinki Watch, *War Crimes in Bosnia-Herezegovina,* 2:352

[23] Ibid., 2:235-53

[24] Stožer brigade „Jure Francetić", br. 703/93, Zenica, 5. travnja 1993., predmet: Spajanje postrojbi HOS-a s postrojbama HVO-a, KC Z607 i KC D17/1.20

son.[25] Druga paramilitarna skupina koja je u sjeni djelovala po Lašvanskoj dolini bila je skupina „Tvrtko II", koja je, čini se, bila neka vrsta lokalno odobrene postrojbe za posebne namjene. I ona je, također, djelovala pod barem nominalnom kontrolom zapovjednika OZSB-a, barem utoliko što je navedena u distribucijskom popisu naredbi i poruka za neke stožere OZSB-a. Nekoliko je sličnih postrojbi za posebne namjene djelovalo i pod 111. žepačkom brigadom HVO-a u zoni Žepča.

Za zapovjednika Trećega korpusa ABiH-a Envera Hadžihasanovića problem su bile „ovlaštene" postrojbe koje su djelovale samostalno, kao i brojne privatne vojske i naoružane ekstremističke skupine koje su djelovale u operativnoj zoni korpusa. Neke od njih bile su zapravo obične kriminalne bande, u tradiciji balkanskih planinskih pljačkaša.

Premda je bila sastavnim dijelom ABiH-a, Sedma muslimanska motorizirana brigada bila je za zapovjednika Trećeg korpusa ABiH-a gotovo isti problem kakav su „Vitezovi" i Četvrta bojna vojne policije bili za zapovjednika OZSB-a HVO-a. Osnovana u studenome 1992., Sedma muslimanska motorizirana brigada bila je elitna pokretna postrojba sastavljena od bosanskih Muslimana osobito naklonjenih islamskom fundamentalizmu.[26] Brigada je bila standardno raspoređena, a njene bojne, čete, pa i vodovi, korišteni su u kritičnim zonama kao napadne snage ili za uvođenje stege nad drugim postrojbama. Časnici i vojnici bili su po svojim pogledima radikalni i neovisni i čini se da je postrojba bila u bliskim odnosima s mudžahedinima i da je primala novac od Islamskog centra Mahmut efendije Karajlića u Zenici.[27] Zapovjednik Trećega korpusa očito je samo nominalno imao nadzor nad operacijama te brigade, premda je njezin zapovjednik od osnutka do srpnja 1993. pukovnik Asim Koričić na suđenju Blaškiću svjedočio o potpunoj podređenosti zapovjedniku Trećega korpusa.[28]

[25] Zapovjedništvo Oružanih snaga Srednje Bosne, izviđačko-diverzantska grupa „Alfa", dokument s popisom pripadnika „Alfe" i njihovih osobnih identifikacijskih brojeva, bez datuma, KC Z67; Stožer OZSB, br. 1006/92, Vitez, 3. studenog 1992., predmet: Popis plaća viteške diverzantske grupe „Alfa" za mjesec lipanj 1992., KC Z265

[26] Više o ustroju, orijentaciji i zadaćama Sedme muslimanske brigade, v. prilično neodređeno svjedočenje njena prvog zapovjednika puk. Asima Koričića, suđenje Blaškiću, 10. lipnja 1999. Koričić je zapovijedao brigadom od studenoga 1992. do srpnja 1993. U činu pukovnika umirovljen je u Vojsci Federacije 1996. Pukovnika Amira Kuburu, koji je naslijedio Karičića i zapovijedao brigadom do ožujka 1994., MKS je 13. srpnja 2001. optužio za ratne zločine.

[27] Koričić, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 10. lipnja 1999.; 1PWO MILINFOSUM br. 176, 21. listopada 1993., odj. 7, KC Z439.8. O mudžahedinima i njihovim vezama s raznim islamskim dobrotvornim skupinama govori se kasnije.

[28] Koričić, svjedočenja na suđenju Blaškiću, 10. lipnja 1999.

Privatne vojske i ostale naoružane muslimanske ekstremističke skupine također su bile problem za zapovjednika Trećega korpusa sa stajališta održavanja sustava zapovijedanja i kontrole. Glavne među njima bili su dijelovi Patriotske lige koji nisu bili integrirani u ABiH, „Muslimanske oružane snage" – sastavljene uglavnom od Muslimana koji su prije bili pripadnici HOS-a – smještene u školi Bilmišić u Zenici te „Zelene beretke" Ahmeda Demirovića.[29] ABiH se koristila i nekim privatno osnovanim i vođenim naoružanim bandama kao postrojbama za posebne namjene. Među njima su bili samostalni odred „Sosna" u Novom Travniku i još dvije postrojbe od 60–80 ljudi – „Nanetovi" i „Merčići".[30]

Kriminalne aktivnosti

Stanje općeg kaosa izazvanog obrambenim ratom protiv Armije bosanskih Srba, unutarnji sukob u srednjoj Bosni i opća dostupnost oružja znatno su povećali prigodu i plijen kriminalcima u regiji, što je dodatno umanjivalo sposobnost zapovjednika HVO-a i ABiH-a da učinkovito provodi zapovjedništvo i nadzor.[31] Vlasti Hrvatskog vijeća obrane prepoznale su to u jednom izvješću sredinom 1993. godine: „Stanje reda i mira u HZ HB-u odražavalo je ratno stanje na većem dijelu njezina teritorija. U takvim okolnostima, stanje reda i mira ocjenjujemo izrazito složenim, budući da ratne operacije nose sa sobom razne pojave poput krađa i povećavaju sve oblike kriminala, tučnjava, nasilničkog ponašanja, vrijeđanja i blaćenja predstavnika zakona, svađa, pucnjave iz vatrenog oružja u javnosti itd".[32]

Česta „zaustavljanja" UN-ovih i privatnih humanitarnih konvoja kroz srednju Bosnu bila su poseban problem. Za te su zločine često bili optuživani HVO i ABiH, premda su ih u stvarnosti izvodile kriminalne bande čiji su pripadnici slučajno i mogli biti u jednoj ili drugoj vojsci.

[29] V. između ostalog, MILINFOSUM stožera COMBRITFOR-a br. 200, 15. svibnja 1993., odj. 2c(4), KC D317/1; Vullmiay, *Seasons in Hell*, str. 168 i 258; Blaškić, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 22. veljače 1999.

[30] Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 11. rujna 1998.

[31] V. između ostaloga, Marin, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 24. rujna 1998.; izvješće upravnog pomoćnika za SIS (Ivana Budimira) stožera Druge (Viteške) bojne brigade „Stjepan Tomašević" (Vitez), 25. siječnja 1993., predmet: Izvješće o aktivnostima skupina i pojedinaca koji djeluju bez znanja zapovjedništva HVO-a, B D204; ibid., (Vitez, siječanj 1993.?), predmet: Analiza rada Vojne policije u zoni odgovornosti Druge bojne, KC D17/1 i KC D10/2; stožer Viteške brigade, br. 01-117/93, Vitez, 8. travnja 1993., predmet: Zabrana kretanja uniformiranim i naoružanim osobama u naseljenim područjima, K Z630

[32] HZ HB HVO, „Izvješće o aktivnostima", 21, KC Z1134

Premda su i HVO i ABiH poduzimali neke „službene" akcije ometanja humanitarnih konvoja, mnogi incidenti nisu imali nikakve veze s hrvatskim ili muslimanskim vojnim ili civilnim vlastima.

Iako je velik dio kriminalnog nasilja nad ljudima i imovinom bio djelo pojedinaca, najozbiljnije prijetnje redu i miru bile su manje paramilitarne skupine, i hrvatske i muslimanske. Te dobro naoružane kriminalne bande bile su umiješane u ubojstva, pljačke, palež, iznudu, trgovinu „na crno" i druge kriminalne aktivnosti, i zapovjednicima HVO-a i ABiH bilo ih je gotovo nemoguće kontrolirati. Među najaktivnijim hrvatskim bandama koje su djelovale u OZSB-u bili su „Žuti", predvođeni Žarkom „Žutim" Andrićem, te „Maturice" i „Apostoli" koje je nadzirao Ivica Rajić (alias Viktor Andrić) u području Kiseljaka.[33] Među najaktivnijim muslimanskim bandama bila je „Riblja glava" koju je predvodio „Paraga"* i koja je pljačkala humanitarne konvoje UN-a na pravcu *Diamond* između Gornjeg Vakufa i Novog Travnika.[34]

Uloga vanjskih snaga

Prisustvo snaga izvan Bosne i Hercegovine u srednjoj Bosni, stvarno ili izmišljeno, bilo je ozbiljan problem za zapovjednika Operativne zone srednja Bosna i za zapovjednika Trećega korpusa BIH. Optužbe o intervenciji Hrvatske vojske (HV) u srednjoj Bosni bile su politički problem i kvarile su javnu sliku o Hrvatskoj. Ali, na samom terenu, prisustvo fundamentalističkih mudžahedina i ostalih stranih plaćenika, djelovanje snaga UNPROFOR-a i promatračkih misija UN-a i Europske zajednice bili su bitan izazov provedbi učinkovitog sustava zapovijedanja i nadzora zapovjednicima obiju strana.

Navodna intervencija Hrvatske vojske

Premda za zapovjednika OZSB-a nije predstavljalo izravni problem glede zapovjedništva i nadzora, pitanje o tomu djeluju li snage HV-a u srednjoj Bosni bilo je od velike političke i pravne važnosti. I iako je jasno da je HVO u srednjoj Bosni imao izravne koristi od logističke po-

---

[33] Žarka „Žutog" Andrića HVO ubija u listopadu 1993. da bi suzbio njegovo rastuće kriminalno djelovanje; v. 1PWO MILINFOSUM br. 177, odj. 1, KC Z24349.9

[34] 1 PWO MILINFOSUM, br. 177, odj. 1, KC Z2439.9

* Riječ je o postrojbi „Zelenih beretki", kojom je zapovjedao H. Prijić, znan i kao „Paraga", *op. prev.*

tpore iz Hrvatske i da je posredno mogao imati koristi i od intervencije hrvatskih postrojbi u južnom dijelu Bosne i u Hercegovini, stvarno prisustvo borbenih postrojbi HV-a u srednjoj Bosni i dalje nije dokazano. Uprkos postojanim glasinama i optužbama vlade Bosne i Hercegovine, u kojoj dominiraju Muslimani, te muslimanskih svjedoka pred MKS-om, kao i brojnim nagađanjima promatrača UNPROFOR-a i ECMM-a, kao i izravnim izjavama Vijeća sigurnosti UN-a, ne postoje uvjerljivi javni dokazi koji bi nedvojbeno dokazali da se Hrvatska vojska ikada umiješala u muslimansko-hrvatski sukob u srednjoj Bosni. Oni koji iznose te optužbe ne uspijevaju uočiti dvije ključne razlike – razliku između sukoba HVO-a i ABiH-a s Armijom bosanskih Srba i samog muslimansko-hrvatskog sukoba, te razliku između stanja u srednjoj Bosni i stanja u ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine. Ono što je moglo biti točno za jedan sukob ili jedno mjesto sukoba nije nužno moralo biti točno za drugi sukob i drugo mjesto.

Časnici mirovnih snaga i promatrači ECMM-a bili su skloni vidjeti vojnika HV-a u svakom grmu i tenkovsku bojnu na svakom zavoju. No, osnova za takve tvrdnje bila je smiješno tanka: prepričana izvješća muslimanskih vlasti, susret u stožeru HVO-a u Novom Travniku sa sumnjivim mladim bojnikom „koji je navodno bio" hrvatski časnik, zapovijed HVO-a da se izvijesti o bilo kojem časniku ili vojniku HV-a u postrojbama HVO-a, nošenje odora i znakovlja HV-a od strane bosanskih Hrvata koji su se kao ratni veterani vratili kućama u BiH nakon rata u Hrvatskoj, te dvojbena ocjena da „HVO sve to ne bi mogao sam".[35] Ova je posljednja tvrdnja bila osobito zavodljiva i vrijedi je u cijelosti navesti:

> Tijekom posljednja četiri mjeseca snage HVO-a su se pokazale sposobnima izvesti vojne operacije duboko unutar bojišnice između Hrvata i bosanskih Srba, pokazujući snagu i postižući uzastopne uspjehe koji bi bili nemogući da su se borile same.
>
> Zapravo, HVO je bio uključen u stalne borbe s dva neprijatelja – uspio je ostvariti uspjehe protiv snaga BiH Muslimana, a istodobno se odu-

---

[35] O navodnom bojniku HV-a u Novom Travniku v. Stewart, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 18. lipnja 1998. Glede zapovijedi stožera OZSB-a kojom se od podređenih postrojbi traži da izvijeste o bilo kojem časniku HV-a u svojim redovima, v. zapovijed Stožera Oružanih snaga Srednje Bosne br. 865/92, Vitez, 5. listopada 1992., predmet: Zapovijed, KC Z255.2; v. i stožer OZSB-a br. 01-4-171/93, Vitez, 12. travnja 1993., predmet: Zapovijed, KC Z2414. Glede nošenja uniformi i znakovlja HV-a od strane bosanskih Hrvata koji su ranije sudjelovali s hrvatskim postrojbama u ratu protiv Srba i JNA, v. uz ostalo, Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 23. rujna 1998. Zeko izjavljuje kako su veterani iz rata 1991. u Hrvatskoj jednostavno htjeli pokazati da imaju veće borbeno iskustvo i da ih je manje. O zabrani nošenja znakovlja HV-a od strane pripadnika HVO-a u srednjoj Bosni, v. stožer Viteške brigade, br. 01-81-1/93, Vitez, 31. ožujka 1993., KC Z580

prijeti snažnim, postojanim i dobro pripremljenim srpskim ofenzivama. Uz tako dugu bojišnicu sa Srbima i tako ograničene izvore ljudstva, opreme i streljiva, njihovi su napori bili izvanredni.[36]

Formalna optužba glavnog tajnika UN-a bila je još važniji trenutak. Prvog veljače 1994. glavni tajnik UN-a Boutros Boutros-Ghali formalno izvješćuje Vijeće sigurnosti, temeljem izvješća UNPROFOR-a, da „Hrvatska vojska već neko vrijeme izravno pomaže HVO-u u smislu ljudstva, opreme i naoružanja" i da UNPROFOR procjenjuje kako, na dan podnošenja izvješća, Hrvatska vojska „u srednjoj i južnoj Bosni i Hercegovini" ima svojih regularnih vojnika u broju koji bi popunio tri brigade (otprilike tri do pet tisuća ljudi).[37] Ipak, potrebno je upitati se odakle glavnom tajniku takva informacija. Mogla je doći od promatrača UNPROFOR-a na samom terenu ili od vlasti Bosne i Hercegovine kojom su dominirali Muslimani i koji su, kada je izbio sukob Muslimana i Hrvata, itekako imali interesa pripisati krivnju za nastalo stanje hrvatskoj intervenciji. U svakom slučaju, od čega se sastojala hrvatska intervencija? Od vojnika HVO-a u starim odorama i sa znakovljem HV-a ili od brigade HV-a od tisuću vojnika sa svim pripadajućim oružjem i opremom? Prvoga je bilo u izobilju, drugoga je u srednjoj Bosni bilo samo u mašti nekih pristranih promatrača.

U jednoj izjavi bez datuma, koju je potpisao Hadžo Efendić, Vlada Republike Bosne i Hercegovine optužuje hrvatsku Vladu da „otvoreno podupire 'protuzakonite' aktivnosti HVO-a u Mostaru i srednjoj Bosni" i da „pouzdane informacije" upućuju na postojanje dviju postrojbi regularne hrvatske vojske „u području Lašve": 114. splitske i 123. varaždinske brigade.[38] Stvarno prisustvo tih dviju postrojbi HV-a nikada nije potvrđeno, a čak su i promatrači ECMM-a potvrdili da su „mnoga izvješća Armije BiH (o umiješanosti HV-a u BiH) rijetko bila potvrđena od ECMM-a, promatrača UN-a ili UNPROFOR-a".[39]

---

[36] Regionalni centar promatračke misije EU-a stožeru misije EU-a, Zenica, 2332, 3. lipnja 1993., predmet: Izvješće-umiješanost HV-a u BiH, 1, KC Z1012. Nije li možda moglo biti da je HVO bio snažan i sposoban?

[37] Glavni tajnik Ujedinjenih naroda, predsjedavajućem Vijeća sigurnosti, dokumenatcija Vijeća sigurnosti UN-a, dok. br. S/1994/109, New York, 2. veljače 1994., KC Z2458. Međutim, pomnije čitanje ovog, kao i drugih dokumenata Vijeća sigurnosti, jasno pokazuje da UN pod definiciju „srednje Bosne" uključuje i područje Gornji Vakuf – Rama, koje nije bilo u zoni odgovornosti zapovjednika OZSB-a i nije, dakle, bilo u „srednjoj Bosni" kako smo ovdje definirali taj prostor. V. također pismo stalnog predstavnika Hrvatske u Ujedinjenim narodima glavnom tajniku UN-a, dokumentacija Vijeća sigurnosti UN-a br. S/1994/197 New York, 18. veljače 1994., KC Z1380.1

[38] Izjava Vlade Republike Bosne i Hercegovine (Sarajevo), bez datuma (13. svibnja 1993.), odjeljci 1 i 2, KCZ912

[39] Regionalni centar promatračke misije EU-a stožeru misije, Zenica, 3. lipnja 1993., KC Z1012

Hrvatski potpredsjednik Vlade i ministar vanjskih poslova Mate Granić izjavio je 11. lipnja 1993. da Hrvatska nema oružanih formacija na teritoriju BiH, a nedugo nakon toga general-bojnik Slobodan Praljak je u ime hrvatskog Ministarstva obrane formalno objavio da Hrvatska pruža logističku potporu HVO-u, ali je zanijekao da su hrvatske borbene postrojbe na bilo koji način uključene u muslimansko-hrvatski sukob u srednjoj Bosni.[40] Viši časnici HVO-a u srednjoj Bosni također su uporno i pod zakletvom nijekali da su snage HV-a ikada bile prisutne ili sudjelovale u tamošnjem muslimansko-hrvatskom sukobu.[41] Na pitanje člana Sudskog vijeća tijekom suđenja Blaškiću, čak je pukovnik Bob Stewart potvrdio da „BRITBAT općenito nije vjerovao u prisustvo HV-a u srednjoj Bosni", a načelnik stožera UNPROFOR-a general bojnik Sir Roderick Cordy-Simpson također je izjavio da UNPROFOR nema potvrde takvih izvješća i da on osobno nikada nije vidio vojnike HV-a na području Kiseljaka.[42]

Mudžahedini

Zapovjedniku Trećega korpusa ABiH-a bilo je osobito teško nadzirati muslimanske „privatne vojske" u srednjoj Bosni, a glavni su problem bili mudžahedini. Možda čak i do četiri tisuće islamskih fundamentalističkih boraca sjatilo se u Bosnu i Hercegovinu na otvoreni poziv Alije Izetbegovića, da pomognu u stvaranju jedine fundamentalističke islamske države u Europi.[43] Ekstremisti po svojem vjerskom i političkom uvjerenju, mudžahedini nisu marili za interese bosanskohercegovačke vlade, u kojoj su prevladavali Muslimani, još manje za zapovjednika ABiH-a. K tomu, u svoje su borbene metode, kao glavni aspekt, uključivali teror. Čak se i muslimansko stanovništvo srednje Bosne bojalo mudžahedina i željelo njihov odlazak.[44] Za bosanske Hrvate, oni su pak bili utjelovljenje samog vraga.

Prvi mudžahedini došli su u Bosnu i Hercegovinu sredinom 1992. godine i bili su uključeni u strukturu Teritorijalne obrane u Travniku,

[40] Ibid.

[41] V. svjedočenja generala Blaškića, bojnika Marina i bojnika Zeke na suđenju Blaškiću.

[42] Stewart, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 18. lipnja 1999.; potpuk. Sir Roderick Cordy-Simpson, svjedočenja na suđenju Kordiću i Čerkezu, 4. kolovoza 1999. Kao časnik britanske vojske, Sir Roderick Cordy-Simpson bio je načelnik stožera Zapovjedništva UNPROFOR-a u Kiseljaku, od 18. rujna 1992. do 10. travnja 1993.

[43] Procjenu o tri do četiri tisuće mudžahedina u Bosni i Hercegovini dao je zapovjednik OZSB-a puk. Blaškić, ali tako visoku brojku UNPROFOR nije potvrdio. Stvarna brojka vjerojatno je bila bliže dvije tisuće. V. Cordy-Simpson, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 4. travnja 1999.

[44] Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 21. rujna 1998.

s logorom u starom gradu i u zgradi *medrese* (vjerske škole).[45] Kasnije pridošlice odlazile su u logore u selima Mehurići (pokraj Travnika), Duboka (pokraj Novog Travnika), Ravno Rostovo (gdje je bio centar za obuku), Podbrežje i Arnauti (na ulazu u Zenicu) i Podogorica (pokraj Kiseljaka).[46] Nekoliko mudžahedinskih postrojbi, poput samostalnog odreda „Abdul Latif" u Kaknju i samostalnog odreda „El Mudžahid", bilo je osnovano i uključeno u sastav Sedme muslimanske motorizirane brigade ABiH-a.[47] S bradama, muslimanskim povezima oko glave te odbijanjem svinjetine i alkohola mudžahedini su, u jednoj šali, „stršali poput pingvina u pustinji".[48] Usprkos njihovoj zastrašujućoj reputaciji, činilo se da nemaju ugled kao bosanski muslimanski borci. Kao što je netko i rekao: „Arapin je čudan – neće svinjetine, neće šljivovice". Nisu ni vođe ABiH-a bile oduševljene prisustvom organiziranih postrojbi stranih naoružanih fanatika nad kojima su imali samo nominalni nadzor. Konačno, gotovo svim bosanskim Muslimanima – koji su zapadno orijentirani, liberalni i poznati po svom neortodoksnom odnosu prema islamskim običajima i obredu – bilo je krajnje nelagodno to prisustvo skupine dosljednih pravovjernika koji su najavljivali uspostavu fundamentalističke države u Bosni i Hercegovini.[49]

Mudžahedine su podupirale razne muslimanske zemlje, kao i „kulturne i humanitarne" skupine i građani u srednjoj Bosni.[50] Oni u sastavu Sedme muslimanske brigade primali su novac i ostalu potporu od Islamskog centra u Zenici, koji je vodio Mahmut efendija Ka-

---

45 Ibid, 11. rujna 1998. Prvi mudžahedinski pridošlice bili su, čini se, iz Irana i Afganistana. Ostali su dolazili iz Alžira, Egipta, Pakistana, Tunisa, Jordana, Sudana, Saudijske Arabije i zemalja Zaljeva (O'Ballance, *Civil War in Bosnia*, str. 94-96); anex A „Dnevnog pregleda" Regionalnog centra promatračke misije EU-a od 8. travnja 1993., iz „Izvodi iz političkih materijala u izvješćima promatrača EU", Zagreb, 9. travnja 1993., KC Z365; 1 PWO MILINFOSUM br. 168, 13. listopada 1993., odjeljak 5, KC Z2439.6; „Izvodi iz političkih materijala u izvješćima promatrača EU", Zagreb, 26. travnja 1993., odj. 24.4, KC Z822; Cordy-Simpson, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 4. kolovoza 1999.

46 Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 21. rujna 1998.

47 1 PWO MILINFOSUM br. 59, 27. lipnja 1993., odj. 10, KC Z1119.1. V. također Koričić, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 19. lipnja 1999. Puk. Koričić je tvrdio da nije znao ništa o samostalnom odredu „Abdul Atif" ili da je samostalni odred „El Mudžahid" bio uključen u „humanitarnu djelatnost", te dakle nije bio priključen Sedmoj muslimanskoj brigadi. Ustvari, muslimanske su vlasti često prikazivale mudžahedine kao idealne humanitarne djelatnike, a ne kao hladnokrvne ubojice. V. naprimjer izjavu časnika za sigurnost Trećeg korpusa ABiH-a jednom promatraču EU-a u: „Izvodi iz političkih materijala u izvješćima promatrača EU-a 24-25. travnja 1993.", odj 24.4

48 Vulliamy, *Seasons in Hell*, 259

49 Ibid., 64; O'Ballance, *Civil War in Bosnia*, 94

50 Naprimjer, u rujnu 1992. hrvatske vlasti otkrile su u Zagrebu oko četiri tisuće komada oružja i milijune komada streljiva na jednom iranskom zrakoplovu koji je navodno prevozio humanitarnu pomoć bosanskim izbjeglicama (Beale, *Bombs Over Bosnia*, 14).

rajlić.[51] Na sličan način, Osmu muslimansku brigadu, osnovanu u listopadu 1993. od postrojbe „El Mudžahid" iz Sedme muslimanske brigade, navodno je financirao bogati muslimanski poslovni čovjek iz Zenice, Halid Brzina.[52] Tragični napadi na Svjetski trgovinski centar i Pentagon 11. rujna 2001. godine i američki „rat protiv terorizma" koji je uslijedio otkrili su vezu između terorističke organizacije Osame bin Ladena i raznih islamskih poslovnih ljudi i humanitarnih organizacija. Premda još nije uspostavljena čvrsta veza, čini se vjerojatnim da je Al-Qaeda imala važnu ulogu pri upućivanju mudžahedina u Bosnu i Hercegovinu 1992.–1993. godine i osiguranju pomoći za njihova boravka.[53]

Ostali plaćenici

Osim mudžahedina, brojni su se drugi plaćenici borili za HVO i ABiH u Bosni i Hercegovini. Zamjenik zapovjednika Operativne zone Zapadna Hercegovina bio je Nikola (Nicholas) Glasnović, Hrvat iz Kanade, koji je služio u „Kanadskoj pukovniji lakog pješaštva princeze Patricije", a bilo je i mnogo Nijemaca i Škota koji su radili u HVO-u.[54] Pukovnik Bob Stewart, zapovjednik postrojbi UNPROFOR-a u srednjoj Bosni, također bilježi susrete s brojnim britanskim i danskim plaćenicima koji su služili u muslimanskim snagama na području Travnika.[55] Dvojicu britanskih plaćenika, Teda Skinnera i Dereka Arnolda, ubili su mudžahedini.[56] Skinner, koji je bio u snagama Teritorijalne obrane, došao je iz Cheshirea, a služio je i u vojsci Novog Zelanda.[57] Okolnosti u kojima su mudžahedini ubili Skinnera i Arnolda nisu poznate, ali nije isklju-

---

51 Koričić, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 10. lipnja 1999.; 1PWO MILINFOSUM br. 176, odj. 7, KC Z2439.8

52 Stožer Zapovjedništva UNPROFOR-a za BiH, „Zaraćene strane u Bosni i Hercegovini", izd. 8 (Kiseljak), 3. veljače 1994., D-24, KC D315/1

53 U siječnju 2002. bosanske vlasti uhitile su i zatim predale Sjedinjenim Državama šestoricu Alžiraca za koje se pokazalo da imaju veze s terorističkom mrežom Al-Qaeda. Svi su dotad već dulje vrijeme bili u BiH, a petorica su radila za muslimanske humanitarne organizacije. Incident je potaknuo pitanja o mogućim vezama s terorizmom i drugih od 120 humanitarnih organizacija koje su djelovale u BiH (Aida Čerkez-Robson, „Bosnia Probes Aid Groups", Associated Press, New York, 2:12 p.m. EST, 21. siječnja 2002.).

54 Stewart, dnevnik, nedjelja 27. rujna; Vulliamy, *Seasons in Hell*, 227-8

55 Stewart, dnevnik, nedjelja 18. listopada 1992., odj. 1, 16; ibid., utorak 3. studenoga 1992., odj.1, 27

56 Ibid., nedjelja 18. listopada 1992., odje. 3, 14

57 Ibid, utorak 3. studenoga 1992., odj. 1, 27

čeno da su oni bili obavještajni operativci britanskog SAS-a i da im je identitet otkriven ili se u njih barem posumnjalo.

Intervencija UNPROFOR-a i promatrača EZ-a

Sa stajališta obojice zapovjednika u muslimansko-hrvatskom sukobu u srednjoj Bosni, prisustvo mirovnih snaga UN-a i promatrača EZ-a bilo je još jedan čimbenik koji je otežavao njihovo učinkovito zapovjedništvo i nadzor. Mirovne snage i promatrački timovi EZ-a često su se miješali u djelovanje hrvatskih i muslimanskih snaga, odavali bi jednoj ili drugoj strani osjetljive informacije o rasporedu, položajima i namjerama, provocirali sukobe kako bi zapovjednici na nižim razinama emotivno ulazili u žestoke sukobe s osobljem UN-a i EZ-a, suprotno naredbama i protiv interesa viših zapovjednika HVO-a i ABiH-a. Štoviše, dio osoblja UNPROFOR-a bio je uključen u trgovinu „na crno" i druge kriminalne aktivnosti, čime je dodatno urušavan zakonski poredak.[58]

Kako se Jugoslavija počela iznutra raspadati ranih devedesetih godina, zapadni promatrači postali su opsjednuti potrebom da zaustave gotovo genocidni stupanj krvoprolića i „etničkog čišćenja" i žrtvama osiguraju humanitarnu pomoć. Zapadne vlade, podjednako opsjednute politikom „stabilnosti pod svaku cijenu", nisu mogle trpjeti rastuću nestabilnost u bivšoj Jugoslaviji i poduzele su akciju za stabilizaciju stanja – po cijenu nametanja umjetnih i privremenih rješenja zaraćenim stranama. U Sloveniji je dogovoren prekid vatre i povlačenje snaga JNA 1991., a zatim i u Hrvatskoj 1992. Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 770 od 13. kolovoza 1992. pozvala je sve zemlje članice da pomognu u isporukama humanitarne pomoći Visokog povjerenstva za izbjeglice UN-a. Slijedom rezolucije 776 Vijeća sigurnosti UN-a formirane su snage UNPROFOR II i uspostavljeno je njihovo zasebno zapovjedništvo za Bosnu i Hercegovinu, a mirovne snage su upućene pod motom osiguranja isporuka humanitarne pomoći žrtvama sukoba između bosanskih Srba i muslimansko-hrvatskih savez-

58 V. uz ostalo, Carole Rogel, *The Breakup of Yugoslavia and the War in Bosnia*, str. 64; Cordy-Simpson, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu 4. kolovoza 1999.; dnevnik puk. Petera G. Williamsa „A Balkan Winter: War and Peace in Central Bosnia – važniji događaji – dnevnik zapovjednog časnika BRITBATA zaduženog za operaciju ‚Grapple 3', od 12. studenoga 1993. do 8. svibnja 1994.", 31. prosinca 1993. i 1. veljače 1994., KC D167/1.Williams je zapovijedao prvom gardijskom bojnom „Coldstream", postrojbom UNPROFOR-a u Lašvanskoj dolini od 8. studenoga 1993. do 21. svibnja 1994.

nika.[59] Kad je agresija bosanskih Srba na Sarajevo i druge muslimanske enklave u istočnoj Bosni pojačana, Vijeće sigurnosti UN-a proglašava Bihać, Tuzlu, Sarajevo, Srebrenicu, Žepu i Goražde tzv. sigurnosnim zonama i odobrava upućivanje dodatnih UN-ovih trupa za njihovu obranu.[60] Do svibnja 1994. godine na dopremi humanitarne pomoći na prostor bivše Jugoslavije angažirane su već 33 tisuće vojnika UN-a, šesto vojnih promatrača UN-a, tri tisuće civilnih službenika i osoblja i stotine privatnih socijalnih i humanitarnih djelatnika.[61] Od toga, oko 16 300 vojnika UNPROFOR-a bilo je u Bosni i Hercegovini, samo u Sarajevu pet tisuća.[62]

Snage UNPROFOR-a koje su djelovale unutar Operativne zone Srednja Bosna u razdoblju 1992.–1994. uključivale su: britansku pješačku bojnu sa sjedištem u Novoj Bili, dansko-belgijsku transportnu bojnu u Busovači i zapovjedni stožer UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu u Kiseljaku.[63] Tri ojačane britanske pješačke bojne služile su u smjenama od šest mjeseci kao glavna snaga UNPROFOR-a u Lašvanskoj dolini.[64] Prva bojna Dvadesetdruge pješačke pukovnije (iz Cheshirea) pod zapovjedništvom potpukovnika Boba Stewarta stigla je iz Njemačke u listopadu 1992. i uspostavila bazu (BRITBAT) u školi u Novoj Bili, neposredno uz glavnu cestu kroz Lašvansku dolinu. Jedna je četa upućena u Gornji Vakuf, a stožer i ostale tri čete odmah su po-

59 Razmještaj UNPROFOR-a II u Bosnu i Hercegovinu detaljno se opisuje u „United Nations Protection Force 1", na *http.www.un.org/Depts/DPKO/Missions/unprofor*, dostupno od 17. siječnja 2002. V. također *Military Balance* Instituta za međunarodne strateške studije (IISS), 1993–1994, str. 66-67. Ideja o uporabi naoružanih snaga UN-a radi zaštite konvoja humanitarne pomoći – koncept je poznat pod nazivom „zaštitna potpora" – potekla je od britanskog ministra vanjskih poslova Douglasa Hurda u kolovozu 1992.; v. također Carole Hodge, „Slimey Limeys", časopis *New Republic*, 9. siječnja 1995., str. 21

60 V. rezoluciju Vijeća sigurnosti UN 824 od 6. svibnja 1993. i rezoluciju VS-a UN-a 844 od 18. lipnja 1993.

61 John. F. Hillen III, *Killing with Kindness: The UN Peacekeeping in Bosnia*. Ukupno gledajući, intervencija UN-a na prostoru bivše Jugoslavije od veljače 1992. do 31. ožujka 1996. bio je golemi pothvat koji je stajao više od 4,6 mil. USD i odnio 167 života pripadnika UN-ovih snaga. Do ožujka 1995. na terenu je bilo razmješteno ukupno 38 599 pripadnika vojnih postrojbi, uključujući 684 vojna promatrača, 803 policajca, 2017 međunarodnih i 2615 lokalnih službenika („UNPROFOR u bivšoj Jugoslaviji", dostupno na http://www.xs4all.nl/-vdrkrans/unprofor/f, od 17. siječnja 2002.)

62 Rogel, *Breakup of Yugoslavia*, 64

63 Nordijska bojna također je djelovala i u području Vareša, a kanadska je bila smještena u području Viteza. Stožer zapovjednika britanskih snaga u Bosni i Hercegovini bio je smješten zajedno sa stožerom Zapovjedništva za BiH UNPROFOR-a (Kiseljak).

64 Bojnik Roger D. Marshall (britanska vojska), „Operation Grapple: British Armed Forces in UN Protection Forces", obavještajni centar vojske SAD-a, Fort Huachuca, Arizona, dostupno na http://fas.org/irp/agency/army/tradoc/USAIC/mipb/1996-4/marshall, od 17. siječnja 2002. Kasnije raspoređivanje triju bojni nazvano je operacijama Grapple I, II i III.

čeli svojim „Warrior" vozilima štititi konvoje humanitarne pomoći koji su prolazili kroz to područje.[65] Zamijenila ih je 1993. Prva bojna Pukovnije princa od Walesa, pod zapovjedništvom potpukovnika Alastaira Duncana.[66] „Prinčevu pukovniju" pak u studenome 1993. zamjenjuje Prva gardijska bojna, „Coldstream", pod zapovjedništvom potpukovnika Petera G. Williamsa.[67]

UNPROFOR-ovom dansko-belgijskom transportnom bojnom u Busovači zapovijedali su potpukovnik Johannes de Boer, od studenoga 1992. do travnja 1993., te potpukovnik Paulus Schipper od travnja do studenoga 1993.[68] Zadaća je bojne bila osigurati transportnu potporu humanitarnim konvojima UN-a i trupama UNPROFOR-a u srednjoj Bosni.

Snage UNPROFOR-a na dužnosti u srednjoj Bosni često su bile izložene kritikama zbog nedovoljne obučenosti, discipline i odgovarajuće opreme, kao i zbog loše osmišljene planske zadaće cijele misije.[69] Ograničene uglavnom na zaštitu humanitarnih konvoja i, kasnije, „zaštićenih zona" UN-a, postrojbe UNPROFOR-a bile su neprestano ometane strogim propisima i pravilima službe koja su im branila da interveniraju kako bi spriječili ili zaustavili neki sukob ili nasrtaj na civile. No, čak i u takvim okolnostima, one su postavljale cestovne zapreke i kontrolne punktove, često su se uključivale u već započete sukobe, a znale su čak i zapucati na zaraćene strane.[70] Zapovjednici Hrvatskog vijeća obrane ogorčeno su se žalili na na-

---

65 V. Stewart, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 17-18. lipnja 1999. Jedna je satnija čekala spremna za raspoređivanje u Tuzli.

66 V. svjedočenje brigadira Alastaira Duncana, na suđenju Kordiću i Čerkezu, 9-10. i 25-26. studenoga 1999. Duncan je zapovijedao Prvom bojnom Pukovnije princa od Walesa iz Yorkshirea, britanskom postrojbom UNPROFOR-a u Lašvanskoj dolini, od 11. svibnja do 8. studenoga 1993.

67 V. Williams, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 31. siječnja 2000. i *Balkan Winter*, 11. prosinca 1993.

68 V. puk. Johannes de Boer, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 11. siječnja 2000. i ppuk Paulus Schipper, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 12. studenog 1999.

69 V. između ostalog, Rogel, *Breakup of Yugoslavia*, str. 21 i Hillen, *Killing with Kindness*. Hillen tvrdi da je intervencija UN-a u Bosni i Hercegovini bila fatalni promašaj, jer da je produžila borbe i patnje umjesto da ih smanji. On uz to optužuje UN zbog nepostojanja cjelovite opće strategije, što je odražavalo nedostatak volje glavnih sila u UN-u da se, zbog cijene koju bi trebalo platiti, uhvate u koštac s temeljnim političkim uzrocima krize. Općenito, britanske pukovnije u Lašvanskoj dolini bile su uvježbanije, discipliniranije i opremljenije od drugih postrojbi UNPROFOR-a, premda su zapovjednici BRITBAT-a iskazivali nepojmljivu nezainteresiranost za političku i kulturološku situaciju u kojoj su se našli.

70 Odmah po dolasku u Lašvansku dolinu, postrojba „Cheshire" dobija nadimak „SHOOTBAT", zbog spremnosti da puca po HVO-u i, rjeđe, po ABiH-u (Marshall, „Operation ,Grapple'").

klonjenost UNPROFOR-a Muslimanima, optužujući ga da je zaveden od strane velikog broja muslimanskog prevoditeljskog osoblja koje je zaposlio, da osoblje UNPROFOR-a dostavlja ABiH-u oružje i streljivo, da omogućuje prijevoz borbenih snaga ABiH-a u svojim vozilima, da se diskriminatorski odnosi prema Hrvatima kada je riječ o prijevozu ranjenika do bolnica, te da planove HVO-a prenosi Armiji BiH.[71] Međutim, izvana gledajući, zapovjednici UNPROFOR-a u srednjoj Bosni nastojali su održati dobre odnose i s Muslimanima i s Hrvatima, marljivo su nastojali ishoditi prekid vatre i smanjiti razinu nasilja u tom području.

Premda nenaoružane i malobrojnije, promatračke ekipe ECMM-a u srednjoj Bosni bile su veća smetnja negoli vojnici UNPROFOR-a, osobito za zapovjednike HVO-a. Promatračka misija Europske zajednice (ECMM) osnovana je radi nadzora primjene odredbi sporazuma s Brijuna od 9. srpnja 1991., kojim su okončana neprijateljstva u Sloveniji. Prve skupine promatrača došle su u Sloveniju 15. srpnja 1991., a njihova misija je zatim proširena i na Hrvatsku i potom na Bosnu i Hercegovinu.[72] Promatračkom misijom EZ-a u RBiH upravljalo se iz regionalnog centra u Zenici i kroz koordinacijske centre u Travniku, Tuzli i Mostaru. Samo promatranje na terenu obavljale su ekipe u kojima su bila po dva promatrača – obično časnik dodijeljen misiji u turnusima od po šest mjeseci iz jedne od zemalja članica EZ-a ili članica Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji* – te jedan prevoditelj i vozač. Zadaća je promatračkih misija bila da obilaze dodijeljeno im područje i promatraju zbivanja, da održavaju kontakt s mjesnim civilnim i vojnim vlastima i humanitarnim organizacijama, da istražuju ozbiljne incidente i kršenja ljudskih prava, da pomažu postizanju i prate provedbu sporazuma o prekidu vatre i da potiču unaprjeđenje odnosa između zaraćenih strana. Promatračke misije EZ-a u srednjoj Bosni, iz razloga koji nisu posve jasni, bile su naklonjenije Muslimanima, čak do te mjere da su umanjivale hrvatske optužbe zbog „etničkog čišćenja" od strane Muslimana, pa optuživale HVO da se koristi ženama i djecom za pljačku humanitarnih konvoja

---

[71] Zapovjednici Hrvatskog vijeća obrane osobito su nepovjerenje pokazivali prema UNPROFOR-ovim prevoditeljima Muslimanima, ali su njihove pritužbe najčešćše odbacivane komentarima poput onog da *„gentleman* nikad ne komentira slugu drugog *gentlemana"*, v. Williams, *Balkan Winter,* 11. prosinca 1993.

[72] Raspored promatračkih misija EU-a precizno je naveden u „ECMM: Observers in White", dostupno na http:/www.users.hol.gr/ – posi/ecmm, od 17. siječnja 2002.

* KESS; kasnije primenovan u OESS, *op. prev.*

UN-a.[73] Zbog takve sklonosti muslimanskoj strani, HVO nije imao povjerenja u promatračke misije EZ-a i one nisu nailazile na dobrodošlicu u područjima koja su kontrolirali zapovjednici HVO-a. Zauzvrat, promatrači su, pak, što su brže mogli, za svaki incident okrivljavali HVO.

Komunikacije

Vjerojatno najveća zapreka učinkovitom zapovjedništvu i nadzoru na objema stranama bio je – nedostatak odgovarajućih komunikcija.[74] Premda su i HVO i ABiH bili opskrbljeni raznom komunikacijskom opremom – uključujući radiostanice, telefone, faksove i računala (povezana s radiosustavom u tzv. paket) – nijedna strana nije te opreme imala u dovoljnim količinama i nijedna nije mogla osigurati zaštitu svojih komunikacijskih linija. Obje su strane imale prilično učinkovite postrojbe za elektronsko ratovanje i svi dostupni oblici komuniciranja bili su pod stalnim nadzorom ili prekidani. Stoga se osjetljive naredbe i informacije često nisu mogle podčinjenima prenositi preko sustava veza. Štoviše, slabosti u održavanju i neprijateljske protumjere često su izazivali prekide komunikacija s višim stožerima, osobito u HVO-a, koji je bio u okruženju i koji je s glavnim stožerom u Mostaru morao komunicirati posrednim vezama. Organizirati sigurnu kurirsku službu također je često bilo nemoguće. Bez pouzdanih, zaštićenih komunikacija ni zapovjednik OZSB-a HVO-a ni zapovjednik Trećega korpusa ABiH-a nisu mogli provoditi učinkovit sustav zapovjedništva i nadzora nad svojim, često razjedinjenim podređenima. U takvim je okolnostima strogo poštivanje zakona kopnenog ratovanja bilo nemoguće, o čemu svjedoče okrutni zločini na objema stranama.

---

73 V. naprimjer kako je ECMM odbacio hrvatske optužbe protiv Muslimana zbog sravnjivanja sa zemljom hrvatskih sela u okolici Zenice u travnju 1993. (stožer ECMM-a, Regionalni centar Zenica, stožeru ECMM-a u Zagreb, „Posebno izvješće o Hrvatima u Zenici, 20-21. travnja 1993." (Zenica, 21. travnja 1993.), KC Z765 i KC D25/1, kao i neodmjerene komentare regionalnog direktora ECMM-a francuskog veleposlanika Jean-Pierrea Thebaulta o incidentu koji se dogodio u lipnju 1993., tijekom tzv. Konvoja radosti (stožer Reg. centra Zenica – Vlp. Thebault – stožeru ECMM-a, Zenica, 10. lipnja 1993., predmet: Napad HVO-a na tuzlanski konvoj, KC Z1041.1; kao i izvješće veleposlanika Thebaulta za stožer ECMM-a od 11. lipnja 1993., predmet: Tragedija tuzlanskog konvoja, KC Z1045.2). Po svim kriterijima, veleposlanik Thebault je, na riječima i na djelu, bio izrazito protuhrvatski nastrojen, dok je njegov nasljednik, Britanac Sir Martin Garrod, bio mnogo uravnoteženiji.

74 U svojem svjedočenju na suđenju Blaškiću, 25. rujna 1998., brigadir Marin je izjavio da OZSB uopće nije imala zaštićene komunikacije, te da je to utjecalo na to kakva je izvješća i druge informacije zapovjednik primao. V. također Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 21. i 23. rujna 1998.

4. Obuka, doktrina, logistika

Kao novoosnovane vojske, snage Hrvatskog vijeća obrane i Armija Bosne i Hercegovine ozbiljno su zaostajale glede pojedinačne i skupne uvježbanosti i specijalističke obuke, nisu imale dobro razrađenu operativnu doktrinu s kojom bi postrojbe i vojnici bili jasno upoznati, a nedostajali su im i vojna sredstva i logistički sustavi. Takvi su nedostaci izazivali probleme slabe discipline i neodgovarajućeg sustava zapovjedništva, kontrole i komunikacija (3C), što je provedbu stalnih i učinkovitih operacija činilo krajnje teškom.

Obuka

Teškoće s provedbom sustava 3C podjednako u Operativnoj zoni Srednja Bosna HVO-a kao i u Trećem korpusu ABiH-a dijelom su bile posljedica niske razine pojedinačne, skupne i specijalističke obuke. Obuka i disciplina bile su na niskoj razini u obje vojske, s izuzetkom elitnih postrojbi za posebne namjene i vojne policije, pripadnici kojih su očito bili bolje obučeni i naoružani, iskazujući veću disciplinu i zajedništvo. Zbog kratkotrajnosti muslimansko-hrvatskog sukoba i relativno kratkog razdoblja postojanja samog HVO-a i ABiH-a, te zbog zahtjevnosti rata protiv Armije bosanskih Srba, održavanje visoke razine pojedinačne, skupne i specijalističke obuke bilo je gotovo nemoguće. Ipak, HVO i ABiH nastojali su osigurati barem elementarnu individualnu borbenu obuku, specijalističke treninge za inženjere i snajperiste, kao i druge oblike formalne obuke. U srednjoj Bosni je HVO objavljivao formalne planove obuke, premda se činilo da su oni više odraz

želja samih zapovjednika i njihova viđenja onoga što bi trebalo učiniti negoli realističnih planova koji se mogu provesti. Čini se da su obje strane upoznale svoje vojnike s ratnim pravom kopnenog ratovanja – naprimjer, postrojbama HVO-a i ABiH-a podijeljeni su letci o toj temi koje je pripremio hrvatski Crveni križ.[1]

U ABiH-u se isprva razmišljalo o osnivanju ratne škole, radi obuke časnika i dočasnika, ali to u ovom razdoblju nije učinjeno. Na razini brigada organizirani su tečajevi za zapovjednike samostalnih postrojbi, a časnici iz drugih korpusnih zona upućivani su u Zenicu na inženjerijsku i drugu obuku.[2] Vojnici elitne Sedme muslimanske motorizirane brigade prolazili bi petnaestodnevnu individualnu obuku o uporabi osobnog naoružanja, automatskih pušaka i minobacača.[3] Nema dvojbe da su pritom poučavani i osnovama islama. Mudžahedini su također provodili prilično opsežnu obuku u svojim logorima u srednjoj Bosni.

Malo je časnika HVO-a i ABiH-a ranije služilo na časničkim dužnostima u Jugoslavenskoj narodnoj armiji ili bilo obučeno za dužnosti na koje su bili imenovani. Zapravo, u OZSB-u su postojala samo tri časnika – uključujući i zapovjednika Tihomira Blaškića, te obavještajnog časnika Ivicu Zeku – koji su prošli dodatnu obuku da bi preuzeli svoj položaj u HVO-u.[4] No, priličan je broj časnika obiju strana prošao obuku za rezervne časnike i dočasnike JNA, te su zatim godinama služili u Teritorijalnoj obrani JNA.[5] No, u najvećem broju slučajeva, ta obuka i iskustvo jedva da su ih kvalificirali za položaje kapetana prve klase ili zapovjednika satnije.

---

1 Brigadir Slavko Marin, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 7. listopada 1998. Govoreći o ranim danima HVO-a u Travniku, general bojnik Filip Filipović rekao je da HVO „praktično nije imao nikakve obuke" (svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 12. travnja 2000.). Filipović je možda bio čak i najiskusniji časnik u OZSB-u, došavši do čina pukovnika i zapovjednika artiljerijskog puka u JNA prije negoli je napustio JNA u travnju 1992. Tijekom travnja i svibnja 1992. zapovijedao je svim snagama HVO-a u srednjoj Bosni i zatim prelazi na dužnost stožernog časnika pod puk. Blaškićem u OZSB-u, a kratko je vrijeme bio i zapovjednikom Travničke brigade. Ponovo preuzima zapovjedništvo snaga HVO-a u srednjoj Bosni u travnju 1994. i ostaje na tom položaju do travnja 1995. Umirovljen je u Vojsci Federacije u činu general bojnika u siječnju 1997.

2 Halilović, *Lukava strategija*, 238

3 Koričić, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 10. lipnja 1999.

4 Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 23. rujna 1998. Treći je bio Filip Filipović.

5 U ABiH-u je bilo mnogo više časnika s iskustvom iz JNA nego u HVO-u (Filipović, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 11. travnja 2000.)

Doktrina

Bivša Jugoslavija u svojoj se obrambenoj politici oslanjala na model koji je podsjećao na kinesku komunističku koncepciju „naoružanog naroda".[6] Obrambena politika i vojna doktrina JNA bile su usredotočene na obranu od invazije snaga NATO-a ili Varšavskog pakta i stoga su naglašavale mobilizaciju cijelokupnog stanovništva. Ta je politika predviđala, u slučaju napada na jugoslavenski teritorij, vođenje „totalne obrane koja će uključivati sve nacionalne snage, cijelo stanovništvo i sve oblike materijalne snage društva".[7] U skladu s tim, jugoslavenska vojnoobrambena doktrina počivala je na maloj, ali dobro opremljenoj narodnoj armiji (JNA) čija je zadaća bila zadržavati napadača uvlačeći ga u konvencionalne oblike borbenih operacija dok se ne mobiliziraju mnogo veće snage teritorijalne obrane. Te bi snage djelovale zajedno s JNA dok njezine borbene snage ne bi bile iscrpljene. Tada bi TO preuzela odgovornost za gerilske operacije širih razmjera diljem zemlje radi nanošenja udara i konačnog odbacivanja napadača. Tu su doktrinu u ovom ili onom obliku preuzele sve tri zaraćene strane u bosanskohercegovačkom ratu.

Teritorijalna obrana bila je kamen temeljac jugoslavenske obrambene doktrine – ona je bila predodređena da u potpunosti iznese bitku i privede je uspješnom kraju. Snage TO-a bile su ustrojene u pokretne strukture veličine brigade sa zadaćom djelovanja na širokom prostoru te u lokalne snage koje bi djelovale na zaštiti neposrednog vlastitog teritorija. Bile su opremljene i obučene za borbu lakim protutenkovskim i protuzračnim oružjem, kao i minobacačima i strojnicama. Osim toga, bile su obučene da djeluju u decentraliziranom sustavu, samostalno – premda su bile organizirane u postrojbe brigadne veličine, u praksi su uvježbavane za borbu u veličini čete ili još manje postrojbe.

Koncept manevra u JNA bio je, kako je primijetio Charles R. Patrick, „usredotočen gotovo u potpunosti na ono što je barun Antoiune Henri de Jomini nazivao 'velikom taktičkom razinom bitke'".[8] Bila je to, zapravo, modifikacija sovjetskih operativnih i taktičkih koncepata i metoda (naprimjer, uporaba posebnih operativnih snaga za nanoše-

6 Za razmatranje doktrine i taktike JNA, v. Charles R. Patrick, *Tactics of the Bosnian-Serb Armies and Territorial Militia.*

7 Ibid., 6

8 Ibid., 17

nje udara neprijateljskim zapovjednim i kontrolnim mjestima i snažno oslanjanje na artiljerijsku vatru i u obrani i u napadu), spojenih s konceptima i metodama vojske SAD-a (naprimjer „aktivna obrana"). Tomu su dodani izvorni jugoslavenski elementi temeljeni na njihovu borbenom iskustvu i vježbama, što je značilo korištenje regularnim, partizanskim snagama i snagama TO-a. S obzirom na to da je obrambena doktrina JNA pretpostavljala relativno kratko razdoblje konvencionalnog ratovanja, nakon kojeg je trebala uslijediti duga kampanja gerilskog ratovanja, naglasak je bio na velikim i malim gerilskim napadajnim operacijama, na zasjedama i terorističkim akcijama širom područja u rukama neprijatelja. Stoga su pripadnici Teritorijalne obrane bili taktički dobro obučeni za vođenje manjih postrojbi, za posebne operacije, uporabu snajpera... što je sve imalo važnu ulogu u ratu u Bosni i Hercegovini.

Doktrina JNA također je predviđala i uporabu kontrolnih punktova radi nadzora nad kretanjem duž važnih komunikacijskih pravaca.[9] Smješteni na pogodnim položajima, ovisno o terenu, uz mjesta sužena prolaza i crte bojišnice, vojnici na kontrolnim punktovima koristili su se protutenkovskim i protupješačkim minama postavljenima s obiju strana ceste, protutenkovskim minama na samoj cesti (radi lakšeg uklanjanja u slučaju prolaza prijateljskog vozila), željeznim „čavlenim" preprekama, snopovima bodljikave žice i lakim protutenkovskim oružjem i strojnicama. Na takvim je kontrolnim punktovima obično bilo raspoređeno do desetak ljudi, a nerijetko se na njima tražio novac za omogućavanje prolaza. U srednjoj su se Bosni obje strane koristile kontrolnim punktovima kao važnom operativnom metodom. Čak su i stariji ljudi u selima duž glavnih pravaca opskrbe otkrili da stvaranjem kontrolnih punktova mogu osigurati obilnu zaradu, pa su takvi neslužbeni „starački" punktovi bili prilično česti.

Naoružanje i logistika

Analitičari rata u Bosni i Hercegovini naglašavali su očajne okolnosti u kojima se RBiH našla nakon što je UN proglasio embargo na uvoz oružja i nakon što su Armija bosanskih Srba i HVO zatvorili kopnene veze s vanjskim svijetom. Armija bosanskih Srba bila je uvjerljivo naj-

9 Ibid., 18

opremljenija među zaraćenim stranama, preuzevši glavninu naoružanja i opreme bivše JNA i TO-a u Bosni i Hercegovini, uživajući k tomu i potporu Srbije, tj. preostale Savezne Republike Jugoslavije. HVO je također općenito bio relativno dobro opremljen, zahvaljujući potpori Hrvatske.

Premda je imala velikih teškoća u naoružavanju i opskrbi svojih snaga, ABiH je do početka 1993. prevladala većinu svojih logističkih problema. U toj mjeri da je, tijekom muslimansko-hrvatskog sukoba u srednjoj Bosni, imala jasnu nadmoć nad HVO-m u oružju, streljivu i drugoj opremi.[10] Naprimjer, ABiH je nakon pada Jajca, u listopadu 1992., u Travniku bila slabo opremljena i organizirana – ali tada postrojbe počinju dobivati oružje i opremu, pa je u srpnju 1993. ABiH u Travniku bila ne samo brojnija od HVO-a (u omjeru osam naspram jednog vojnika) već je imala i četiri do pet puta više oružja.[11]

Devedesetih godina JNA nije samo kupovala oružje od drugih zemalja već je i sama bila jedan od najvećih izvoznika oružja u zemlje tzv. Trećeg svijeta. Jugoslavenske tvornice oružja proizvodile su gotovo sve – tenkove, pješačka borbena vozila, oklopne transportere, topove, višecjevne bacače raketa, ručne bacače kao i cijeli niz druge vojne opreme i sredstava.[12] Stoga su za HVO i ABiH glavni izvori oružja, streljiva i druge vojne opreme bila skladišta koje je JNA imala u Bosni i Hercegovini.

Premda je Alija Izetbegović dopustio JNA da razoruža tadašnje snage TO-a tijekom 1991.–1992. godine i premda je JNA nakon toga glavninu tog oružja, kao i znatan dio vlastitog naoružanja i opreme u Bosni i Hercegovini prebacila bosanskim Srbima, HVO i ABiH uspjeli su se domoći golemih količina vojne opreme napadajući i otimajući preostale zalihe JNA. Uostalom, tijekom 1992. upravo je oko podjele tog blaga izbio niz oružanih čarki u srednjoj Bosni. No, HVO i ABiH su dostupnu opremu i sredstva uglavnom ravnopravno dijelili, kao primjerice u slučaju oružja preostalog u tvornici „Bratstvo" u Novom Travniku u prosincu 1992. Prema jednom izvoru, od 24 topa „haubice" (D-30J) od 122 mm, proizvedenih u tvornici, ABiH je pripalo dvanaest, koliko i HVO-u, od kojih je samo jedan ostao u srednjoj Bosni. Od 18 topova „haubica" od 152 mm (M-84 AB, poznatih kao „Nora"),

---

[10] IISS, *Military Balance*, 1993–1994, str. 100

[11] Ljubas, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 16. svibnja 2000.

[12] Patrick, *Tactics of Serb*, str. 17

također proizvedenih u „Bratstvu", svakoj je strani pripalo po devet – na strani HVO-a samo je jedan ostao u srednjoj Bosni.[13]

Usprkos embargu na oružje koji su uveli Ujedinjeni narodi, HVO i ABiH su znatne količine naoružanja, streljiva i drugih vojnih sredstava primali izvana. Nešto je od toga pribavljeno na međunarodnom crnom tržištu, a Republika Hrvatska također je obje strane opskrbljivala znatnom količinom naoružanja, streljiva i opreme.[14] Gotovo u cijelosti, taj je materijal trebalo provući kroz Hrvatsku, koja je tako mogla kontrolirati vrstu i količinu oružja koje je stizalo do dviju zaraćenih strana u sukobu u srednjoj Bosni.[15] To što je Hrvatska uopće propuštala vojna sredstva za ABiH temeljilo se na uvjerenju da će ta sredstva biti korištena protiv Srba, koji su i dalje bili prijetnja i Hrvatskoj. U pojedinim je slučajevima hrvatska Vlada odbila odobriti tranzit oružja za ABiH – naprimjer, u rujnu 1992. hrvatski su dužnosnici otkrili ili zaplijenili gotovo četiri tisuće komada oružja i milijunsku količinu streljiva u jednom iranskom zrakoplovu koji je sletio u Zagreb.[16] Bilo je najavljeno da će zrakoplov dovesti humanitarnu pomoć.

Prolaz oružja za ABiH kroz Hrvatsku opovrgava teoriju po kojoj je Hrvatska planirala kampanju etničkog čišćenja bosanskih Muslimana, kao i teoriju o navodnom dogovoru Hrvatske i Srbije o zajedničkoj podjeli Bosne i Hercegovine. Jedna od najvećih zanimljivosti hrvatsko-muslimanskog sukoba u srednjoj Bosni bio je intenzitet uzajamne komunikacije zaraćenih strana i nastavak njihove zajedničke borbe protiv Armije bosanskih Srba. Čak i kad je njihova uzajamna borba dostigla vrhunac 1993. godine, ABiH je zatražila – i dobila od HVO-a – suglasnost za prijenos oružja i streljiva kroz područja koja su bila pod nadzorom HVO-a na područja koja su bila pod srpskom prijetnjom.[17]

---

[13] Prof. Slobodan Janković, razgovor s autorom, Zagreb, 20. listopada 1999. General bojnik Filip Filipović izjavio je svjedočeći na suđenju Kordiću i Čerkezu (11. travnja 2000.) da je od dvije tisuće komada oružja koje su HVO i ABiH zaplijenili kod Slimene, više od tisuću otišlo ABiH-u, a HVO da je dobio oko 500-600 komada. Od oružja zaplijenjenog u „Bratstvu", trećina je otišla za ABiH u Visokom, trećina HVO-u, a trećina je podijeljena mjesnom HVO-u i ABiH-u. ABiH je dobila najmanje stotinu minobacača, 9 „haubica" od 120 mm i dva teška topa „haubice" zvane „Nora" od 152 mm.

[14] V. naprimjer, popis materijala koji je dostavila hrvatska Vlada tijekom 1992., 1993. i 1994. godine, prema „Popisu vojne opreme izdane za posebne namjene u razdoblju 1992–1994.", bez datuma, KC Z2497.2. Na vrhuncu muslimansko-hrvatskog sukoba 1993. godine hrvatska Vlada dostavila je ABiH-u 1995 granata za topove od 152 mm.

[15] O prolazu oružja za ABiH i HVO kroz Hrvatsku, v. Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 23. rujna 1998.

[16] Beale, *Bombs over Bosnia*, 14

[17] V. naprimjer dopis Glavnog stožera ABiH-a, sektor Visoko (Rasim Delić), za Stožer HVO-a za srednju Bosnu, br. 01-10151/93, (Visoko), KC Z2497.2, predmet: Sporazum, B D402, koji se bavi zahtjevom za prebacivanjem steljiva za ABiH iz Tarčina u Tuzlu preko Kiseljaka i Vareša

Štoviše, mnogi članovi vlade Bosne i Hercegovine, sastavljene uglavnom od Muslimana, smjestili su svoje obitelji u relativno sigurniji Zagreb, uključujući i samog predsjednika Izetbegovića, kako bi izbjegli ratne opasnosti u Sarajevu. To što su hrvatska Vlada i HVO to dopuštali teško bi moglo poduprijeti teze o separatizmu, progonima, genocidu, etničkom čišćenju, raskalašenom ubijanju, silovanjima i razaranjima, za što su optuživani vođe HVO-a u srednjoj Bosni.

Prebacivanjem oružja, streljiva i drugih vojnih sredstava iz Hrvatske za HVO i ABiH, kao i prebacivanjem ratnog materijala nabavljenog na međunarodnom tržištu iz Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu, kršen je UN-ov embargo na oružje. Postojalo je i trostrano unutarnje crno tržište naoružanja i civilne robe u samoj Bosni i Hercegovini. I HVO i ABiH znali su nabavljati manje, ali često važne količine oružja, streljiva ili drugih potrepština od Armije bosanskih Srba. Obje su se strane također koristile i nelegalnim, crnim tržištem koje su vodili i pripadnici UNPROFOR-a. Naprimjer, u Sarajevu je ukrajinska postrojba UNPROFOR-a spretno trgovala s HVO-m u području Kiseljaka, francuski inženjerci iz sastava UNPROFOR-a opskrbljivali su gorivom ABiH, nizozemsko-belgijska transportna bojna prodavala je gorivo HVO-u.[18]

Nešto od potrebnog oružja i opreme HVO i ABiH proizvodili su i sami. HVO je proizvodio različite vrste streljiva kao i nešto improviziranog oružja poput slavnih „beba", neke vrste bacača bombi punjenih smjesom iz aparata za gašenje požara.[19] Čak su i hladnjaci pretvarani u improvizirane mine.[20] Premda je ABiH imala pod kontrolom ključna skladišta i vojne proizvodne pogone bivše JNA u Bosni i Hercegovini – s izuzetkom presudne tvornice eksploziva „Slobodan Princip Seljo" u Vitezu – Vlada RBiH sporo je pripremala plan povećanja proizvodnje radi jačanja obrane od Armije bosanskih Srba, više se uzdajući u ukidanje UN-ova embarga. U svojim memoarima načelnik stožera ABiH-a Sefer Halilović često spominje teškoće u financiranju, naoružavanju i opremanju ABiH-a koje su proizlazile iz neodgovarajućega korištenja sredstvima od strane Izetbegovićeve vlade, iz nedostatka sirovina za domaću proizvodnju i zbog zatvorenih komunikacijskih li-

---

18 Cordy-Simpson, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 4. kolovoza 1999.; Williams, *Balkan Winter*, 31. prosinca 1993. i 1. veljače 1994.

19 Ured za obranu HVO-a, Vitez, br. 02-11-4-08-867/93, Vitez, 28. rujna 1993., predmet: Procjena vojnih, političkih, ekonomskih i drugih ratnih prilika, KC Z1220.1, 11-12. Prijavljena proizvodnja HVO-a uključivala je, uz ostale stvari, 5000 granata, 1600 mina s kumulativnim djelovanjem, 1700 ručnih bombi i 4000 kilograma baruta.

20 1PWO MILINFOSUM br. 161, 6. listopada 1993., odl. 4, KC Z2439.3

nija od strane Armije bosanskih Srba i HVO-a.[21] Zapravo, dobar dio streljiva ABiH-a bio je domaće proizvodnje. U prvih godinu i pol rata, samo je u Sarajevu proizvedeno gotovo 25 tisuća granata i topovskih granata te više od 200 tisuća bombi i ručnih bacača.

Problem je uvijek više bila nabava sirovina, tako da je u jednom trenutku tvornica streljiva za pješačko naoružanje u Konjicu prestala s radom zbog nedostatka zaliha mjedi, a više od dvjesta tisuća topovskih granata čekalo je upaljače.[22]

Usprkos embargu i drugim ograničenjima, obje su strane u srednjoj Bosni imale dostatne količine lakog i automatskog oružja. Najviše je nedostajalo streljiva za topove i ručne bacače, budući da je nedostatak sirovina onemogućavao domaću proizvodnju. Za obje su strane odijevanje i obuća također bili problem, možda više za ABiH zbog većeg broja vojnika.[23] No, bivši obavještajni časnik HVO-a Ivica Zeko zapaža da su za ABiH veća briga bili oružje i streljivo negoli odijevanje vojnika.[24]

U izdanju za razdoblje 1993.–1994. *Military Balance* pripisuje HVO-u (diljem BiH-a) posjedovanje 50 velikih borbenih tenkova (uključujući T-34 i T-55) i oko pet stotina komada topničkog oružja. Za ABiH navodi 20 velikih borbenih tenkova (također uključujući i model T-55), trideset oklopnih transportera i „nešto" topničkog oružja.[25] No, *u srednjoj Bosni* je ABiH izgleda imala znatnu prednost u naoružanju i topništvu. Treći korpus ABiH-a imao je najmanje 6 tenkova u 301. mehaniziranoj brigadi. Premda je bilo glasina o osam tenkova HVO-a na bojišnici kod Maglaja i drugih devet kod Kiseljaka, izgleda da u kritičnim enklavama, u području Travnik – Vitez – Busovača, nije bilo tenkova HVO-a.[26] Glede artiljerije, ABiH je nadmašivala HVO u

---

21 V. Halilović, *Lukava strategija*, 88-100, 153, 183, 195-97, 212-213, 238-39

22 Ibid., 93, 94

23 Kad je rat završio u veljači 1994., vlasti HVO-a u Vitezu još su molile Glavni stožer HVO-a u Posušju da im dostavi čizme, donje rublje, zimsku odjeću i čarape (v. stožer vojnog okruga Vitez, br. 01-2-63/94, Vitez, 4. veljače 1994., predmet: Zahtjev za dobavom obuće i odjeće, B 456/114)

24 Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 23. rujna 1998. V. također posebno izvješće zapovjednika OZSB-a HVO-a za glavnog zapovjednika Vojnih snaga HZ HB, Vitez, 7. svibnja 1993., KC Z891, koje opisuje ABiH kao „slabo opremljenu" vojsku u usporedbi s Armijom bosanskih Srba.

25 IISS, *Military Balance*, 1993-1994, 74

26 Za podatke o tenkovima ABiH-a v. uz ostalo i 1PWO MILINFOSUM, br. 65, 4. siječnja 1994., odl. 10, KC Z2447.3. Premda postrojbe HVO-a u OZSB-4 nisu imale vlastitih tenkova, bilo je izvješća o tome da su ih za određene operacije „iznajmili" od Armije bosanskih Srba.

Vrsta oružja	HVO	ABiH
Protutenkovski top ZIS	1	3
Minobacač 82 mm	14	9
Minobacač 120 mm	12	21
Haubica 105 mm	0	2
Haubica 122 mm	1	10
Top-haubica 152 mm, Nora	2	1
Raketni lanser 107 mm	1	1
Raketni lanser 128 mm	6	4
Višestruki bacač raketa 122 mm	2	0
Tenk	0	5
Oklopljeno borbeno vozilo	1	0

Tablica 4-1. Usporedba zaliha teškog naoružanja HVO i ABiH

Izvori: stožer Viteškog vojnog područja, Vitez, n.d. (2. veljače), 1993, predmet: Procjena situacije (tablica „Zalihe snaga i oprema po područjima"), 21, KC D59/2.

granatama za bacače (60 mm i 120 mm), kao i u topovskim granatama (122 mm i 155 mm). Muslimanske snage posjedovale su i višecjevne 128 mm raketne bacače, premda za njih nisu imali streljiva. Tijekom borbi od travnja do lipnja 1993. snage Trećega korpusa ABiH-a podržavalo je snažno topništvo: sto komada 120 mm topova, deset od 105 mm, 122 mm i 155 mm, te osam do deset protuzračnih topova, 25 do 30 protuzračnih teških strojnica, dva do tri tenka i dva do tri 76 mm protutenkovska topa (ZIS).[27] U listopadu 1993. zapovjednik snaga HVO-a u srednjoj Bosni procjenjivao je odnos snaga ABiH-a i HVO-a u području Busovače, Travnika, Novog Travnika i Viteza, osobito topništva i oklopnog naoružanja (v. tablicu 4-1).

Usprkos UN-ovu embargu, HVO i ABiH u ograničenoj su se mjeri ipak koristili helikopterima za evakuaciju ranjenika i opskrbu. Vijeće sigurnosti UN-a donosi 31. ožujka 1993. rezoluciju 816 o zabrani letova svih vrsta letjelica nad Bosnom i Hercegovinom. Uspostava te „no-fly" zone kasnije je ojačana i djelovanjem zrakoplova NATO-a u operaciji „Spriječi let" *(Deny Fly)* koja je trajala od 12. travnja 1993. do 20. prosinca 1995. No, zaustavljanje neovlaštenih letova helikoptera

[27] Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 11. rujna 1998. Nešto od navedenog naoružanja neosporno je bilo raspoređeno na bojišnicama protiv Armije bosanskih Srba.

bilo je iznimno teško i u razdoblju od studenoga 1992. do srpnja 1995. UN bilježi više od 500 slučajeva kršenja zabrane letenja.[28]

Za HVO je uporaba helikoptera za evakuaciju ranjenika i dovođenje čak i malih količina medicinskih zaliha, rezervnih dijelova i drugih nužnih stvari bila vrlo važan, koliko god ograničen, dio logističkog lanca. Naime, do izbijanja sukoba u srednjoj Bosni HVO je bio relativno dobro opskrbljen cestom iz logističkih baza HVO-a u Grudama i Posušju. No, nakon napada ABiH-a u travnju 1993. glavni kopneni pravci komunikacije prema jugu – osobito pravac *Diamond* – nisu se više mogli rabiti za izvlačenje ranjenika iz srednje Bosne ili za opskrbu. Potreba za izvlačenjem ranjenika bila je iznimna, pa je Drago Nakić, menadžer iz tvornice „Slobodan Princip Seljo", koji je bio u Splitu, organizirao i koordinirao akciju legalnoga korištenja helikopterom za evakuaciju iz bolnice HVO-a u Novoj Bili.[29] Helikopteri HVO-a letjeli su pod nadzorom UNPROFOR-a i promatrača EZ-a, ali je operacija prekinuta u srpnju 1993. zbog opasnosti od žešćih napada ABiH-a i sužavanja „lašvanskog džepa". Nakić tada organizira komercijalne helikopterske letove s ruskim i ukrajinskim posadama, od Gruda i Posušja, te su takvi evakuacijski letovi trajali sve do početka 1994., otprilike dva-tri puta tjedno.[30]

I premda su helikopterski letovi donosili nešto lijekova i medicinske opreme snagama HVO-a u srednjoj Bosni, iz cijelog je niza praktičnih razloga prostor Operativne zone Srednja Bosna bio potpuno odsječen od Hercegovine od početka srpnja do jeseni 1993. godine i u tom razdoblju nikakvog ozbiljnog vojnog opskrbljivanja nije bilo.[31]

---

28 Beale, *Bombs over Bosnia*, 2, 20-21

29 Tijekom 1993. godine u bolnici u Novoj Biloj u svakom trenutku bilo je oko osamdeset do stotinu ranjenih ili bolesnih Hrvata. Teži ranjenici najvjerojatnije su iz područja Kiseljaka bili evakuirani helikopterima (v. dopis Medicinskog korpusa Brigade „Ban Jelačić" za dr. Ivu Sandraka, mostarski medicinski sektor, Ured za obranu HVO-a, Kiseljak, 23. srpnja 1993., predmet: Izvješće, B D257, o isporuci lijekova i opreme, helikopterima iz Divulja, u kojemu je i popis teško oboljelih i ranjenih koje nije moguće kvalitetno zbrinuti u Kiseljaku). O uporabi vojnih helikoptera za evakuaciju bolesnih i ranjenih iz srednje Bosne, v. Drago Nakić, svjedočenja na suđenju Kordiću i Čerkezu, 18. rujna 2000. Nakić je bio izvršni menadžer srednjeg ranga u SPS tvornici ekploziva „Vitezit Cromen", u neposrednoj okolici Viteza. U listopadu 1992. odlazi u Split da odatle koordinira poslovanje tvornice. Kasnije je preuzeo odgovornost za humanitarne aktivnosti i pomoć hrvatskim izbjeglicama iz srednje Bosne koristeći se sredstvima SPS-a koja su dostavljale hrvatske zajednice iz Lašvanske doline.

30 Drago Nakić, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 18. rujna 2000.

31 Krajem srpnja 1993. Zapovjedništvo UNPROFOR-a za BiH izvješćuje kako „HVO ostaje bez streljiva". V, stožer BHC UNPROFOR, dnevni INFOSUM, 31. srpnja 1993., odl. 4a, KC Z2433'1. Posljednji pravac opskrbe HVO-a iz Hercegovine, preko Sebešića, Armija BiH presjekla je u noći 2. srpnja 1993. (v. 1PWO MILINFOSUM br. 68, 6. srpnja 1993., KC D58/2)

Ograničene količine najvažnijih stvari, poput streljiva, rezervnih dijelova i komunikacijske opreme dopremljene su neovlaštenim komercijalnim letovima iz Gruda i Posušja, a vjerojatno je bilo i drugih primjera neovlaštenih letova helikoptera i dopreme padobranima.[32]

Dakle, iako su snage HVO-a u Hercegovini bile dobro opremljene tenkovima, topništvom, hranom, gorivom, odjećom, streljivom i drugim sredstvima koje je osigurala Republika Hrvatska ili su dolazili iz drugih izvora, stanje u srednjoj Bosni bilo je posve drukčije. U srednjoj Bosni HVO nije bio podređen samo u brojnosti nego i pogledu oružja. Produžavanjem sukoba logistička situacija se za HVO još više pogoršavala, usprkos pokušajima da se otvore alternativni pravci komunikacije i rabe helikopteri. Pravu mjeru siromašnih rezervi na koje je pao HVO ilustrira činjenica da je u vrijeme prekida vatre zbog potpisivanja Washingtonskih sporazuma HVO u Operativnoj zoni Srednja Bosna na zalihama imao šest granata za 122 mm topove i četiri za 155 mm.[33]

---

32 Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 22. rujna 1998. O opskrbi HVO-a u srednjoj Bosni helikopterima, v. također Blaškić, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 26. ožujka 1999.; 1 CSG MILINFOSUM br. 65, 4. siječnja 1994. odl. 2, KC Z2447.3; Stožer BHC UNPROFOR, dnevni INFOSUM, 31. srpnja 1993., odl. 4a, KC Z2433-1; i Williams, *Balkan Winter*, 14. studenog i 3. prosinca 1993.

33 Brigadir Ivica Zeko, razgovor s autorom, Split, 27. kolovoza 1999.

5. Navještaj građanskog rata u srednjoj Bosni

Početak otvorenog sukoba Muslimana i Hrvata u srednjoj Bosni naznačen je padom Jajca u ruke bosanskih Srba 29. listopada 1992. Dotad su dvije zajednice održavale nevoljko savezništvo protiv Armije bosanskih Srba, ali je tijekom 1991.–1992. među njima rasla napetost. HVO i ABiH sporili su se oko podjele oružja otetog JNA, a dolazilo je i do brojnih uzajamnih lokalnih nasilnih incidenata. No, tek će krajem 1992. godine razlike između Muslimana i Hrvata dostići razinu građanskog rata.

U siječnju 1993. rastuće podozrenje prerasta u otvoreni sukob, nakon što je ABiH, ojačana velikim brojem muslimanskih izbjeglica i pridošlim mudžahedinima, izvela probni napad na svoje saveznike iz HVO-a. Muslimanski ekstremisti, uz potporu Izetbegovićeve Vlade i gorljivih nacionalista u ABiH-u, tada planiraju i izvode ofenzivne akcije protiv dojučerašnjih saveznika, u nadi da će osigurati nadzor nad ključnim vojnoindustrijskim postrojenjima i komunikacijskim pravcima u srednjoj Bosni i očistiti područje za smještaj tisuća Muslimana pobjeglih od borbi s Armijom bosanskih Srba u drugim područjima Bosne i Hercegovine.

Nema, dakako, konkretnog dokaza – u smislu plana operacija ili dokumenta s političkom odlukom – koji bi nedvojbeno potvrdio da je ABiH planirala i izvodila napade na hrvatske enklave u srednjoj Bosni upravo s tim ciljevima. Mjesto, vrijeme, kao i oni koji su predložili i odobrili takav plan, ostaju nepoznatima. Je li ikada postojao pisani dokument s osnovama plana? Vjerojatno. Postoji li još uvijek kopija takvog dokumenta? Vjerojatno duboko u arhivi ABiH. Hoće li ona ikada biti javno razmotrena? Vjerojatno ne – zbog različitih razloga.

S druge strane, ne postoji nijedan jasan dokaz koji bi potvrdio često ponavljanu tezu novinara, osoblja UNPROFOR-a i promatračke misije EU-a i muslimanske promidžbe o tomu kako je HVO planirao i proveo takvu ofenzivu protiv Muslimana. Odgovor na ključno pitanje tko je planirao i započeo sukob između Hrvata i Muslimana u srednjoj Bosni može dati samo pozorna i pomna procjena tisuća dokaznih fragmenata i njihovo uklapanje u smisleni obrazac koji bi objasnio motive, sredstva i okolnosti, na način na koji detektivi dolaze do uvjerljive rekonstrukcije zločina. Taj je proces mukotrpan, ali donosi pouzdane rezultate. Kad se primijeni na zbivanja u srednjoj Bosni između studenoga 1992. i ožujka 1994. godine vodi samo jednom zaključku: samo je Armija BiH imala motiva, sredstava i priliku – ABiH je, a ne HVO, razradila strategijski ofenzivni plan i pokušala ga provesti.

Suradnja HVO – ABiH u borbi protiv Srba

U početku sukoba s bosanskim Srbima HVO je nastojao ojačati savezničku koordinaciju Muslimana i Hrvata. Sredinom travnja 1992. HVO je zatražio da predsjednik RBiH Alija Izetbegović osnuje zajednički vojni stožer koji bi rukovodio i HVO-m i snagama Teritorijalne obrane u kojoj su prevladavali Muslimani, ali je Izetbegović odbio taj zahtjev i pitanje nikada nije došlo na dnevni red Predsjedništva RBiH usprkos opetovanim zahtjevima hrvatskih članova Predsjedništva. Nastojanja da se osigura koordinacija na lokalnim razinama također su nailazila na nezainteresiranost, pa i protivljenje Muslimana. U srednjoj Bosni, HVO i TO pokušali su osnovati zajedničku vojnu postrojbu za obranu od napada Armije bosanskih Srba. Općinski krizni stožer Viteza početkom 1992. predlaže osnivanje zajedničke Viteške brigade, sastavljene od bojne HVO-a i bojne TO-a. Za zapovjednika predlaže Hrvata Franju Nakića, a Muslimana Šefkiju Didića za zamjenika zapovjednika i istodobno načelnika stožera. Ostatak stožera činili bi časnici HVO-a i TO-a.[1] No, muslimansko odugovlačenje i izmotavanje oko takva prijedloga stvorilo je odbojnost u Hrvata, koji su sve više počeli napuštati TO i pridruživali se HVO-u, već daleko uznapredovalom u pripremama za obranu od Srba.

[1] Memorandum, Prva viteška brigada (bez datuma, 1992.), predmet: Prijedlog uspostave zapovjedništva brigade, B D18. Krizni stožer bio je instrument HVO-a.

Međutim, sredinom 1992. godine, na brzinu organizirane oružane snage HVO-a i TO-a, uz malu pomoć vojnih snaga Hrvatske, uspijevaju uspostaviti crtu obrane protiv brojnijih i bolje opremljenih bosanskih Srba i njihove armije. No, bosanski Srbi opkolili su Sarajevo, prijestolnicu RBiH, a slabije hrvatske i muslimanske snage bile su suočene s nadmoćnijim srpskim snagama na nekoliko bojišnica koje su plamtjele novoproglašenom državom. Tada još surađujući, snage HVO-a i Muslimana bile su suočene s velikim srpskim prijetnjama u istočnoj i zapadnoj Hercegovini, a muslimanska vojska borila se da očuva nekoliko gradova u istočnoj Bosni na koje je nasrnula Armija bosanskih Srba. Za zapovjednike OZSB-a HVO-a i Trećega korpusa ABiH-a u srednjoj Bosni od presudne su važnosti bile bojišnice na istoku, od Hadžića na sjeveru do područja Vareša i Ilijaša, sjeverna bojišnica u zoni Maglaj – Doboj – Teslić – Tešanj i zapadna bojišnica u zoni koja se od Jajca protezala južno prema Donjem Vakufu i Bugojnu. U sva ta tri područja snage HVO-a i muslimanske snage borile su se da zaustave napredovanje Armije bosanskih Srba.

Porast muslimansko-hrvatskog neprijateljstva, ožujak 1992. – siječanj 1993.

Napetosti između Muslimana i Hrvata postupno su rasle tijekom 1992., jer su se dvije strane borile za politički utjecaj u raznim općinama srednje Bosne, sporile se oko podjele plijena od JNA, težile da steknu nadzor nad ključnim položajima i postrojenjima i poduzimale akcije radi zaštite vlastitih zajednica od pridošlica. Usprkos rastućim napetostima i brojnim oružanim sukobima, HVO i ABiH i dalje su surađivali u obrani od bosanskih Srba potpomognutih krnjom Jugoslavijom (Srbijom i Crnom Gorom) i ostacima JNA. Međutim, tri uglavnom nepovezana incidenta krajem listopada navješćuju nadolazak sukoba – incident na benzinskoj postaji u Novom Travniku, ubojstvo zapovjednika HVO-a u Travniku i muslimanska blokada ceste kod Ahmića. Ti su incidenti potpalili muslimansko-hrvatske borbe manjih razmjera širom područja, koje su zaustavljene kad je UNPROFOR ishodio prekid vatre. Nakon pada Jajca napetosti i incidenti stalno rastu, a tomu pridonosi i priljev muslimanskih izbjeglica, pa i naoružanih, u područje Lašva – Kozica – Lepenica. Istodobno, počinje se osjećati i prisustvo mudžahedina u srednjoj Bosni, a ABiH počinje ubacivati svoje naoru-

žane ljude u sela i raspoređuje regularne snage u dolini Lašva – Kozica – Lepenica u sklopu priprema za planiranu ofenzivu.

Nakon brojnih hrvatsko-muslimanskih sporova i sukoba u zoni Busovače, vlasti HVO-a 10. svibnja preuzimaju gradsku vlast, blokiraju grad i traže predaju oružja Teritorijalne obrane, u kojoj su Muslimani bili većina, izdajući naloge za uhićenje uglednih Muslimana, jamčeći sigurnost i eventualnu evakuaciju preostalih elemenata JNA i mobilizirajući Hrvate u gradu.[2] Štoviše, vlasti HVO-a objavljuju da će HVO Busovače preuzeti u cijelosti oružje, opremu i vojarne JNA u mjestu. Bosanska vlada, s muslimanskom većinom, bila je zapanjena hrvatskim preuzimanjem kontrole nad Busovačom i 12. svibnja otvoreno optužuje vlasti HVO-a zbog odbijanja da gradsku vlast predaju središnjoj vladi.[3]

Napetosti u zoni Busovače bile su osnažene nespremnošću Muslimana da se drže prihvaćenog plana raspodjele oružja bivše JNA.[4] Nekoliko se sličnih incidenata dogodilo i na drugim mjestima, što je sve dovelo do manjih borbi između Muslimana i Hrvata oko podjele plijena preostalog povlačenjem JNA. U tvornici oružja „Bratstvo" 18. lipnja dolazi do oružanog sukoba kad su pripadnici HVO-a pokušali spriječiti odnošenje oružja namijenjenog prodaji u inozemstvu, prema odluci bosanske vlade s muslimanskom većinom.[5] Dva mjeseca kasnije, pripadnici HVO-a i Teritorijalne obrane krenuli su silom osvojiti skladište JNA u mjestu Slimena, kod Travnika.[6] Skladište je bilo minirano i dok je HVO pokušavao pregovorima ishoditi predaju i uklanjanje mina, pripadnici TO-a ušli su u tvornicu i raznijeli je eksplozivom. Na kraju, vojnici TO-a pokupili su sve neoštećene dijelove oružja i kasnije od njih sastavili novo. Povećanje naoružanja u posjedu Muslimana dovelo je potom do povećanja sukoba.

Predstavnici hrvatskih zajednica u srednjoj Bosni sastaju se 22. rujna u Busovači da razmotre situaciju, osobito porast napetosti izme-

---

2 Općinski stožer HZ HB Busovača, br. 62/92, Busovača 0120, 10. svibnja 1992., predmet: Zapovjed, KC Z100

3 O'Ballance, *Civil War in Bosnia*, 48

4 Prema ranijem sporazumu, HVO i TO su trebali podijeliti oružje zaplijenjeno od JNA. Ali, pod vodstvom Džemala Merdana Muslimani pokušavaju prisvojiti sve. V. Općinski stožer HZ HB Busovača, br. 62/92 KC Z100

5 Stožer Zapovjedništva HVO-a Srednja Bosna, Vitez, 1207, 20. listopada 1992., predmet: Izvješće o situaciji u Travniku i Novom Travniku, KC Z241; stožer ECMM, Jedinica za politiku i koordinaciju, dnevno monitoring izvješće za 20-21. srpnja 1992. (Zagreb, bez oznake izdavača), 22. srpnja 1992, KC Z137

6 Filipović, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 11. travnja 2000.; svjedok br. V., svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu 25. studenoga 1999. Svjedok br. V., bosanski Musliman, bio je pripadnik TO-a iz Donje Večeriske.

đu Hrvata i Muslimana zbog toga što su pojedine općine dolazile pod vlast isključivo jedne ili druge strane.[7] Sudionici skupa redali su brojne općenite ocjene o stanju u području. Osobito su naglasili potrebu oživljavanja gospodarstva i priprema za dolazak zime u slučaju da budu potpuno odsječeni od Hercegovine i Hrvatske. Pozvali su na bolju koordinaciju između HVO-a i civilne administracije i veće političko jedinstvo. Iskazane su pritužbe na račun Muslimana, „kao da oni imaju isključivo pravo na vlast u BiH i kao da su oni jedini borci za BiH", te na račun nastojanja Muslimana da svoju politiku oživotvore kroz djelovanje Hrvatskih obrambenih snaga (HOS). Posebna zabrinutost iskazana je zbog sve većeg broja svakidašnjeg dolaska muslimanskih izbjeglica i povećanog prisustva muslimanskih snaga u raznim gradovima, dok su snage HVO-a bile zaokupljene držanjem crte obrane protiv Armije bosanskih Srba, tako da je od vojnih vlasti HVO-a zatraženo da hitno pripreme obrambene planove za slučaj sukoba s Muslimanima.

Sredinom listopada, tri očito nepovezana događaja dovode do otvorenog sukoba Muslimana i Hrvata u srednjoj Bosni. Prvi se dogodio u Novom Travniku 18. listopada – bila je riječ o svađi na benzinskoj crpki nedaleko stožera HVO-a. Prema zajedničkom sporazumu, Hrvati i Muslimani dijelili su gorivo koje je dolazilo u područje. Sukob je, čini se, izbio kad su Hrvati koji su radili na crpki odbili osigurati benzin vojnicima Teritorijalne obrane.[8] Počelo je naguravanje, jedan je Musliman ubijen i za nekoliko minuta snage HVO-a i TO-a u Novom Travniku već su razmjenjivale žestoku vatru u središtu grada. Usprkos naporima britanskih snaga UNPROFOR-a, borbe koje je s muslimanske strane vodio Refik Lendo trajale su nekoliko dana.

Krajem se brzo pronio glas o borbama u Novom Travniku. Muslimani i Hrvati odmah su blokirali ceste, mobilizirali lokalne obrambene snage i u nekim područjima također zapucali jedni na druge. No, i bez obzira na to, sukob je i dalje ostao lokaliziran i nekoordiniran, a Muslimani i Hrvati su u svakom gradu postupali prema vlastitim, samostalnim procjenama situacije. No, situacija se pogoršala dva dana

---

[7] Stožer srednje Bosne HVO-a, br. 01-513/92, Busovača, 22. rujna 1992., predmet: Izvodi iz zapisnika sa sastanka općinskih vijeća HVO-a u srednjoj Bosni, 22. rujna 1992., KC Z223

[8] Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću 11. rujna 1998.; Vulliamy, *Seasons in Hell*, 230. O'Ballance je potpuno u krivu glede tog incidenta kad ga opisuje kao da su Hrvati „zaplijenili vladin konvoj goriva" (*Civil War in Bosnia*, 113)

potom, kad je ubijen Ivica Stojak, zapovjednik brigade HVO-a u Travniku – ubili su ga mudžahedini 20. listopada, pokraj medrese, navodno po nalogu pukovnika Asima Koričića, zapovjednika Sedme motorizirane brigade.[9] Otprilike u vrijeme nakon pada Jajca, novopridošli mudžahedini počeli su se pojavljivati uz okolici Travnika i otada znatno raste broj manjih incidenata između Muslimana i Hrvata. No, samo Stojakovo ubojstvo vjerojatnije je počinjeno na osobnoj osnovi nego li kao dio šire muslimanske zavjere protiv HVO-a u Travniku.

Najozbiljniji incident u toj listopadskoj provali možda je bilo postavljanje blokade nedaleko sela Ahmići, na glavnoj cesti kroz Lašvansku dolinu, od strane muslimanskih snaga TO. Blokada je postavljena 20. listopada, a muslimanske snage na straži odbile su propustiti snage HVO-a na putu za obranu jajačkog prolaza.[10] Zapovjednik TO u području Ahmića, Nijaz Sivro, bio je mlad i neiskusan, jednako kao i njegov zamjenik Muniz Ahmić. Neposredno prije postavljanje blokade, Sivro je bio otišao na bojišnicu protiv Srba kod Visokog i „Koordinacijsko vijeće za obranu Muslimana" prepustilo je zadaću postavljanja blokade Munizu Ahmiću. Jedan je muslimanski časnik samo postavljanje opisao kao „loše pripremljenu i neorganiziranu" akciju, pa je prvo sukobljavanje na mjestu blokade kod Ahmića dovelo do pogibije jednog i ranjavanja nekolicine muslimanskih vojnika.[11] Dva dana kasnije barikada je uklonjena, bez borbe, i HVO je ponovo mogao koristiti cestu kroz Lašavansku dolinu za prebacivanje ljudstva na bojišnicu protiv Srba.[12] Tijekom tih čarki, zapovjednik TO iz Viteza bio je rekao UNPROFOR-ovu pukovniku Bobu Stewartu da su Muslimani postavili blokadu kod Ahmića da bi spriječili HVO u dovođenju novih snaga za borbu oko Novog Travnika.[13] U stvarnosti, međutim, blokada je postavljena po zapovijedi stožera zone ABiH u Zenici (kasnije stožer Trećeg korpusa).[14]

---

9 Ljubas, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 16. svibnja 2000; Filipović, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 11. travnja 2000.

10 Zeko, svjedočenja na suđenju Blaškiću, 11. rujna 1998.

11 Ured Centra za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, br. 60-16.02, 16. veljače 1994., predmet: Izjava Fuada Berića, ponovljena kao: Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, Državna komisija za prikupljanje podataka o ratnim zločinima, br. 3611/94, Izjava Fuada Berića, 4, 5, KC D13/2. Berić, Musliman, s činom kapetana prve klase u bivšoj Teritorijalnoj obrani JNA, zapovijedao je TO-om u Ahmićima do rujna 1992.

12 Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 23. rujna 1998.

13 Stewart, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 17. lipnja 1999. Postrojba HVO-a o kojoj je riječ išla je u Jajce, nakon što je cesta otvorena, a ne u Travnik.

14 Maj. Sulejman Kalčo, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 7. ožujka 2000. Kalčo je bio zamjenik zapovjednika muslimanskih snaga u Starom Vitezu 1993. Kasnije je umirovljen iz Vojske Federacije.

Nakon nekoliko dana borbi i gotovo pedesetak ranjenih u području Lašve, britanska postrojba UNPROFOR-a uspijeva pregovorima osigurati prekid vatre 21. listopada u zoni Viteza, što je kasnije prošireno na Novi Travnik i ostali dio tog područja. Taj je muslimansko-hrvatski sukob bio prilično raširen, ali se čini da je do njega prije došlo spontano nego li kao rezultat koordinirane akcije bilo koje od strana. Premda je bila planirana, akcija postavljanja blokade kod Ahmića 20. listopada sama po sebi bila je incident manjih razmjera – vlasti HVO-a nisu je u to doba držale ozbiljnim incidentom.[15] No, sve je poprimilo mnogo ozbiljnije razmjere nakon što su snage HVO-a napale selo 16. travnja 1993. godine. Oni koji su htjeli prikazati HVO kao agresora u muslimansko-hrvatskom sukobu u srednjoj Bosni predstavili su listopadski incident kao povod događajima u travnju 1993, premda je jedina veza između ta dva događaja tek otprilike isto mjesto zbivanja: točka na kojoj selo Ahmići dodiruje cestu Vitez – Bukovača na najužem dijelu Lašvanske doline.

Jedan je povijesničar opisao razdoblje od kraja siječnja 1992. do izbijanja muslimansko-hrvatskih neprijateljstava krajem siječnja 1993. kao vrijeme u kojemu je „bilo ‚naguravanja i natezanja' između Hrvata i Muslimana, uz izostanak iskrene suradnje, jer su obje skupine nastojale učvrstiti i osnažiti svoje teritorije".[16] Doista, moguće je ukazati na brojne lokalne sukobe manjih razmjera između Muslimana i Hrvata tijekom 1992. u srednjoj Bosni, sukobe u kojima su dvije strane nastojale domoći se uskladištena oružja, streljiva i druge vojne opreme, ili pak preuzeti nadzor nad ključnim postrojenjima i cestovnim pravcima i istodobno provjeriti odlučnost i sposobnost druge strane da pruži otpor. Takvih je incidenata, po broju i intenzitetu, bilo sve više nakon pada Jajca 29. listopada 1992, ali se nije stjecao dojam da su bili dio kooridniranog plana ijedne od strana. Štoviše, doimali su se kao slučajne, nepovezane epizode proizašle iz povećane razine napetosti i nepovjerenja dviju zajednica u srednjoj Bosni. Čak je i povećanje ljudstva u muslimanskim snagama, ubacivanje naoružanih vojnika ABiH i mudžahedina u ključna sela i gradove, pa i znakovito raspoređivanje postrojbi ABiH u srednjoj Bosni, prošlo prilično nezamjećeno od strane HVO-a u to vrije-

---

[15] Stewart, dnevnik, kraj listopada 1992., 1, 23; idem. Svjedočenje na suđenju Blaškiću, 17. srpnja 1999.; razgovor sa Zekom, 27. kolovoza 1999.

[16] O'Ballance, *Civil War in Bosnia*, 48

me.[17] Tek se u retrospektivi uočava da je sve to bio niz akcija koje je ABiH poduzela radi pripreme za pokretanje opće muslimanske ofenzive protiv hrvatske zajednice u području Lašve, Kozice i Lepenice.[18]

Strategijski ofenzivni plan ABiH

Premda autor i vrijeme njegova nastanka ostaju nepoznati, događaji jasno ukazuju na postojanje strategijske ofenzive ABiH protiv HVO-a u srednjoj Bosni, koja je počela sredinom siječnja 1993. i u nekoliko se etapa nastavila do potpisivanja Washingtonskih sporazuma krajem veljače 1994. Strategijski ciljevi plana bili su:

1. Preuzeti kontrolu nad komunikacijskim pravcima sjever – jug kroz srednjobosanske enklave bosanskih Hrvata, te tako povezati snage ABiH sjeverno od dolina Lašve, Kozice i Lepenice sa snagama na jugu, kako bi Muslimani osigurali komunikacijski pravac prema vanjskom svijetu.
2. Preuzeti kontrolu nad vojnoindustrijskim postrojenjima u srednjoj Bosni (tvornica eksploziva SPS u Vitezu, te tvornice u Travniku i Novom Travniku) i u okolici (tvornice u Bugojnu, Gornjem Vakufu, Prozoru, Jablanici, Konjicu i Hadžićima, uz ostale), kako bi se ABiH naoružala za rat protiv Srba.
3. Opkoliti enklavu bosanskih Hrvata u srednjoj Bosni i podijeliti je na manje dijelove koje će zatim biti lakše pojedinačno likvidirati, te tako očistiti Hrvate iz srednje Bosne i osigurati prostor za smještaj muslimanskih izbjeglica koje su Srbi protjerali iz drugih područja.[19]

---

17 Bojnik Zeko, u to vrijeme obavještajni časnik stožera OZSB-a, kaže kako, usprkos tome što je svoje pretpostavljene u nekoliko navrata upozorio na slabosti položaja HVO-a u području, zbog muslimanskih infiltracija i postavljanja postrojbi ABiH-a iza postrojbi HVO-a koje su branile bojišnicu protiv Srba, nije bilo neke žurne reakcije vodstva HVO-a (razgovor s autorom, 17. kolovoza 1999.)

18 Kasnije su boj. Ljubas (svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 16. svibnja 2000) i general Filipović (svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 12. travnja 2000) upozorili na dolazak iz Hrvatske Prve i Sedme krajiške brdsko-planinske brigade (pod zapovjedništvom Mehmeda Alagića i Fikreta Ćuskića), kao na trenutak od kojeg počinje pogoršanje muslimansko-hrvatskih odnosa u Travniku.

19 Usprkos agresivnim nakanama, muslimanske snage nisu bile sposobne izvesti istodobni napad na sve enklave HVO-a u srednjoj Bosni. Zbog toga, Travnik, Novi Travnik, Žepče i Vareš (a donekle i područje Kiseljaka) nisu bili metom glavnog napada u travnju, već su ostavljeni za kasnije pojedinačne napade. O muslimanskim ciljevima v. uz ostalo i Filipović, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu 11. travnja 2000.; Franjo Nakić, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu 13. travnja 2000.; i posebno Mehmed Alagić (zajedno s Nedžadom Latićem i Zehrudinom Isakovićem), *Ratna sjećanja Mehmeda Alagića: rat u srednjoj Bosni*, str. 18, 21, 24, i 28.

Ostvarenje trećeg cilja omogućilo bi Muslimanima da zadrže političku kontrolu nad srednjom Bosnom i da na taj način dominiraju i u središnjoj vlasti RBiH. Uz ostalo, vjerojatno se pretpostavljala i opcija mirovnog sporazuma o podjeli Bosne i Hercegovine između Srba, Muslimana i Hrvata, a u tom slučaju vlast nad područjem Lašve, Kozice i Lepenice vjerojatno je imala omogućiti uključenje te zone u muslimanski prostor u bilo kojoj varijanti mirovnog sporazuma i bez obzira na prethodni etnički sastav tog područja, budući da je to načelo već bilo prihvaćeno u područjima koja su bili zaposjeli Srbi. U stvari, područje o kojemu je riječ bilo je dio Desetog kantona prema Vance-Owenovom mirovnom planu i bilo je namijenjeno Hrvatima, ali u vrijeme kad je muslimanski ofenzivni plan smišljen i pokrenut, pitanje nije bilo definitivno riješeno.[20] U svakom slučaju, da je ABiH zauzela područje Lašve, Kozice i Lepenice vjerojatno bi došlo do revizije Vance-Owenova plana. U nekom širem i možda manje zlobnom tumačenju, novonastala središnja vlast Republike Bosne i Hercegovine možda je žudila da proširi svoj autoritet i moć nad jednim područjem koje Srbi još nisu bili osvojili. Treba dakako naglasiti da hrvatske enklave u sjevernoj Bosni nisu bile politička ili vojna prijetnja vlastima pod muslimanskim vodstvom, jer su bile korisne za promidžbene svrhe, ne bi li se dokazalo kako je u RBiH moguće imati multietnički sastav i suradnju, pod vodstvom Muslimana.

Takav je cjelovit i dalekosežan plan mogao biti razrađen samo u Glavnom stožeru ABiH-a pod rukovodstvom načelnika stožera Sefera Halilovića i zatim detaljnije razrađen u stožeru Trećega korpusa Envera Hadžihasanovića. Samo su oni raspolagali snagama i znanjem nužnima za pripremu takva plana, a postoje i stanovite naznake da se o planu razmišljalo još mnogo ranije. U vrijeme pada Jajca krajem 1992. ABiH je logistički bila na rubu sloma. Izetbegovićeva vlada nije uspjela navesti UN da ukine embargo na oružje ili da vojno intervenira, jednako kao što usprkos inzistiranju načelnika Glavnog stožera Halilovića, nije uspjela pokrenuti ratno gospodarstvo. Preslaba da vojno nadmoćnijim Srbima otme potrebno oružje i opremu, ABiH je ipak bila dovoljno jaka da nadjača dojučerašnjeg saveznika, barem u srednjoj Bosni. Uspjeh u tom pothvatu riješio bi najmanje dva logistička problema. Prvo, omogućio bi jačanje ABiH-a u oružju i opremi, što bi se brzo mo-

---

20 Kantonalne mape prema Vance-Owenovu mirovnom planu nisu bile usuglašene do 10-12. siječnja 1993.

glo početi primjenjivati protiv Srba. Drugo, otvorio bi komunikacijske pravce kroz srednju Bosnu, što bi omogućilo učinkovitije raspoređivanje ABiH-a, bolje naoružavanje i opskrbu, kao i dostavu oružja, streljiva i drugih životno važnih potrepština s međunarodnog crnog tržišta. K tomu, Halilovićevi suradnici iz Glavnog stožera već su ranije odredili Kiseljak, Busovaču, Vitez i Vareš kao mjesta smještaja izbjeglica. U ljeto 1992. Rifat Bilajac i Zuhro Suljević nazočili su sastanku vodstva SDA-a u Sarajevu posvećenom pitanju izbjeglica. Halilović piše da su se vratili bijesni i da je Bilajac ljutito vikao: „Sve sam saznao u sjedištu SDA. Bilo je prisutno oko 10-12 članova Izvršnog komiteta. Kad sam predložio da se rješenje za smještaj izbjeglica nađe u Kiseljaku, Busovači, Vitezu i Varešu, Behmen mi je ljubazno rekao da to neće ići, jer je to hrvatski teritorij'. Ostali su šutjeli. Počela je svađa i razišli smo se. Dobro, ako je to hrvatski teritorij, što da radimo?"[21]

Glede vremena nastanka takva plana, važno je uočiti da je Treći korpus ABiH-a prvi put napao snage HVO-a u Lašvanskoj dolini krajem siječnja 1993. godine. Da se okupe i pripreme snage za ofenzivu tih razmjera potrebna su najmanje dva mjeseca. Znači, osnovni plan je morao biti dovršen već krajem studenoga 1992., što bi značilo da je plan okvirno bio razmatran i prije pada Jajca. Stoga se čini vrlo vjerojatnim da je koncept strategijske ofenzive ABiH-a u srednjoj Bosni bio razrađen sredinom ljeta i početkom jeseni 1992. i da je nakon duljeg odmjeravanja konačna odluka donesena početkom studenoga, ubrzo nakon pada Jajca.

Odgovor HVO-a

I dok je ABiH bila nesporni agresor u muslimansko-hrvatskom građanskom ratu u srednjoj Bosni, zapovjednici HVO-a nisu samo bespomoćno čekali da ih pregaze brojčano nadmoćniji protivnici. Naprotiv, razvili su koncept koji je u SAD-u poznat kao „aktivna obrana" – dakle, obrana koja nastoji stalnim akcijama ojačati svoj obrambeni položaj zauzimanjem i nadzorom nad ključnim dijelovima terena i ključnim komunikacijskim pravcima, slabljenjem protivnikovih ofenzivnih potencijala i napadajnim djelovanjem radi sprječavanja neprijateljskih

[21] Halilović, *Lukava strategija*, 78. V. također komentare novinara E. Vulliamyja o „velikom planu" Mehmeda Alagića, višeg zapovjednika ABiH-a u srednjoj Bosni, za „učvršćenje ‚muslimanskog trokuta' u srednjoj Bosni" (*Seasons in Hell*, 257-258)

napada i održavanja stalnog pritiska na protivnika.[22] Promatraču na terenu koji nije imao predodžbu o općoj strategijskoj situaciji – osobito ako je bio sklon brzopletim zaključcima – moglo se činiti da je djelovanje HVO-a u sklopu koncepta aktivne obrane po svojoj naravi ofenzivnoga karaktera. No, činjenica je da je uglavnom bila riječ o preventivnom djelovanju i uzvraćanju na postupke druge strane.

Dakle, iz perspektive HVO-a, strategijska bitka u potpunosti je bila obrambene naravi, premda obilježena selektivnom uporabom preventivnih napada, protunapada i drugih ofenzivnih akcija kojima se jačala hrvatska obrambena strategija „aktivne obrane" umjesto oslanjanja isključivo na pozicijsku obranu u dolinama Lašve, Kozice i Lepenice. Opkoljeni, brojčano nadjačani (čak u omjeru osam ili deset vojnika na jednoga) i u krajnje teškom logističkom položaju, za Hrvate bi bilo posve nelogično da su pokušali krenuti u sustavnu operaciju širenja enklave ili etničkog čišćenja Muslimana iz Lašvanske doline, još manje iz cijeloga Desetog kantona. Jedan je časnik HVO-a rekao da bi, s obzirom na odnos snaga u ljudstvu, logistici i angažmanu hrvatskih snaga na bojišnici protiv Srba samo razmišljanje o ofenzivi protiv Muslimana bila „ludost".[23] Hrvati su jedva imali snage da odbijaju uzastopne muslimanske napade i nipošto nisu bili dovoljno snažni u pogledu ljudstva, naoružanja i streljiva da bi pokušali veću ofenzivu. No, bez obzira na snažan pritisak, snage HVO-a uspjele su izvesti brojne manje ofenzivne akcije radi jačanja svojeg obrambenog položaja, radi onemogućavanja Muslimana da ostvare svoje ciljeve i radi čišćenja svoje pozadine od muslimanskih enklava koje su im otežavale položaj. Općenito, za svaku poduzetu ofenzivnu akciju mogu se utvrditi jasni vojni razlozi. Češći je, međutim, bio slučaj da su snage HVO-a jednostavno zauzele obrambene položaje i odbacivale sve snažnije napade Muslimana koji su im pomalo oduzimali teritorij, uzimali žrtve i gušili njihove obrambene snage.

[22] Združeni stožer američke vojske, *Joint Pub 1 – 02*, 3 definira „aktivnu obranu" kao: „uporabu ograničenih ofenzivnih akcija i protunapada da se neprijatelju onemogući zaposjedanje spornog ili da se postave položaji spram neprijatelja". Doista, bivši zapovjednik OZ-a Sjeverozapadna Hercegovina uporabio je taj pojam u potpuno američkom smislu kako bi opisao seriju manjih protunapada i drugih ofenzivnih akcija koje je HVO poduzimao u dolinama Lašve, Kozice, Lepenice i na drugim mjestima (general bojnik Željko Šiljeg, razgovor s autorom, Međugorje, 23. kolovoza 1999.).

[23] Razgovor sa Zekom, 27. kolovoza 1999.

6. Probni napad Armije BiH, siječanj 1993.

Čini se da je Armija BiH neku vrstu ofenzive protiv bosanskih Hrvata u srednjoj Bosni planirala već i prije pada Jajca. No, nakon 20. listopada 1992. sve veći broj vojno sposobnih muslimanskih izbjeglica koji su došli u to područje bio je organiziran, naoružan i uvježban za ofenzivne operacije. Mudžahedini, pripadnici ABiH-a i naoružani izbjeglice bili su ubacivani u ključna sela u skupinama od po tri, četiri čovjeka i skrivani u muslimanskim domovima ili po džamijama. Krajem 1992. ABiH raspoređuje veći broj svojih borbenih brigada na ključne točke duž dolina Lašve, Kozice i Lepenice.[1] Iz današnje perspektive, ovaj posljednji potez čini se osobito znakovitim.

Prva faza provedbe ofenzivnog plana počinje 20.-21. siječnja 1993. u obliku probne akcije s ciljem osvajanja terena i raspoređivanja snaga za glavni napad. Usto, cilj je bilo i testiranje snage HVO-a da pruži otpor i otkrivanje njegovih obrambenih planova i metoda. Vjerojatni cilj je bilo i testiranje reakcije UNPROFOR-a na otvoreni sukob Hrvata i Muslimana. Ta faza operacije – kojoj je prethodio napad Trećega korpusa na Gornji Vakuf, s ciljem da se odsječe srednjobosanska bojišnica presijecanjem opskrbnog pravca *Diamond* – trajala je samo nekoliko dana, velikim dijelom i zato što je HVO uspio odbaciti glavninu snaga muslimanskog prodora i brzo iznudio zastoj borbi. ABiH se odmah

---

[1] Izbjeglice su prvo korištene za popunu postojećih postrojbi ABiH-a, a zatim i za osnivanje novih (razgovor sa Zekom, 27. kolovoza 1999.). Razmještaj postrojbi ABiH-a početkom siječnja 1993. vidljiv je po zarobljenoj karti ABiH-a s nazivom „Obostrani raspored snaga u zoni 3. korpusa, kraj decembra 1992. – januar 1993. god", KC D189/ 1. Karta jasno pokazuje položaje 325, 333, i 309. brdsko-planinske brigade i dijelova 7. muslimanske motorizirane brigade i pokazuje da su usmjerene prema HVO-u, a ne prema Armiji bosanskih Srba.

povukla i reorganizirala u pripremi za glavni napad sredinom travnja 1993. Izostanak reakcije UNPROFOR-a planeri ABiH vjerojatno su smatrali „zelenim svjetlom" za planirani glavni napad u travnju.

Siječanjski probni napad ABiH-a bio je taktičko iznenađenje. Brigadir Ivica Zeko, u to doba obavještajni časnik OZSB-a, kasnije će reći da je jasno kako su Muslimani raspoređivali svoje jedinice za napad, ali da ni on ni bilo tko u HVO-u nije imao jasne naznake sve dok napad nije počeo.[2] HVO je surađivao s Muslimanima u borbi protiv Srba i nitko nije očekivao takvu muslimansku izdaju. Tako, naprimjer, stožer HVO-a u srednjoj Bosni uopće nije, sve do siječnja 1993., usmjeravao svoje obavještajno djelovanje prema ABiH-u, premda je HVO bio pod obavještajnom prismotrom muslimanske službe.[3] No, čak i da je znao unaprijed za muslimanski napad, HVO je malo toga mogao poduzeti u smislu pregrupiranja svojih snaga, jer su one bile gotovo u cijelosti angažirane na crti bojišnice sa Srbima.

Bez obzira na opovrgavanja brigadira Zeke, OZSB je, čini se, ipak imala neke naznake onoga što slijedi. Napad na Gornji Vakuf i borbe u zoni Prozora jasno su upućivale na to da slijedi veća muslimanska ofenziva u srednjoj Bosni, a stizala su vjerojatno i upozorenja iz Glavnog stožera HVO-a u Mostaru. Glavni stožer OZSB-a naređuje 16. siječnja svim postrojbama da podignu borbenu gotovost na najvišu razinu, uključujući i zabranu svih dopusta, prikupljanje i raspoređivanje privatnog oružja, razoružavanje i izolaciju Muslimana u redovima HVO-a u slučaju neposluha i jačanje sigurnosnih mjera u pojedinim hrvatskim selima unutar Operativne zone.[4] Brigadama HVO-a u Zenici i Busovači naređeno je da organiziraju osmatranje u području između Zenice i Lašvanske doline, a brigada iz Novog Travnika dobila je upute da nadzire područje prema Gornjem Vakufu i pripremi se za postupanje prema naredbi. Četvrtoj bojni vojne policije naređeno je da pristupi zaštiti vojnih i političkih stožera HVO-a, preuzme kontrolu prometa i s muslimanskih vozila uzme oružje i drugu opremu. Postrojbe za posebne namjene „Vitezovi" i „Ludvig Pavlović" od 19. siječnja preuzimaju zadaću prikupljanja obavještajnih podataka, izviđanja i praćenja postrojbi ABiH-a u prostoru OZSB-a.[5]

---

[2] Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 21. rujna 1998.

[3] Zeko, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 21. rujna 1998.

[4] Stožer OZSB-a, br. 01-11-184/93, Vitez, 16. siječnja 1993., predmet: Puna borbena sprema svih postrojbi HVO-a u Operativnoj zoni Srednja Bosna, KC Z370

[5] PPN „Vitezovi" (Dragan Vinac), br. 3-065/94, 4, KC Z1380

Napad ABiH-a na Gornji Vakuf

Iako je Gornji Vakuf, koji Hrvati obično zovu Uskoplje, pripadao Operativnoj zoni Sjeverozapadna Hercegovina, bio je od životne važnosti za branitelje hrvatskih enklava u srednjoj Bosni, kao južni međaš na životno važnom opskrbnom pravcu Novi Travnik – Gornji Vakuf. Prije sukoba u siječnju 1993. u gradu je živjelo oko 10 tisuća Hrvata i oko 14 tisuća Muslimana.[6] U mnogim okolnim selima živjeli su Hrvati, a u samom gradu Hrvati i Muslimani živjeli su u pomiješanim zonama. Kad su Srbi napali Hrvatsku 1991. godine, u HVO-u Gornjeg Vakufa započele su pripreme i u vrijeme borbe za Kupres 1992. već je bila osnovana jedna četa. U gradu nije bilo nekih osobitih problema: Muslimani i Hrvati uspostavili su uporedne vojne i civilne strukture i dvije su zajednice oprezno surađivale. U kolovozu 1992. muslimanska paramilitarna skupina „Zelene beretke" uspostavlja svoj stožer u gradu i počinje patrolirati okolnim muslimanskim selima umjesto Teritorijalne obrane. Nema, međutim, ozbiljnijih incidenata sve do 8.-10. siječnja, kada je, u navještaju napada ABiH-a na sâm grad, oko sto Hrvata protjerano iz muslimanskih dijelova grada. Desetog siječnja prvi je put blokirana glavna cesta i Muslimani odbijaju propustiti HVO na putu do bojišnice sa Srbima.

Trinaestog siječnja, 305. i 317. brdsko-planinska brigada Trećeg korpusa ABiH-a, pod zapovjedništvom V. Agića napadaju snage HVO-a u Gornjem Vakufu. Očit cilj napada bilo je iskušavanje odvažnosti hrvatskih branitelja i, bude li moguće, presijecanje ceste prema Novom Travniku, kako bi se „zatvorila" srednja Bosna. Grad su branili dijelovi brigade „Ante Starčević", postrojbe podčinjene zapovjedniku Operativne zone Sjeverozapadna Hercegovina Željku Šiljegu. U samom gradu bilo je oko tristo boraca HVO-a, u okolici još oko dvije tisuće, potpomognutih s oko sedamdeset vojnih policajaca HVO-a i s približno 150 pripadnika postrojbe za posebne namjene „Bruno Bušić".

Po izbijanju sukoba, bojišnica je uspostavljena u samom središtu grada, a područje južno od stožera HVO-a bilo je pod muslimanskom kontrolom. Nakon početnih borbi, Muslimani preuzimaju položaje na okolnim brdima, a lokalne snage HVO-a, nemajući dovoljno ljudstva da održava povezanu liniju obrane, uspostavlja lanac uporišta duž cr-

[6] Detalji o zbivanjima u Gornjem Vakufu prikupljeni su u razgovoru autora s dvojicom bivših boraca HVO-a iz Gornjeg Vakufa, 22. kolovoza 1999.

te duge 45 km na ključnom prostoru nasuprot Muslimanima na uzvisinama. Među ključnim uporištima HVO-a bio je prolaz na cesti između Gornjeg Vakufa i Prozora. UNPROFOR uspijeva dogovoriti prekid vatre 13. siječnja poslije podne i Hrvati se mogu ponovno koristiti cestom, premda je i dalje bilo mnogo problema na muslimanskim kontrolnim točkama.[7]

U to su doba obavještajci OZSB-a smatrali da je napad na Gornji Vakuf izolirana „lokalna akcija" poduzeta da se omete promet na cesti Vakuf – Novi Travnik. Tek je naknadno postalo jasno da su Muslimani htjeli „zatvoriti" srednju Bosnu, odsjeći je od Hercegovine i navesti HVO na kakvu ofenzivnu akciju da bi održalo svoje komunikacijske pravce, što bi se moglo tumačiti kao *casus beli* i dokaz izdaje od strane Hrvata.[8] Borbe oko Gornjeg Vakufa kasnije su pojačane, a dobile su još više na značenju kad je ABiH i dalje nastojala osigurati kontrolu nad južnom stranom životno važnoga koridora Gornji Vakuf – Travnik.

Napad ABiH-a na Kaćune i Busovaču

Dva su ključna cilja muslimanskih probnih napada poduzetih iz sela Merdani, Lašva i Dusina u siječnju 1993. bili selo Kaćuni, na važnoj cesti Busovača – Kiseljak, te sâm grad Busovača. Namjera je napadača bila da osvajanjem Kaćuna prekine vezu s Kiseljakom i ostalim hrvatskim enklavama u srednjoj Bosni. Za Hrvate je Busovača bila ključno političko središte i točka nadzora cestovne mreže na zapad prema Vitezu i Travniku, na istok prema Kaknju, Visokom i Sarajevu i jugoistočno prema Kiseljaku. Osvajanjem Busovače ABiH bi osigurala nadzor nad glavnim komunikacijskim pravcima kroz doline Lašve, Kozice i Lepenice. U pravilu, probni napadi služe tomu da, ako ne naiđu na veći otpor, postanu osloncem za ostvarenje nekog većeg cilja. U slučaju napada na područje Busovače i Kaćuna, veći cilj je bilo urušavanje morala među Hrvatima i razdvajanje hrvatske enklave u srednjoj Bosni na dva dijela. Ovaj drugi cilj je postignut.

Ofenziva ABiH-a u srednjoj Bosni počela je 19. siječnja, kad su dijelovi Trećega korpusa kod Kaćuna, na cesti Busovača – Kiseljak, po-

---

[7] Stewart, dnevnik, srijeda, 13. siječnja 1993., 3, 1

[8] Razgovor sa Zekom, 27. kolovoza 1999.

stavili kontrolnu točku.[9] U tom području time je potaknut prvi otvoreni sukob ABiH-a i HVO-a i, kao što su napadači i planirali, prekinuta je komunikacija između Busovače i Kiseljaka. U međuvremenu, nastojalo se otvoriti i put preko planinskog masiva Hum-Kule, koji također vodi u područje Busovače i Kaćuna, kako bi se omogućio ulazak snaga ABiH-a u borbeno područje. Dijelovi Operativne grupe Lašva ABiH-a pod zapovjedništvom Nehrua Ganića napali su i osvojili sela Lašva i Dusina, a 333. brdsko-planinska brigada uspostavlja crtu od Lašve preko Dusine do Kaćuna.[10] Tijekom zauzimanja Dusine, dijelovi 2. bojne Sedme muslimanske motorizirane brigade, pod zapovjedništvom pukovnika Šerifa Patkovića, pobili su veći broj hrvatskih vojnika i civila u selu. Ubili su i lokalnoga hrvatskog zapovjednika Zvonka Rajića, probivši mu srce.[11] Dijelovi 301. mehanizirane i 303., 314. i 333. brdsko-planinske brigade, uz potporu dijela 310. brdsko-planinske brigade iz područja Fojnice te jedne bojne Sedme muslimanske brigade, postrojbi Samostalne pokretne brigade kao i čete vojne policije iz Trećega korpusa ABiH-a nastavili su napad iz Kaćuna prema selu Bilalovac i, osvojivši ga, spojili operativne grupe Istok i Zapad ABiH-a 22.-24. siječnja 1993.[12] Sela Nezirovići, Oselište, Gusti Grab i Donje Polje napadnuta su 25. i 26. siječnja, a njihovo je hrvatsko stanovništvo „očišćeno".[13] Jedna od usputnih posljedica muslimanskog zahvata Kaćuna bilo je odsijecanje zapovjednika OZSB-a HVO-a Tihomira Blaškića od njegova stožera u Vitezu. Rodom iz područja Kiseljaka, Blaškić je tijekom vikenda bio u posjetu roditeljima kad je kod Kaćuna zatvorena cesta Kiseljak – Busovača. Tek nakon nekog vremena vratio se u svoj stožer, tako da je operacijama u tom trenutku rukovodio iz stožera brigade „Ban Jelačić" u Kiseljaku.

---

9 Prema bivšem načelniku stožera OZSB-a, brigadiru Franji Nakiću, 17 do 30 pripadnika ABiH-a postavilo je kontrolni punkt kod Kaćuna kako bi nadzirali 11 km dugu dionicu glavnog opskrbnog pravca između Busovače i Kiseljaka (svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 13. travnja 2000.)

10 Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 11. i 25. rujna 1999.

11 Stožer brigade „Jure Francetić", Zenica, 27. siječnja 1993., predmet: Izvješće, KC D209/1; puk Šerif Patković, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 10. lipnja 1999. Patković je zapovjedao TO-om u Zenici, a zatim 2. bojnom Sedme muslimanske motorizirane brigade. Nakon toga je bio načelnik štaba te brigade, a potom i njezin zapovjednik od travnja 1994. Kasnije je služio u Vojsci Federacije. V. također Koričić, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 10. lipnja 1999. Ni Patkovića ni Karačića MKS nije optužio za njihove ratne zločine u Dusini i na drugim mjestima.

12 Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 11. rujna 1999.

13 Franjo Nakić, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 13. travnja 2000.

Premda su hrvatsko-muslimanske napetosti bile jake, siječanjski je napad ipak došao kao prilično iznenađenje za vojnike i vlasti HVO-a u području Busovače. Tijekom prosinca 1992. godine u busovačkom kraju su se počele osjećati posljedice kretanja naoružanih muslimanskih izbjeglica iz Jajca, kao i borbi iz Krajine, a u siječnju 1993. problem je povećan i dolaskom muslimanskih vojnika koji su napustili bojišnicu protiv Srba i počeli zauzimati zgrade u Busovači i ostalim gradovima i selima Lašve, Kozice i Lepenice.[14] Obavještajni odjel brigade „Nikola Šubić Zrinski" u Busovači 6. siječnja objavljuje procjenu snaga i nakana muslimanskih snaga i naglašava da su postrojbe ABiH-a u mogućnosti presjeći cestu Busovača – Kiseljak kod Kaćuna, cestu Busovača – Vitez kod Ahmića te cestu Busovača – Zenica kod mjesta Grablje.[15]

U danima neposredno prije muslimanskog napada, zaredali su se brojni incidenti, uključujući i one u kojima su muslimanske vlasti u Busovači Hrvatima oduzimale oružje i hapsile ih. Armija BiH-a pokušala je 22. siječnja uhapsiti i Ignjaca Koštromana, mjesnoga hrvatskog političara – dva su hrvatska vojnika poginula, a Muslimani dva dana potom podižu barikade.[16] Neposredno prije napada 25. siječnja, Muslimani iz Busovače iznenada bježe iz grada, najviše prema bolnici u Zenici.

Okupivši se u zoni Merdani – Lašva – Dusina na sjeveroistoku, snage ABiH-a krenule su istočnom obalom rijeke Kozice i – uz prethodnu pripremu teškim i neodmjerenim granatiranjem iz 82 mm i 120 mm topova i raketnih bacača – izveli probni napad u ranim jutarnjim satima 25. siječnja.[17] Grad je branilo oko šesto do sedamsto vojnika 1. i 2. bojne brigade „Nikola Šubić Zrinski". Brigada dotad nije sudjelovala u borbama, jer je bila osnovana tek 19. prosinca 1992., ali su vojnici uspjeli brzo zauzeti obrambene položaje oko grada i zaustaviti uspješno napredovanje pješaštva ABiH-a.

---

14 Ante Jurić, bivši zapovjednik 1. bojne brigade „Zrinski" i bivši časnik za vođenje operacija te brigade, razgovor s autorom, Busovača, kolovoz 1999.

15 Stožer brigade „Nikola Šubić Zrinski", br. 39/93, Busovača, 6. siječnja 1993., predmet: Procjena savezničkih snaga u zoni odgovornosti, B D 187

16 Stewart, dnevnik, nedjelja 24. siječnja 1993., 3, 7

17 Brigadir Duško Grubešić, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 6. prosinca 2000. Grubešić je zapovijedao općinskim stožerom HVO-a u Busovači od lipnja do listopada 1992. i brigadom „Zrinski" od veljače do listopada 1993. Potom postaje načelnik stožera i zatim zapovjednik Treće gardijske brigade i dostiže čin brigadira u Vojsci Federacije.

Napad ABiH-a na područje Kiseljaka, Fojnice i Kreševa

Svojim su siječanjskim napadima Muslimani htjeli ostvariti i drugi važan cilj – steći kontrolu nad raskrižjem na cesti Busovača – Kiseljak kod Fojnice, nedaleko Gomionice, kako bi nadzirali područje južno od Fojnice, gdje je bilo jako uporište hrvatskih snaga. Područje Kiseljak – Fojnica – Kreševo dugo je bilo okruženo snagama ABiH-a i TO-a i već u kolovozu 1992. stožer TO-a u Kiseljaku, pod muslimanskim vodstvom, izdaje naputak mjesnim postrojbama TO-a da budu pripravne za borbu protiv HVO-a.[18] Muslimanski probni napad u području Kiseljaka počeo je 25. siječnja oko šest sati, kada je otvorena nasumična raketna i topovska paljba. Kako nisu unaprijed bili pripremljeni, branitelji HVO-a zauzimali su obrambene položaje gdje su god mogli. Muslimanske snage, uključujući i snage vojne policije, napadale su na pravcu sjeveroistok – jugoistok preko ceste Busovača – Kiseljak, ali su ih zaustavile dvije bojne brigade „Ban Jelačić", uz potporu jedne čete 4. bojne vojne policije HVO-a. Tijekom cjelodnevnih borbi, koje su stale tek oko sedam ili osam sati uvečer, bilo je mnogo ranjenih. Tijekom noći snage HVO-a sredile su i osnažile svoje redove i 27. siječnja izvele su protunapad, ukopavajući se na novim položajima toga dana uvečer. Nakon petodnevnih borbi, dogovoren je i potpisan prekid vatre. Muslimanski napadači tako nisu uspjeli ostvariti svoj glavni cilj – osvojiti fojničko raskrižje. No, uspjeli su preuzeti kontrolu nad selima sjeveroistočno od ceste (Svinjarevo, Behrići i Gomionica), uspostavili su svoj stožer u Gomionici i s nekih sedam stotina vojnika ABiH-a zaposjeli su to područje. Većina muslimanskog stanovništva iz svih sela južno od Kiseljaka i iz šest sela na sjeveru grada napustila je to područje – tek su neki ostali, vjerujući da je ABiH dovoljno jaka da ih štiti. Ta je odluka bila sudbonosna, jer je ABiH u travnju poduzela još jedan neuspješan napad u području snažno branjene Gomionice. Sve je, dakle, upućivalo na to da su borbe u kiseljačkoj enklavi imale za cilj potisnuti položaje HVO-a oko Kiseljaka s istoka na jug.

[18] Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 21. rujna 1998. o jednom dokumentu od 5. kolovoza 1992., koji je izdao gradski stožer za obranu Kiseljaka u vezi s obavljanjem izviđanja, prikupljanja informacija i priprema za borbene operacije radi zuzimanja ključnih komunikacijskih pravaca u tom području (B D185). Na istom sudskom zasjedanju, Zeko se također osvrnuo na jedan još raniji dokument stožera TO-a Kiseljaka o pripremama postrojbi za napad (22. svibnja 1992., B D184). HVO Kiseljaka je uspješno preuzeo većinu postrojenja i oružja preostalog nakon povlačenja JNA, i muslimanski su vođe u Kiseljaku zbog toga bili ozlojeđeni (O'Ballance, *Civil War i Bosnia*, 49).

Veljača, ožujak – predah

Tipično brzoplet u zaključivanju, potpukovnik Bob Stewart, zapovjednik UNPROFOR-a u Lašvanskoj dolini krivo je procijenio situaciju iznoseći mišljenje da su „obje strane krenule jedna na drugu: Hrvati u Busovači, Muslimani kod Kaćuna".[19] A u stvarnosti, „krenuli su" Muslimani kod Kaćuna, ali i kod Busovače i u području Kiseljaka. Kad je svemu tome došao kraj, Hrvati su platili najveći ceh u siječanjskim borbama: hrvatska sela Nezirovići, Bešići, Lašva, Dusina, Gusti Grab, Svinjarevo, Behrići i Gomionica bila su napadnuta, uništena ili okupirana. Životno važna cesta Busovača – Kiseljak bila je presječena kod Kaćuna. Južni kraj životno važnog komunikacijskog pravca Novi Travnik – Gornji Vakuf trpio je napade. Četrdeset i četiri vojnika HVO-a ubijena su, 82 ih je bilo ranjeno.[20]

Borbe u srednjoj Bosni jenjavale su s krajem siječnja i uz pomoć UNPROFOR-a i promatračke misije EU-a ugovoren je prekid vatre. Međutim, kako je ABiH nastavila učvršćivati svoje položaje, dolazilo je do brojnih manjih incidenata na visovima oko Hum-Kule iznad ceste Busovača – Kiseljak, te u selima Merdani, Dusina i Bešići. U međuvremenu, odlučne da spriječe novo iznenađenje, snage HVO-a ojačale su svoje obrambene položaje u području srednje Bosne i počele su pomnije pratiti kretanja snaga ABiH-a. Obje su strane i dalje podozrivo motrile jedna drugu te je dolazilo do brojnih prekršaja sporazuma o prekidu vatre tijekom nastojanja obiju strana da poboljšaju svoj položaj ili steknu neku prednost.

OZSB HVO-a 29. siječnja postrojbama u svom sastavu i svojem nadređenom stožeru upućuje izvješće o razvoju situacije: „Tijekom današnjeg dana crte obrane ostale su nepromijenjene. Uspostavljena je crta bojišnice u duljini od 45 kilometara. Naša je obrana na položajima, dobro je ukopana, a dovršavaju se i dodatni rovovi. Sustav paljbe (tj. plan uporabe topništva i drugog oružja, op. a.) također je pripremljen

[19] Stewart, dnevnik, ponedjeljak 25. siječnja 1993., odlomak 3,8. Po vlastitom priznanju, Stewartove su ocjene često bile tek pretpostavke. Naprimjer, u petak, 22. siječnja 1993. on zapisuje u dnevnik kako su, na povratku iz Gornjeg Vakufa u Vitez, „vidjeli da su mnoge kuće u selu Bistrica zapaljene. *Pretpostavili smo* da je to etničko ćišćenje od strane HVO-a" (ibid, 3, 6; kurz. autor)

[20] 1 Chesire MILINFOSUM br. 90, 29. siječnja 1993., KC Z417.1; BBC Summary of the World Broadcasts, „Muslimansko-hrvatski sukob u Busovači; Srpski napad na Mostar" (prema hrvatskom radio-Zagrebu u 21,00 sati, GMT, 27. siječnja 1993.), London, 29. siječnja 1993., KC Z414

i stanje je pod nadzorom".[21] Izvješće navodi i niz primjera kršenja sporazuma o prekidu vatre s muslimanske strane, izniman moral boraca HVO-a i njihovu odlučnost da odbace „ovu brutalnu agresiju", te činjenicu da je „BH vojska, do jučer naš saveznik, nastavila svoju brutalnu agresiju iz Kakanja i Visokog" na područje Kiseljaka, da je postavila kontrolni punkt kod sela Bilalovac i da je presjekla vezu sa snagama HVO-a u selu Jelenov Gaj.

Pod pokroviteljstvom UNPROFOR-a, UNHCR-a i Međunarodnog Crvenog križa te promatrača EU-a, vođe ABiH-a i HVO-a sastaju se 30. siječnja 1993. da razmotre sveobuhvatniji i stalni prekid vatre u srednjoj Bosni. Džemal Merdan, zamjenik zapovjednika Trećega korpusa ABiH-a i Franjo Nakić, načelnik stožera OZSB-a suglasili su se da prekid vatre počne u osam sati, 31. siječnja. U izvješću zapovjedniku OZSB-a pukovniku Blaškiću, Nakić piše kako je pukovnik Stewart tijekom sastanka rekao da „nijednu stranu ne okrivljuje za kršenje prekida vatre (dakle, onog prethodnog, privremenog), ali da izvješća koja prima pokazuju da ih započinje HVO". Nakić također zapaža prilično jednostrane ocjene predstavnika ECMM-a Jeremyja Fleminga koji je „bio pun hvale za zapovjedništvo Trećeg korpusa" te je čak rekao da „oni itekako pridonose miru".[22] Čini se da su i UNPPROFOR i europski promatrači već unaprijed – na temelju tko zna kakvih informacija – okrivili HVO kao začetnika siječanskih borbi u srednjoj Bosni. Međutim, tijekom unakrsnog ispitivanja na suđenju Blaškiću, pukovnik Stewart je potvrdio da je 25. siječnja 1993. posjetio stožer Trećega korpusa ABiH-a u Zenici i da se zapovjedniku Enveru Hadžihasanoviću žalio da su Muslimani započeli sukob koji je tada zahvatio srednju Bosnu.[23]

Ugovoreni prekid vatre počeo se poštivati u dogovoreno vrijeme i stanje u području Lašve, Kozice i Lepenice počelo se pomalo smirivati, dok su zapovjednici ABiH-a i HVO-a nastojali poštivati prekid vatre i istodobno pripremati svoje vojnike za sljedeću rundu sukoba. Početkom siječnja pozornost međunarodne zajednice bila je okrenuta Srebrenici i opsadi Sarajeva. U međuvremenu, tijekom tih zimskih mje-

---

[21] Stožer OZSB-a, br. 01-1'447/93, Vitez, 29. siječnja 1993., predmet: Bojno izvješće o situaciji u zoni odgovornosti brigade „N. Š. Zrinski" (Busovača) i brigade „Ban Jelačić" (Kiseljak) 29. siječnja 1993., B D409

[22] Stožer OZSB-a, br. 02-1-447/93, Vitez, 08, 15, 30. siječnja 1993., predmet: Izvješće, KC Z421

[23] Stewart, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 17. lipnja 1999.

seci, veljače i ožujka, srednja Bosna ostala je relativno mirna, dok je ABiH procjenjivala rezultate svojeg probnog napada u siječnju i pripremala se za glavni napad na HVO u proljeće. Sa svoje strane, sada već na oprezu pred opasnostima koje dolaze od perfidnog saveznika, HVO počinje svoje pripreme za obranu hrvatskog stanovništva i ključnih postrojenja u srednjoj Bosni.

Zapovjednik UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu, francuski general Phillipe Morillon, u bazi britanske bojne UNPROFOR-a u školi u Bili 1. veljače organizira sastanak s Enverom Hadžihasanovićem, zapovjednikom Trećega korpusa ABiH-a i Tihomirom Blaškićem, zapovjednikom OZSB-a HVO-a i drugima, radi razmatranja primjene vatre i povlačenja vanjskih snaga s područja Busovača – Kaćuni.[24] Bilo je dogovoreno da sve takve snage trebaju biti povučene najkasnije do 13 sati idućeg dana, da svi pravci u području – osobito ceste Vitez – Zenica i Kiseljak – Visoko – trebaju odmah biti otvoreni te da glavna zapreka na cesti Vitez – Zenica bude uklonjena do 14 sati 2. veljače.

Jedanaestog veljače Glavni stožer HVO-a izdaje naredbu nakon sporazuma načelnika Glavnog stožera ABiH-a, generala Sefera Halilovića, i načelnika Glavnog stožera HVO-a, generala Milivoja Petkovića, kojom se zabranjuju daljnji „nesporazumi i sukobi" između ABiH-a i HVO-a i traži „organizacija zajedničke borbe protiv agresora (Armije bosanskih Srba)".[25] Istom se naredbom upućuju zapovjednici OZSB-a HVO-a i Trećega korpusa ABiH-a da osnuju zajedničko vojno povjerenstvo radi koordinacije napora za otklanjanje opasnosti od sukoba Muslimana i Hrvata u srednjoj Bosni. Povjerenstvo je trebalo nadgledati primjenu sporazuma o prekidu vatre u pogledu povlačenja snaga, uklanjanja zapreka, zatrpavanja rovova i bunkera, otvaranja cesta za sav promet kao i oslobađanja zatočenika i istragu nad eventualnim incidentima. Postojeća povjerenstva ABiH-a i HVO-a tog tipa u Gornjem Vakufu i Mostaru dobila su istu zadaću, a svim zapovjednicima je naređeno da osiguraju otvaranje i normalno funkcioniranje svih komunikacijskih pravaca u zonama svoje odgovornosti.

Zapovjednici OZSB HVO-a i Trećega korpusa ABiH-a nakon toga su svojim podčinjenima izdali odgovarajuće naredbe slijedom sporazuma načelnika glavnih stožera. Serija zajedničkih naredbi dvojice za-

---

24 1 Chesire MILINFOSUM br. 93, 1. veljače 1993., B 512

25 Zapovijed br. 01-131, Glavni stožer HVO-a, Mostar, 11. veljače 1993., B 456/9

povjednika od 13. veljače, upućenih iz Kaknja, pozivala se na navedeni sporazum i naređivala povlačenje postrojbi s napadajnih položaja do 14. veljače, zatrpavanje rovova i bunkera pred položajima HVO-a do 20. veljače, koordinaciju kontrolnih punktova s ciljem eventualne uspostave zajedničkih punktova te uspostavu povjerenstva za kontrolu i istragu incidenata.[26]

Usprkos prekidu vatre i povremenoj koordinaciji s ABiH-om u obrani od Srba, snage HVO-a ostale su na oprezu i pripremale su se za obnovu sukoba s Muslimanima u srednjoj Bosni. Pukovnik Blaškić 4. veljače naređuje svojim zapovjednicima da pojačaju sigurnosne mjere, povećaju kontrolu kriminala, dezerterstva, nezadovoljavajućeg obavljanja dužnosti vojnog osoblja i naređuje reorganizaciju logističkog sustava Operativne zone. Trinaestog veljače izdaje naredbu o jačanju sigurnosti i pripremi obrambenih položaja u očekivanju moguće obnove sukoba s Muslimanima.[27] Mjere koje je trebalo poduzeti odmah i dovršiti do 21. veljače uključivale su pripremu obrambenih utvrda, popisivanje i raspoređivanje svih vojnih obveznika, probna gađanja za sve postrojbe civilne i vojne policije te njihovo ustrojavanje u operativne grupe i interventne vodove, dodatnu obuku i vježbe gađanja bojevim streljivom za snajperiste, kontrolu neidentificiranih osoba duž crta obrane, raspodjelu humanitarne pomoći hrvatskom stanovništvu, stalno procjenjivanje situacije zajedno s civilnim vlastima HVO-a, jačanje sigurnosti i obavještajnih aktivnosti na prikupljanju podataka te utvrđivanje borbenog rasporeda za sve hrvatske dužnosnike na tom području.

Pozornost zapovjednika OZSB-a bila je usmjerena i na sve veći broj zabrinjavajućih incidenata koje su izazivali pripadnici HVO-a u tim kaotičnim uvjetima i uz toliki broj naoružanih ljudi uokolo. Istražna grupa Četvrte bojne vojne policije izvijestila je 2. veljače o incidentu koji se dan ranije dogodio između 9:30 i 10:00 sati kad su tri bombe bačene na raskrižje glavne ceste Vitez – Travnik, nedaleko upravne zgrade tvornice „Impregnacija" i kuće Dževada Mujanovića.[28] Snažna eksplozija raznijela je prozore u susjedstvu i probila krov Mujanovićeve garaže. Počinitelji nisu otkriveni, ali su vjerojatno bili Hrvati.

---

26 V. zapovijedi br. 02/33-431-02-33-438 stožera HVO OZSB/Trećeg korpusa ABiH-a, Kakanj, 13. veljače 1993. (i sljedeće)

27 Stožer OZSB-a, br. 01-2-05, Vitez, 4. veljače 1993., predmet: Prevladavanje aktualne krize, KC Z439; stožer OZSB-a br. 01-2-134/93, Vitez, 12:30 sati, 13. veljače 1993., predmet: Raspored za sljedeću akciju, KC ZZ464

28 Službena nota, stožer Četvrte bojne Vojne policije, Vitez, 2. veljače 1993., B D214

Zapovjednik OZSB-a 6. veljače ponovno upozorava svoje podčinjene na obveznu provedbu ranije naredbe o suzbijanju incidenata, osobito ubojstava, remećenja javnog reda i mira, prijetnji oružjem, pucnjave na javnim mjestima i drugim nedopuštenim radnjama.[29] Ipak, 10. veljače vojni policajac ubija Hrvata Zorana Jukića jer se opirao uhićenju nakon što je prethodno nožem izbo jednog Muslimana u kafiću „Kod Dure" u Novom Travniku.[30] Još jedan bombaški incident dogodio se 15. ožujka u 18:10 ispred dućana „Maks" u Vitezu.[31] Nekoliko je automobila oštećeno, nekoliko osoba lakše ranjeno, a teže ozlijeđeni prevezeni su u bolnicu u Travniku. Ured SIS-a HVO-a iz Viteza 1. ožujka u opsežnom izvješću navodi kriminalne aktivnosti raznih hrvatskih kriminalaca u području Travnika, Novog Travnika, Viteza i Busovače. Na popisu su bili i Žarko Andrić „Žuti", šef vojne policije iz Travnika, te Ferdo Gazibarić i Pero Križanac „Klempo", obojica također iz okolice Travnika.[32] Dodatne instrukcije glede odnosa prema pripadnicima HVO-a umiješanima u kriminalne aktivnosti izdane su 17. ožujka i proslijeđene do razine bojni.[33] Mjere su predviđale suzbijanje takvih aktivnosti razoružavanjem počinitelja i otpuštanjem iz HVO-a, kao i uhićenjem i drugim disciplinskim mjerama.

Nekoliko ozbiljnih incidenata i kršenja prekida vatre počinili su i Muslimani. Pukovnik Stewart putovao je 4. veljače u Katiće i Merdane da istraži i zaustavi tamošnji sukob, na zahtjev Darija Kordića, političkog vođe HVO-a iz Busovače.[34] Naime, 6. veljače u 9:30 pripadnici ABiH-a i MOS-a uhitili su kod Kruščice sedmoricu vojnika HVO-a.[35] Među napadačima su bila trojica pripadnika MOS-a iz Vranjske i jedan vojnik ABiH-a. Vojnici HVO-a bili su podvrgnuti ispitivanju o položa-

[29] Stožer OZSB-a, br. 01-1-217/1/93, Vitez, 11:00 sati, 6. veljače 1993., predmet: Upozorenje zbog neizvršavanja zapovijedi, br. 01-1-217/93 od 10. siječnja 1993., B D208

[30] Priopćenje, Press služba HVO-a Novi Travnik, Novi Travnik, 16:00 sati, 10. veljače 1993., B D218

[31] Stožer Viteške brigade, Vitez, 16. ožujka 1993., predmet: Izvješće dežurnih časnika od 15. i 16. ožujka, B D209

[32] SIS Četvrte bojne Vojne policije, br. 80/93, Vitez, 1. ožujka 1993., predmet: Informacija o osobama koje su organizirale napad na MUP i vojnu policiju u Vitezu, B D213

[33] Stožer OZSB-a Vitez, 12:00, 17. ožujka 1993., predmet: Postupak s osobama sklonima kriminalu i destruktivnom ponašanju, KC Z550 i KC D17/1.18; v. također zapovijedi Viteške brigade (br. 01-16-1/93, Vitez, 18. ožujka 1993., JC Z553) i Prve bojne viteške brigade (br. 1-1/93, Vitez, 19. ožujka 1993., KC Z55)

[34] Stewart, dnevnik, četvrtak 4. veljače 1993., odl. 3, 15. Stewart je uspio doći do Katića, koji su bili pod HVO-m, ali nije primijetio borbe. Nije uspio doći do Merdana, koji su bili pod ABiH-om.

[35] Izvješće, stožer brigade „Stjepan Tomašević" (Ivan Budimir, administrativni pomoćnik za SIS), Vitez, 12. veljače 1993., predmet: Izvješće o uhićenju vojnika HVO, B D219

jima HVO-a u Ribnjaku i Lovcu te zatim pušteni neozlijeđeni u sedam uvečer istog dana, ali su im oduzeti dokumenti i oznake činova. Zapovjednik brigade „Nikola Šubić Zrinski" iz Busovače upućuje 13. ožujka protestno pismo promatračkoj misiji EU-a, nadležnoj nizozemsko-belgijskoj transportnoj bojni UNPROFOR-a i OZSB-u HVO-a tvrdeći da je 12. ožujka u 20:45 s tenka M48 strojnicama ABiH-a pucano na položaje HVO-a kod sela Kula.[36]

Uvečer 16. ožujka dvojica vojnika HVO-a ubijena su na kontrolnom punktu HVO-a u selu Dolac, na glavnoj cesti Travnik – Vitez.[37] Njih dvojica, Zoran Matošević i Ivo Jurić, pokušali su zaustaviti automobil „Ladu" kad su četvorica putnika, vjerojatno mudžahedina, teško naoružani izašli iz auta i nakon svađe i kraćeg puškaranja ubili njih dvojicu odnijevši im oružje. Iste večeri isti je automobil prošao preko kontrolnog punkta HVO-a kod Ovnaka i isti su putnici upućivali prijeteće geste automatskim oružjem vojnicima HVO-a na straži. Sličan se incident dogodio 28. ožujka u 21:40 na kontrolnom punktu HVO-a u selu Čajdraš.[38] Dvojicu vojnih policajaca priključenih brigadi „Jure Francetić", Bernarda Kovačevića i Ivana Lausa, ubili su najvjerojatnije pripadnici Sedme muslimanske motorizirane brigade. Dva tjedna prije, 15. ožujka, skupina Muslimana predvođena Ferhetom Haskićem zaustavila je i pretražila ljude na putu za Donju Večerisku.[39] Traktor nepoznatog vlasnika, vjerojatno Hrvata iz Nove Bile, zaustavili su i izbušili mu gume. Isti Haskić bio je već osumnjičen za bacanje ekplozivne naprave na stožer HVO-a u Donjoj Večeriski u 12:55 sati 16. ožujka. Na kraju je i vojna policija ABiH-a pomogla vlastima HVO-a pri njegovu uhićenju.

[36] Pismo br. 480/93 (rukopis), iz stožera brigade „Zrinski" (Duško Grubešić) za ECMM i Prvu (nizozemsko-belgijsku) transportnu bojnu UN-a; kao i iz stožera OZSB-a Vitez, Busovača, 13. ožujka 1993., predmet: Protest zbog kršenja prekida vatre, B D415. Grubešić je također upozorio da muslimanske snage pucaju lakim oružjem iz Peznina i Gornje Rovne po položajima HVO-a u Donjoj Rovni, Barama i Roškim Stijenama, te da je s istih položaja pucano protuzračnom strojnicom, kao i iz smjera Merdana, u 10:30 sati, na položaje HVO-a u selu Gavrine Kuće. Svijetlećim mecima kasnije su zapaljene dvije muslimanske kuće u tom selu.

[37] Izvješće br. 02-4/3-07-459/93, Četvrta bojna Vojne policije (Paško Ljubičić), za Odjel vojne policije u Mostaru, Vitez, 18. ožujka 1993., B D509

[38] Zapovjednik HVO-a OZSB-a zapovjedniku Trećeg korpusa ABiH-a, Vitez, 29. ožujka 1993., predmet: Prosvjed u vezi s ubojstvom pripadnika vojne policije HVO-a, B D261. U svom prosvjednom pismu pukovnik Blaškić traži od zapovjednika Trećeg korpusa da razjasni status 7. muslimanske brigade u Trećem korpusu, te da je raspusti jer „krije potvrđene neprijatelje hrvatskog naroda".

[39] Stožer Viteške brigade, Izvješće časnika, B D209

Jedino veće kršenje siječanjskog sporazuma o prekidu vatre u srednjoj Bosni dogodilo se sredinom ožujka, kad je Prva operativna grupa Četvrtog korpusa ABiH-a krenula u napad sa sjevera duž rijeke Neretvice prema Fojnici, u namjeri da zauzme nekih dvadesetak sela u dolini Neretvice i tako se poveže sa snagama Operativne grupe ABiH-a Bosanska krajina i spoji Treći i Četvrti korpus.[40] Napad je zaustavljen prije negoli su muslimanske snage došle do područja Fojnice, a protjerani Hrvati pobjegli su u područja još pod nadzorom HVO-a – neki u Kiseljak, neki u Hercegovinu. Opis tog napada i sporazum između ABiH-a i Ministarstva unutarnjih poslova RBiH o vojnim operacijama protiv HVO-a objavljeni su 20. ožujka.[41]

Usprkos brojnim incidentima, ukorijenjenom bezakonju i organiziranoj ofenzivi ABiH-a u dolini Neretvice s Fojnicom kao krajnjim ciljem, muslimansko-hrvatsko primirje održalo se sve do prvih tjedana travnja. Premda su se doimali slučajnima i premda su ih vjerojatno izazivali ekstremistički pojedinci ili niži zapovjednici, neki od ozbiljnijih incidenata upućuju na mogućnost da se ABiH njima koristila za prikupljanje obavještajnih podataka, za tajno prebacivanje muslimanskih snaga na tom prostoru, dok su neke isprovocirali mudžahedini i muslimanski ekstremisti – sve se to moglo smatrati nastavkom probnih akcija Trećega korpusa ABiH-a i pripremama za opću muslimansku ofenzivu koja je počela 15. i 16. travnja 1993.

40 Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 11. rujna 1998.

41 Ibid., 21. rujna 1998. Dokument o kojemu je riječ je „Zapisnik o procjeni novonastale vojnosigurnosne situacije u području Hadžića, Jablanice i Konjica", stožera OZSB-a HVO-a, br. 16-8/08-62/93, neobjavljen, Vitez 20. ožujka 1993., B D191.

7. Glavni napad Armije BiH, travanj 1993. Područje Viteza

Na cijelom području srednje Bosne 15. travnja 1993. napetosti su bile izrazite. Srdžba zbog siječanjskih probnih napada ABiH-a i rastući broj sukoba između Muslimana i Hrvata stvorili su ozračje straha, mržnje i nepovjerenja – vrhunac je dostignut kad su, najvjerojatnije muslimanski ekstremisti, 13. travnja oteli četvoricu časnika HVO-ve brigade „Stjepan Tomašević" iz Novog Travnika. ABiH je 14. travnja blokirala cestu Novi Travnik – Gornji Vakuf (Uskoplje), glavni opskrbni pravac do Hercegovine, a sljedećeg jutra, u 7:15, u blizini svog stožera u Zenici otet je zapovjednik brigade HVO-a „Jure Francetić" Živko Totić, u divljačkom napadu u kojemu su poginula četvorica njegovih tjelohranitelja i jedan prolaznik. Tog poslijepodneva potpukovnik Bob Stewart, zapovjednik britanske bojne UNPROFOR-a u Lašvanskoj dolini, putuje u Zenicu na sastanak u povodu Totićeve otmice s predstavnicima Muslimana, HVO-a, promatrača EU-a, UNHCR-a i Međunarodnog Crvenog križa. Sastanak je trajao do jutra i Stewart je noć proveo u Zenici, ne vraćajući se u svoj stožer u Staroj Bili. Oko pola šest 16. travnja probudio ga je telefonski poziv njegova zamjenika, bojnika Bryana Wattersa, koji mu prenosi da je „počeo pravi pakao u Vitezu i Lašvanskoj dolini". Doista, pakao se otvorio – počeo je glavni napad Armije BiH-a na hrvatske enklave u Lašvanskoj dolini.

Obavještajne procjene HVO-a

Stewart je u kasnijem svjedočenju rekao da nije očekivao izbijanje većeg sukoba između Hrvata i Muslimana u Lašvanskoj dolini.[1] Međutim, nakon što su nespremno dočekale probni napad ABiH-a u siječnju, vlasti HVO-a nisu bile iznenađene. Obavještajno motrenje ABiH-a počelo je odmah nakon napada 20.-21. siječnja i 25. ožujka Ivica Zeko, obavještajni časnik OZSB-a HVO-a daje obavještajnu procjenu koja točno predviđa prirodu, pravce i ciljeve travanjske ofenzive.[2] Kao iskusnog i profesionalnog obavještajca, ta ga analiza navodi na zaključak da su ekstremisti u ABiH-u i Stranci demokratske akcije, zajedno s muslimanskim fundamentalistima i vojnim stručnjacima u području Zenice, „razradili plan uništenja HVO-a i preuzimanja kontrole nad cijelim prostorom srednje Bosne", kako bi „osigurali životni prostor i sigurnost za muslimansko stanovništvo", uz manje žrtava nego što bi ih uzela ofenziva protiv Armije bosanskih Srba.[3] Detaljan plan pripremili su, po njemu, Refik Lendo za područje Bugojno – Gornji Vakuf – Novi Travnik – Vitez, Vehbija Karić za područje Kiseljak – Fojnica – Kreševo – Kakanj – Vareš i nepoznate osobe u Zenici za područje Zenica – Busovača.

Prema Zekinim procjenama, ofenziva će početi akcijama diverzantskih skupina protiv zapovjednih mjesta HVO-a, komunikacijskih i prislušnih centara, logističkih baza i topničkih položaja. ABiH će izbjegavati izravno sučeljavanje sa snagama HVO-a u području Tešanj – Maglaj – Zavidovići – Novi Šeher – Žepče, gdje je HVO držao važan dio crte obrane protiv Armije bosanskih Srba. Ali, ABiH će nastojati blokirati mjesta s većom koncentracijom stanovnika, izolirati postrojbe HVO-a i preuzeti civilnu kontrolu uspostavom kontrolnih punktova, raspoređivanjem vojske u blizini važnih postrojenja te izravnim napadima ili diverzantskim akcijama protiv zapovjednih i kontrolnih mjesta HVO-a. Zeko uočava da su muslimanske snage već okružile važna mjesta s većom koncentracijom stanovnika poput Kiseljaka, Fojnice, Kreševa, Kaknja i Vareša. No, on je ipak vjerovao da se širi sukob mo-

---

1 Stewart, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 18. lipnja 1993.

2 Vojna obavještajna služba HVO-a OZSB-a, br. 205-8-I/93, Vitez, 25. ožujka 1993., predmet: Procjena mogućih aktivnosti potencijalnog agresora na teritorij OZSB-a, B D190. Treba uočiti da je Zekina analiza bila neposredna, nastala u vrijeme zbivanja, a ne kao naknadno objašnjenje.

3 Ibid., 1

že izbjeći odlučnom konfrontacijom, jer je ABiH držala crte obrane od Srba važnih gradova poput Viteza, Breze, Olova, Pazarića i Tarčina. Zahvaljujući obrambenim pripremama, Vitez bi se mogao pokazati „tvrdim orahom", ali bi ABiH mogla postići određene uspjehe selektivnim napadima na područja Kaknja, Kiseljaka i Fojnice. Za oba područja, i Žepča na sjeveru i Kiseljaka na istoku, zapovjedno i kontrolno središte bit će u Zenici, a operacije će izvoditi postrojbe s tada okupiranog područja smještene u Zenici i snage MOS-a, „Zelenih beretki" i Patriotske lige.

Prema Zeki, glavne će se borbe voditi u ključnom području Viteza i Busovače i donijet će izravnu ofenzivnu akciju ABiH-a duž tri glavne napadajne osovine: Kaćuni – Busovača – Kaonik – Vitez; Zenica – Kuber (Lašva) – Kaonik – Vitez; te Zenica – Preočica – Vitez. Napade će pratiti snage usmjerene na Vitez iz pravca Kruščice, iz područja Vranjske i Počulice prema Sivrinu Selu, te iz područja Han Bile, kroz Staru Bilu, s ciljem presijecanja ceste Travnik – Vitez i time potpunog okruživanja hrvatskih snaga u području Viteza. Glavnina snaga za provedbu tog dijela plana doći će iz Zenice, Kaknja i Visokog. Nakon opkoljavanja Viteza, muslimanske bi snage nastavile napad sve do potpunog preuzimanja grada. U slučaju da snage HVO-a uspiju zaustaviti njihovo napredovanje na pravcu Han Bila – Vitez, napadači bi mogli preusmjeriti snage prema Gornjoj Gori i time omogućiti snagama ABiH-a da izađu iz Travnika i krenu na Vitez. Međutim, po toj procjeni, nije trebalo očekivati da operacija ABiH-a u području Travnika i Novog Travnika poprimi oblik isključivo izravnog napada, već da bude provedena kroz manje akcije kojima bi se nadzirale tamošnje postrojbe HVO-a i spriječila njihova intervencija na području Viteza.[4] Kad bi pali Vitez i Busovača, Travnik i Novi Travnik bili bi ubrzo prisiljeni predati se. Muslimanske snage u području Bugojna, Gornjeg Vakufa i Fojnice imale bi osnovnu zadaću da zatvore pristupne pravce do srednje Bosne iz Hercegovine i osiguraju ljudstvo, opremu i opskrbu napadačkih snaga.

U svojoj analizi Zeko zaključuje da muslimanske snage navedeni teritorij već zaposjedaju, dio po dio, protjerujući hrvatsko stanovniš-

---

[4] Zeko u svojoj procjeni zapaža da će otvoreni sukobi u Novom Travniku izazvati napad na grad od strane muslimanskih snaga iz Kasapovića (Isakovići) i Trenice, uz potporu iz Opare kroz Pečuj i Rastovce, dok će snage iz Vodovoda i Šenkovića napasti Margetiće i „Bratstvo" ne bi li preuzele kontrolu nad gradom. (Ibid., 4). Moguće je također očekivati da napadači dovuku snage iz Travnika da bi osvojile logističku bazu HVO-a, kao i iz Bučića i Stojkovića, radi spajanja snaga.

tvo i preuzimajući punu kontrolu te da će to vjerojatno nastaviti „ako im se jasno ne pokaže da provociranje sukoba na širem prostoru s dobro planiranim napadima na najmanje očekivanim mjestima neće biti tolerirano". Zatim nastavlja: „Mogući napad ABiH-a bit će nemilosrdan i stoga je potrebno poduzeti sve potrebne mjere da se napad odbaci i gdje god bude moguće uništi njegov vojni stroj."[5]

Željko Katava, obavještajni časnik brigade „Nikola Šubić Zrinski", 14. ožujka također upozorava na mogući napad ABiH-a. Držao je da će napadači izbjeći položaje HVO-a kod Čajdraša napredujući muslimanskim teritorijem od Zenice preko Vražala, Dobriljeva i Vrhovina da bi napali Ahmiće i tako presjekli cestu Vitez – Busovača te nastavili preko Donje Rovne da bi se spojili s muslimanskim snagama kod Vranjke.[6] U jednoj prijašnjoj procjeni (6. siječnja 1993.) Katava piše da su snage ABiH-a već probile cestu od svojih položaja na planini Kuber preko Vražala i Zenice, a 10. travnja, jedva tjedan dana prije početka muslimanske ofenzive, obavještajni časnici HVO-a dobili su dodatnu informaciju da ABiH doista priprema vojnu operaciju u Lašvanskoj dolini.[7]

Obavještajne procjene HVO-a bile su iznimno precizne glede ciljeva, pravaca nastupa i sastava postrojbi ABiH-a u ofenzivi koja je počela sredinom travnja 1993. Na sjevernom sektoru i oko Vareša stanje je bilo spokojno, kao i u Travniku i Novom Travniku, čak i bez obzira na kratkotrajno puškaranje kojim su zadržane snage HVO-a i presječena cesta za Gornji Vakuf. ABiH nije pokretala glavni napad u području Kiseljaka iz svih pravaca, već se koncentrirala na pokušaje zahvaćanja ključnih cestovnih raskrižja nedaleko Gomionice, što joj nije uspjelo u siječnju. Glavni ciljevi bili su Vitez, tvornica eksploziva „Slobodan Princip Seljo" (SPS) i grad Busovača i na ta je mjesta krenuo najteži udar. Dijelovi 303., 306. i 325. brdsko-planinske brigade, 17. krajiška brdsko-planinska brigada i Sedma muslimanska motorizirana, zajedno s vojnom policijom i protudiverzantskim postrojbama, sudjelovali su u napadima na područje Viteza, dok su dijelovi 333. brdsko-planinske brigade napadali prema Busovači.[8] Kao što je Zeko bio predvi-

---

[5] Ibid., 4-5

[6] Pomoćnik načelnika vojne obavještajne službe (Željko Katava) brigade „N. Š. Zrinski", br. 241/93, Busovača, 14. ožujka 1993., predmet: Izvješće, B D193

[7] Ibid., br. 39/93, 1, B D187; Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 21. rujna 1998.

[8] Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću 11. i 21. rujna 1998.; stožer Trećeg korpusa ABiH-a br. 02/33-867 (zapovjedniku 303. brdsko-planinske brigade), Zenica, 16. travnja 1993., predmet: Zapovijed o izlasku na položaje, KC Z673 i KC D190/1

dio, ciljevi su bili presijecanje ceste Travnik – Busovača kod Kaonika, Ahmića i Stare Bile i kod skretanja Pucarevo, da bi se enklava Travnik – Vitez – Busovača podijelila na manje dijelove i odvojile postrojbe iz Viteza i Busovače. K tomu, cilj je bilo i zauzimanje tvornice SPS i čišćenje hrvatskih civila iz sela u tom području. Istodobno, akcija je poduzeta i da bi se izbacile iz stroja dvije HVO-ve brigade u Zenici i očistili hrvatski civili iz gradova i sela oko njih.

Plan je zamalo uspio: snage HVO-a bile su u Zenici doista izbačene iz stroja; sve kopnene veze između enklave Travnik – Vitez – Busovača i područja Žepča i Vareša, kao i one s Hercegovinom bile su prekinute; brigada HVO-a u Kaknju bila je također izbačena iz stroja; središte Viteza držali su muslimanski borci; stotine hrvatskih civila protjerano je iz svojih domova. Ipak, ABiH nije uspjela ostvariti glavne ciljeve. Najvećim dijelom zahvaljujući snažnim napadima hrvatskih snaga kojima su preduhitreni napadi druge strane te protunapadima brojčano izrazito slabijih snaga HVO-a u području Lašve, Kozice i Lepenice. Na kraju prvog udara muslimanske ofenzive Travnik, Novi Travnik, najveći dio Viteza, Busovača, Kiseljak, Fojnica i Kreševo još su bili pod kontrolom HVO-a; tvornica SPS ostala je u hrvatskim rukama; stotine muslimanskih civila pobjeglo je ili su bili privremeno sklonjeni iz muslimanskih sela u području Vitez – Busovača – Kiseljak, u kojemu je HVO poduzeo vojnu akciju čišćenja terena duž komunikacijskih pravaca i u njihovoj pozadini.

Pripremne operacije

Travanjskom napadu ABiH-a u Lašvanskoj dolini prethodili su brojni incidenti koji su podsjećali na klasične „Specnaz" operacije* iz sovjetske ili jugoslavenske ofenzivne doktrine – upravo i ti incidenti jasno pokazuju da je, suprotno uobičajenom mišljenju, Armija BiH-a započela borbe u srednjoj Bosni 16. travnja 1993., a ne HVO. Ti su incidenti trebali istražiti i utvrditi mjesta rasporeda obrambenih položaja HVO-a, osigurati nadzor nad dijelovima terena presudnima za uspjeh planirane operacije, posijati zbrku i strah te omesti sustav zapovjedništva i nadzora uklanjanjem vodstva HVO-a. Tijekom prva dva tjedna travnja, stalno je rastao broj manjih incidenata i sukoba izme-

* *„Specnaz", specialnije naznačenija,* rus.; postrojbe za posebne namjene, *op. prev.*

đu Muslimana i Hrvata. Tada, neposredno uoči muslimanske ofenzive, dolazi do dva ozbiljna incidenta koji su imali sva obilježja klasične „Specnaz" operacije: do otmice trojice časnika HVO-a i njihova vozača blizu Novog Travnika 13. travnja i do tragičnog uhićenja Živka Totića, zapovjednika HVO-ve brigade „Jure Francetić" iz Zenice, ujutro 15. travnja.

Tijekom razdoblja 1.-11. travnja, Četvrta bojna Vojne policije HVO-a izvijestila je o brojnim manjim incidentima, napadima, ubojstvima, otimanjima automobila i oružanim sukobima u kojima su sudjelovali muslimanski i hrvatski civili i vojno osoblje.[9] Premda su mnogi od tih incidenata bili isključivo kriminalne ili „privatne" naravi, neki su neosporno bili provokacije ABiH-a ili muslimanskih ekstremističkih organizacija, cilj kojih je bila destabilizacija situacije, širenje straha i zbrke te iskušavanje reakcije snaga HVO-a i promatrača UNPROFOR-a i EU-a. Tipičan incident iz posljednje skupine bilo je ubojstvo Slavka Puđe, pripadnika HVO-a Zenice, koje su počinile tri osobe u zimskim maskirnim odorama dok je bio na straži 29. ožujka. Počinitelji su pobjegli u smjeru Preočice, gdje su bile smještene brojne postrojbe ABiH-a. Četvrtog travnja netko je bacio bombu ili sličnu eksplozivnu napravu preko ograde skladišta hotela Orijent u kojemu je bio stožer Vojne policije HVO-a u Travniku. Tri vojnika ABiH-a zaustavila su 9. travnja Vladu Lešića pokraj vatrogasne postaje u Novom Travniku i oteli mu automobil golf. Zatim su ga odveli u kamenolom Stajište, gdje je zlostavljan, tjeran da kleči molitvu i govori arapske riječi. Počinitelji su mu pucali pred noge i zatim ga natjerali da skače po kamenolomu, pucajući na njega, ali ne pogodivši ga.

U nekima od takvih incidenata u okolini Travnika sudjelovali su, čini se, mudžahedini ili pripadnici ekstremističkih Muslimanskih oružanih snaga. Tako su svi kontrolni punktovi HVO-a u Zenici, Travniku, Vitezu i Busovači ojačali straže nakon prijetnje mudžahedina iz Zenice da će napasti zatvor u Busovači ako trojica pripadnika MOS-a ne budu oslobođena. Istog dana Vojna policija HVO-a izvješćuje da su pripadnici MOS-a i mudžahedini u Travniku bili umiješani u provokativne i prijeteće radnje, uključujući i pjevanje muslimanskih pjesama koje su vrijeđale Hrvate i postrojbe HVO-a. Viteška policija uhitila je 7. travnja tri naoružana mudžahedina na jednom kontrolnom punktu, a slje-

[9] Stožer Četvrte bojne Vojne policije, br. 02-4/3-07-677/93, Vitez, 14. travnja 1993., predmet: Izvješće o radu za razdoblje od 1. do 11. travnja 1993., B D499

dećeg dana kombi pun pripadnika MOS-a i mudžahedina protutnjao je Zenicom prijeteći prolaznicima automatskim oružjem. Stožer Vojne policije u Novom Travniku primio je 9. travnja telefonski poziv nepoznate osobe: „Nema više Herceg-Bosne! U Travniku je počelo, sad će početi i ovdje." Istog je dana ABiH uhitila i zadržala oko sedamdeset uglednih Hrvata iz Travnika i okolice.[10]

Nije ni HVO bio nevin, zbog izazivanja takvih incidenata – ozbiljna provala nasilja dogodila se u Travniku nakon što je jedan muslimanski vojnik zapucao na hrvatske vojnike koji su podizali zastavu.[11] Teško naoružani vojnici obiju strana vrebali su jedni na druge na ulicama Travnika tijekom večeri 7. travnja i spor oko podignute hrvatske zastave produžio se i sljedećeg dana oružanim sukobom „Vitezova", pripadnika vojne policije HVO-a i vojnika ABiH-a.[12] Devetoga travnja pucnjava je počela kad je jedna skupina Muslimana pokušala skinuti zastavu s hotela Orijent. Uprkos upozorenju, nastavili su i opet je došlo do manjeg sukoba. Na hrvatskoj strani nije bilo žrtava, ali je nekoliko Muslimana bilo ubijeno ili ranjeno. Nakon te pucnjave u Travniku, Vojna policija HVO-a izvijestila je o dolasku pet kamiona i drugih vozila s mudžahedinima i pripadnicima „Zelene legije" iz Zenice.[13] Sukobi su nastavljeni do uskršnje nedjelje 11. travnja, obilježene brojnim snajperskim i bombaškim incidentima, uhićenjima i maltretiranjem časnika i policajaca HVO-a od strane vojnika ABiH-a i mudžahedina te općom nesigurnošću u gradu.[14]

Dva su se dodatna incidenta dogodila u danima neposredno uoči napada ABiH-a 16. travnja i oba su bila mnogo ozbiljnija i mnogo su jasnije podsjećala na klasičnu operaciju obezglavljivanja neprijateljskog zapovjednog i nadzornog sustava. Na prilazima Novom Travniku, mudžahedini su oteli četvoricu pripadnika brigade „Stjepan Tomaše-

---

[10] Ibid., 10; Ljubas, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 16. svibnja 2000.

[11] 1 Chesire MILINFOSUM br. 160, KC Z623. Brojni izvori pripisuju incident sa zastavom posjetu Mate Bobana Travniku 8. travnja, premda Boban tog dana nije posjetio Travnik. Vidi Filipović, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu 11. travnja 2000.; te Ljubas, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu u 17. svibnja 2000.

[12] 1 Chesire MILINFOSUM, br. 160, KC Z 623; stožer Četvrte bojne Vojne policije, br. 02-4/3-07-677/93 B D499

[13] Stožer Četvrte bojne Vojne policije, br. 02-4-/3-07-677/93, B D499

[14] HVO Travnik, br. HVO-01-528/93 za predsjednike Hrvatske, HZ HB i HVO-a, Travnik, 12. travnja 1993., predmet: Izvješće travničkog HVO-a o oružanim sukobima u Travniku uoči Uskrsa i tijekom njega, KC Z647. Pismo detaljno opisuje sukob u Travniku od 8-12. travnja i poziva hrvatskog predsjednika Franju Tuđmana da ne dopusti prolaz kroz Hrvatsku „stranim građanima iz islamskih i arapskih zemalja koji koriste Republiku Hrvatsku za tranzit u Bosnu i Hercegovinu da bi se s postrojbama ABiH-a borile protiv svega što je hrvatsko i kršćansko" (Ibid., 2-3).

vić" – bili su to Vlado Slišković, zamjenik zapovjednika brigade, Ivica Kambić, časnik SIS-a, Zdravko Kovač, obavještajni časnik i vozač, Miro Jurčević.[15] Oteti pripadnici HVO-a bili su svezani, začepljenih ustiju i povezanih očiju za gotovo cijelog zatočeništva. Isprva su često bili izloženi teškom batinjanu i ispitivanju. Prevozili su ih na razna mjesta, da bi ih na kraju sakrili u hotelu na visoravni Ravno Rostovo.

Kovač i ostali uspjeli su dosta toga saznati slušajući svoje otmičare, koji su se neskriveno hvalisali plijenom. Očito, otmica je bila mnogo ranije planirana – otmičari su dva dana čekali u zasjedi ne bi li uhvatili zapovjednika brigade „Tomašević". U otmičarskoj skupini bila su četiri mudžahedina: Abu Hamzed iz Tunisa, kao vođa, te Abu Zafo, također iz Tunisa, Abu Mina iz Egipta i Abu Muaz iz Saudijske Arabije. Pomagalo im je dvadesetak do tridesetak lokalnih Muslimana. Tijekom otmice, mudžahedini nisu pokrili lica i otvoreno su se koristili svojim imenima, dok su lokalni Muslimani nosili kapuljače. Otmičari su iskazivali prezir prema Džemalu Merdanu, zamjeniku zapovjednika Trećega korpusa ABiH-a, kao i za ABiH općenito. „Motorolom" su komunicirali sa zamjenikom zapovjednika Sedme muslimanske motorizirane brigade, s kojim su se u nekoliko navrata savjetovali glede razmještaja zatočenika i koji je očito odlučivao o njihovu životu ili smrti.

Otmica kod Novog Travnika pokrenula je intenzivnu potragu u cijelom kraju. Stožeri ABiH-a, hineći iznenađenje i zapanjenost, pridružili su se vlastima HVO-a u lovu na počinitelje koji je bez uspjeha trajao podulže vrijeme. Zapovjednik OZSB-a izdaje 14. travnja zapovjed da se sve postrojbe Četvrte bojne Vojne policije HVO-a uključe u potragu za nestalima.[16] Zapovjednik brigade „Tomašević" 18. travnja izvješćuje o napretku zajedničkog povjerenstva HVO-a i ABiH-a koje je radilo na slučaju: identificiran je Vahid Čatić iz sela Dervetine, općina Bugojno, kao vozač kamiona korištenog u otmici.[17]

Uoči otmice u Novom Travniku, 14. travnja, muslimanske su snage blokirale glavni opskrbni pravac prema Hercegovini, južno od Novog

[15] „Knjiga zapažanja dežurnog časnika u Operativnoj zoni Srednja Bosna", 11. siječnja 1993. – 15. svibnja 1993., zapis od 13. svibnja 1993., 16:20 sati, KC Z610.1. (nadalje cit. kao „OZSB časnički dnevnik"). Jedan od otetih časnika HVO-a, Zvonko Kovač, detaljno je opisao okolnosti otmice u razgovoru s autorom, u Vitezu, 20. kolovoza 1999.

[16] Stožer OZSB-a, br. 07-4-190/93, Vitez, 10:30 sati, 14. travnja 1993., predmet: Potraga za otetim časnicima stožera brigade „Stjepan Tomašević", Novi Travnik, B D263

[17] Zapovjednik brigade „Stjepan Tomašević" zapovjedniku OZSB-a, br. P-622/93, Novi Travnik, 01:00 sati, 18. travnja 1993., predmet: nestanak časnika brigade „Stjepan Tomašević", B D303. Sabljić također izvješćuje da je predstavnik EU-ovih promatrača 16. travnja izrazio osvoje uvjerenje kako se predstavnik EU-a treba povući iz zajedničkog povjerenstva i kako „sve dalje akcije treba prepustiti profesionalnim organizacijama".

Travnika. Otad su samo humanitarni konvoji UNPROFOR-a, UNHCR-a i drugih humanitarnih organizacija, te zajednička povjerenstva ABiH--HVO koja su tragala za otetima, mogla proći tim putem. Na kontrolnim punktovima na različitim mjestima duž tog pravca do 14. travnja stražarili su muslimanski seljaci iz okolice. Nakon toga kontrolu su preuzeli vojnici ABiH-a. Tako je zatvaranje ceste Novi Travnik – Gornji Vakuf zapravo odsjeklo hrvatske zajednice u srednjoj Bosni od svih glavnih pravaca za opskrbu i dovođenje svježih snaga iz Hercegovine, navodeći na potragu za alternativnim putevima preko planina. Ti su, pak, pravci zatvoreni početkom srpnja 1993. i opkoljeni Hrvati morali su se snalaziti s onim što im je preostalo, s ono malo životnih potrepština i opreme koju bi dovezli helikopteri ili s onime što bi oteli muslimanskim snagama ili dobili od humanitarnih konvoja na putu prema Sarajevu, Srebrenici, Goraždu i drugim područjima.

Petnaestog travnja ujutro, u 7:50 sati, zapovjednik brigade HVO-a „Jure Francetić" Živko Totić uhvaćen je u zasjedi na putu do svog stožera. Četvorica njegovih tjelohranitelja i jedan prolaznik brutalno su ubijeni, a Totiću se gubi svaki trag. Zasjeda, za koju se kasnije utvrdilo da su je postavili mudžahedini, imala je sve oznake „specnaz" operacije obezglavljivanja i u tom je smislu uspjela. Sustav zapovijedanja i nadzora u brigadi „Francetić" bio je ozbiljno urušen i zapovjednik druge brigade HVO-a u Zenici bio je izložen velikim napetostima. Da bi se raspravila Totićeva otmica, 15. travnja poslijepodne održan je sastanak kojem su nazočili veleposlanik Jean-Pierre Thebault u ime EU-a, te UNPROFOR, UNHCR i Međunarodni Crveni križ, kao i predstavnici ABiH-a i HVO-a – bez vidljivih rezultata. Najviši predstavnik ABiH-a na sastanku, Džemal Merdan, poricao je bilo kakvu umiješanost ABiH-a u slučaj Totić i držao se posve nezaintersirano.[18] U svjetlu kasnije identifikacije otmičara mudžahedina i muslimanskih ekstremista, koji su mogli djelovati po zapovijedi zapovjednika Sedme muslimanske brigade, poznatog po samostalnom djelovanju, sudioništvo Trećega korpusa ABiH-a iz Novog Travnika u otmici Totića ostaje nejasno. U svakom slučaju, dvije akcije obezglavljivanja vojnog vodstva koristile su zapovjedniku Trećega korpusa ABiH-a u pripremama za ofenzivu 16. travnja.

Tri časnika brigade „Tomašević" i njihov vozač, kao i Živko Totić, kasnije su razmijenjeni za jedanaestoricu mudžahedina i musliman-

[18] Stewart, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 17. lipnja 1999.

ske vozače koje je HVO uhitio između 16. veljače i početka travnja 1993.[19] Razmjena je obavljena u Travniku, Kaoniku i Zenici 17. svibnja, nakon što su se u Zenici pojavila dvojica mudžahedina tvrdeći da su sudjelovali u Totićevoj otmici i tražeći da HVO oslobodi mudžahedine koje je uhitio zbog različitih prekršaja. Automobil kojim su se ta dvojica koristila kasnije je viđen na parkiralištu stožera Trećega korpusa. Mudžahedine oslobođene u Zenici 7. svibnja je pozdravima dočekalo najmanje stotinu maskiranih i teško naoružanih vojnika, vjerojatno iz sastava Sedme muslimanske motorizirane brigade, uz pratnju trocjevnog protuzračnog 20-mm topa na 5-tonskom kamionu, protutenkovskih i ručnih bacača i drugog naoružanja.

Aktivna obrana u području Viteza

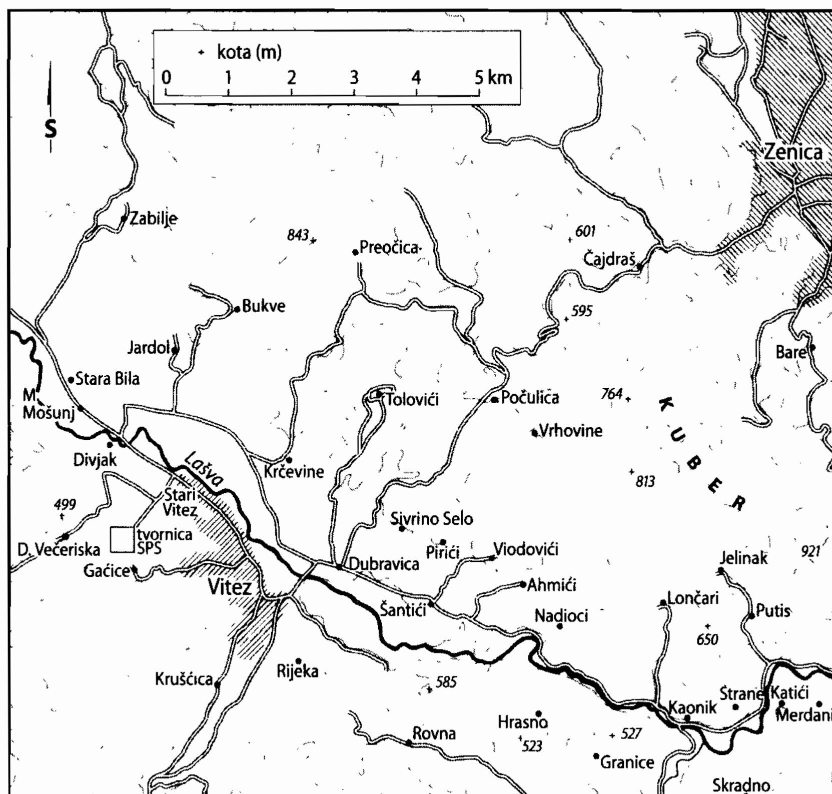
U ranim jutarnjim satima 15. travnja ABiH počinje napad na položaje HVO-a na planini Kuber sjeverno od Busovače. Tri su vojnika HVO-a ubijena.[20] S obzirom na porast broja incidenata, otmicu četvorice dužnosnika HVO-a u Novom Travniku i otmicu Živka Totića te napad ABiH-a na planini Kuber, zapovjednik Operativne zone Srednja Bosna procjenjuje novonastalo stanje i izdaje 15. travnja niz zapovijedi radi pripreme svojih snaga za obrambenu akciju. Snaga HVO-a u neposrednoj okolici Viteza bilo je vrlo malo.[21] Viteška brigada tek se ustrojavala. Jedino je Prva bojna (ranije 2. bojna brigade „Stjepan Tomašević") bila djelomično ustrojena, s maksimalnim sastavom od 270 ljudi. Zapravo, Viteška brigada je 16. travnja mogla u akciju poslati samo 80 vojnika. Drugih 60 je bilo

---

19 Potpuno izvješće o toj prilično čudnoj razmjeni moguće je naći u izvješću regionalnog centra ECMM-a Zenica (Dieter Schellschmidt) za stožer ECMM-a u Zagrebu, Zenica 19. svibnja 1993., predmet: Razmjena zarobljenih arapskih stranaca i vojnika talaca HVO, KC D79/1

20 Grubešić, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 6. prosinca 2000.; Slavko Jukić, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 25. srpnja 2000. Kao zapovjednik brigade „Zrinski" u Busovači, Grubešić je bio odgovoran za obranu planine Kuber i njezine okolice. Slavko Jukić, pripadnik Civilne zaštite HVO-a proveo je na planini Kuber deset mjeseci na obrambenim položajima HVO-a nakon 16. travnja.

21 Boj. Anto Bertović, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu 4-5. listopada 2000. Bertović je procjenjivao da je opći odnos snaga ABiH-a i HVO-a u Lašvanskoj dolini početkom travnja 1993. bio vjerojatno četiri prema jedan. Kao diplomac vojne akademije u Sarajevu 1990. godine, Bertović je zapovijedao 2. bojnom brigade „Tomašević" od prosinca 1992. do sredine ožujka 1993., kada bojna postaje Prvom bojnom Viteške brigade, kojom je zapovijedao tijekom cijelog razdoblja muslimansko-hrvatskog sukoba, da bi kasnije služio kao bojnik u Vojsci Federacije.

Karta 2. Područje grada Viteza *(autor: Bill Nelson)*

na smjeni kod Turbeta, na bojišnici protiv Armije bosanskih Srba, a pedesetak ih je bilo u hotelu u Kruščici čekajući da zamijeni one na bojišnici. Ostale snage kojima je pukovnik Blaškić mogao raspolagati uključivale su nepoznat ali vjerojatno skroman broj pripadnika seoskih straža HVO-a, postrojbe za posebne namjene „Vitezovi" (približno 120 ljudi), postrojbe za posebne namjene „Tvrtko II" (vjerojatno manje od 30 ljudi) i dio Četvrte bojne Vojne policije (vjerojatno manje od 100 ljudi).[22] „Vitezovi", „tvrtkovci" i vojni policaj-

[22] PPN „Vitezovi" (Dragan Vinac), br. 3-065/94, Vitez, 18. veljače 1994., predmet: Izvješće, KC Z1380. Ukupni broj pripadnika postrojbe za posebne namjene „Tvrtko II" nije poznat, ali je vjerojatno bio prilično mali. Od 15. veljače 1993. Četvrta bojna Vojne policije trebala je, po rasporedu, imati 80 časnika i 640 policajaca, ali su oni bili raspoređeni diljem OZSB-a i tek je manji dio bio na raspolaganju u području Viteza. V. zapovjednik Četvrte bojne Vojne policije (Paško Ljubičić), upravi vojne policije u Mostaru, br. 02-4/3-190/93, Vitez, 15. veljače 1993., predmet: Platna lista vojne policije, nađeno u KC Z610.1

ci bili su najorganiziraniji, najbolje opremljeni i najiskusniji borci na raspolaganju zapovjedniku OZSB-a u području Viteza i stoga su, prirodno, upravo oni raspoređeni da se suoče s najvećim predvidivim prijetnjama.

Petnaestog travnja u 10 sati Četvrta bojna Vojne policije prima zapovijed da pojača sigurnost glavnog stožera OZSB-a, zapovjednog mjesta, da osigura prohodnost za sav promet ceste Travnik – Vitez – Busovača i da se pripremi za „prilično snažan udar muslimanskih ekstremističkih snaga iz pravca sela Nadioci – Ahmići – Sivrino – Pirići".[23] „Vitezovi" primaju zapovijed da zaustave muslimanske snage u Starom Vitezu i spriječe napad iz Starog Viteza prema stožeru OZSB-a. Prva bojna Viteške brigade dobija zadaću da zaustavi napredovanje ABiH-a prema Vitezu iz pravca Kruščica – Vranjska.[24] S obzirom na to da Viteška brigada još nije bila potpuno spremna, njezin zapovjednik Mario Čerkez rasporedio je preostale snage u sektorski obrambeni sustav zajedno s nekoliko manjih borbenih skupina dodijeljenih svakom sektoru.[25] Svim borbenim snagama u Operati-

---

23 Stožer OZSB-a, Vitez, 10:00 sati, 15. travnja 1993., predmet: Pripremna borbena zapovjed za obranu HVO-a i grada Viteza od ekstremističkih mudžahedinsko-muslimanskih snaga, KC Z660.1

24 Prva bojna 325. brdsko-planinske brigade ABiH-a okupirala je Kruščicu, smještenu dva kilometra južno-jugozapadno od Viteza, na krajnjoj točki ključnog pravca napada muslimanskih snaga sjeverno od ceste Travnik – Kaonik. Anto Bertović, zapovjednik bojne, uspio je okupiti osamdesetak ljudi i rasporediti ih u četiri skupine na uzvisinama i s druge strane cesta koje prema Vitezu idu iz sela Kruščica, Vranjska i Rijeka. U hotelu Ribnjak, pedesetoricu pripadnika HVO-a koji su se spremali da zamijene smjenu na dužnosti na crtama bojišnice prema Armiji bosanskih Srba opkoljava ABiH, ali se oni kasnije uspijevaju izvući iz Kruščice i doći do crta HVO-a (Bertović, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu; satnik Vlado Taraba, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu 18. svibnja 2002.; boj. Željko Sajević, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu 25-27. srpnja 1998.). Taraba je bio časnik za vođenje operacija (S3) u Prvoj bojni Viteške brigade. Završio je sveučilište u Sarajevu. Kasnije je kao satnik služio u Vojsci Federacije.

25 Sajević, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 25-27. srpnja 2000. Ustroj obrambenog sektora Viteške brigade bio je formalno uspostavljen 21. travnja 1993. kad je Čerkez formalno imenovao zapovjednike sektora i prostorno odredio pet sektora, svaki s nekoliko podsektora. Prvi sektor Mošunj, kojim je zapovijedao Slavko Badrov, uključivao je Mali i Veliki Mošunj, Staru Bilu, Zabilje, Jardol, Divjak i Brdo. Drugi sektor Krčevine, kojim je zapovijedao Anto Bertović, uključivao je Krčevine, Križančevo Selo i Dubravicu. Treći sektor, također pod Bertovićevim zapovjedništvom, uključivao je Šljivičicu, Šantiće, Nadioce i Safradinovo. Četvrti sektor Kruščice, pod zapovjedništvom Karla Grabovića, uključivao je Kruščicu, Rijeku, Previla i Vranjsku. Peti sektor Zabrđe, pod zapovjedništvom Ivice Drmića, uključivao je Donju Večerisku, Gornju Večerisku, Gaćice, Zaselje i Zabrđe (zapovjednik, Viteška brigada, br. 01-147-1/93, Vitez, 21. travnja 1993., predmet: Zapovijed o imenovanju zapovjednika sektora, KC Z765.1.)

vnoj zoni bilo je zapovjeđeno da provedu obranu zona svoje odgovornosti i „spriječe muslimanske ekstremističke snage da otvore put čišćenju teritorija, genocidu nad hrvatskim narodom i ostvarenju njihovih ciljeva".[26]

Tijekom dana pukovnik Blaškić prima dodatne informacije o mogućem napadu ABiH-a i ubrzava pripreme i raspoređivanje snaga koje je imao na raspolaganju.[27] U 15:45 zapovijeda svim podčinjenim postrojbama da poduzmu dodatne mjere povećanja borbene spreme, da se pripreme za obrambenu akciju i poduzmu pojačane protuterorističke, obavještajne i sigurnosne mjere. Takvim je potezima htio zadržati ili se suprotstaviti agresivnim akcijama Sedme muslimanske brigade, čije su snage „intenzivirale svoje diverzantsko-terorističke aktivnosti unutar Operativne zone srednja Bosna i koje djeluju na najbrutalniji način... Te su aktivnosti planirane, organizirane i izvedene brzo, s ciljem da izazovu pometnju u postrojbama HVO-a i da pripreme uvjete za ofenzivnu akciju i zahvat hrvatskog teritorija."[28]

U ranim jutarnjim satima 16. travnja pukovnik Blaškić diže na uzbunu i raspoređuje svoje ograničene snage da se suprotstave očekivanom napadu. U bitki koja je slijedila, brojčano znatno slabije i još uvijek ne sasvim organizirane, snage HVO-a uspješno su obranile crte obrane od teških i uzastopnih napada ABiH-a. Uspješna obrana u području Viteza u znatnoj je mjeri bila plod dobrog obavještajnog rada i agresivne uporabe mjera „aktivne obrane" radi ometanja ofenzive ABiH-a. Uporaba preventivnih napada i neočekivanih napada*, kao i blokiranje neprijateljskih snaga i izvođenje operacija čišćenja – koje su često pokretale i izvodile podčinjene snage na temelju lokalne procjene situacije – spriječili su ABiH da u napadu na Vitez ostvari svoje glavne ciljeve: presijecanje ži-

---

26 Stožer OZSB-a, Vitez, 10:00 sati, 15. travnja 1993., KC Z660.1.

27 Glavni stožer HVO-a očito je izvijestio stožer OZSB-a o nadolazećem napadu nakon što je u više navrata probila komunikacijsku zaštitu (Bertović, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu; *Dnevnik dežurnog časnika OZSB*, str. 70-71). Upad u komunikacijske linije bio je uobičajeni način prikupljanja obavještajnih podataka, kojim su se intenzivno koristile obje stane.

28 Stožer OZSB-a, Vitez, 03:45 sati, 15. travnja 1993., predmet: Zapovijed o početku akcije, KC Z660

* Američki termin *spoiling attack*, koji se definira kao „taktički manevar koji se primjenjuje da se ozbiljno omete neprijateljski napad dok je protivnik još u procesu formiranja i pripremanja za napad" ovdje smo preveli terminom *neočekivani napad, op. prev.*

votno važne prometnice Travnik – Busovača i osvajanje tvornice eksploziva SPS.[29]

Napadajne akcije snaga HVO-a u Lašvanskoj dolini 16. travnja bile su, zapravo, uglavnom operacije blokiranja neprijateljskih snaga i neočekivani napadi koji su trebali omesti ofenzivu ABiH-a, spriječiti cijepanje obrambenih položaja HVO-a i gubitak ključnih položaja poput stožera OZSB-a ili tvornice eksploziva te čuvanje kontrole nad cestom Travnik – Busovača. HVO je kasnije poduzeo brojne ograničene protunapade ili male operacije čišćenja da bi ponovo stekao kontrolu nad ključnim položajima na terenu u zoni djelovanja i da bi ojačao obrambene položaje uklanjanjem džepova snaga ABiH-a s kojih se izravno moglo promatrati ili pucati na položaje HVO-a. Četiri takve akcije HVO-a tijekom travanjskih borbi u području Viteza zaslužuju posebnu pozornost: napad na selo Ahmići, operacija čišćenja u selima Donja Večeriska i Gaćice (s kojih se nadzirala tvornica SPS, zapadno od Viteza) te pokušaj da se zaustavi i zatim smanji muslimanski džep u dijelu Viteza (Stari Vitez – Mahala).

Ahmići

Napad HVO-a na selo Ahmići 16. travnja i pokolj do kojeg je zatim došlo nad mnogim Muslimanima u selu vjerojatno je nazloglasniji incident u muslimansko-hrvatskom građanskom ratu u srednjoj Bosni te je došao u središte najmanje pet slučajeva u kojima politički i vojni vođe bosanskih Hrvata i vojnika HVO-a pred Međunarodnim kaznenim sudom (MKS) odgovaraju za ratne zločine.[30] Premda su događaje

[29] Združeni stožer vojske SAD-a, *Joint Pub 1-2,* definira *aktivnu obranu* kao „poduzimanje ograničene ofenzivne akcije i protuakcije da se neprijatelju spriječi ulazak u prijeporni prostor ili da se spriječi zauzimanje položaja". *Neočekivani napad* je „taktički manevar koji se primjenjuje da se ozbiljno omete neprijateljski napad dok je protivnik još u procesu formiranja i pripremanja za napad". *Preventivini napad* se definira kao „napad koji se pokreće na temelju neospornih dokaza da neposredno predstoji neprijateljski napad". Oba su tipa napada posve legitimne vojne operacije, ali promatraču neupućenom u opće stanje na bojištu svaki se od tih napada po svojoj naravi može doista učiniti ofenzivnim. No, premda se definiraju kao „napadi", oni su u osnovi defenzivne operacije, zamišljene da spriječe uspješnu provedbu protivnikova napada i sačuvaju neoštećenima obrambene položaje (Ibid., 3, 195, 355)

[30] Među optuženima i onima kojima se sudilo za ratni zločin u vezi s incidentom u Ahmićima su: general bojnik Tihomir Blaškić, u to vrijeme zapovjednik OZSB-a; Dario Kordić, tada poznati hrvatski političar u Lašvanskoj dolini; Mario Čerkez, tada zapovjednik Viteške brigade; Vladimir Šantić, tada zapovjednik 1. satnije Četvrte bojne Vojne policije; te Anto Furundžija, zapovjednik protuterorističkog voda Četvrte bojne Vojne policije. Od vojnika HVO-a, Draganu Papiću je suđeno i oslobođen je; Drago Josipović je osuđen; Zoran, Marjan i Vlatko Kupreškić oslobođeni su nakon žalbe na presudu. Predstoji suđenje Pašku Ljubičiću, tada zapovjedniku Četvrte bojne Vojne policije.

u Ahmićima tužitelji MKS-a prikazivali kasnije kao najsažetiji primjer hrvatskih zločina u srednjoj Bosni, u samo vrijeme zbivanja nisu, čini se, izazvali većih komentara – osim onog potpukovnika Boba Stewarta, zapovjednika BRITBAT-a – pa očito ni za Muslimane nisu postali pitanjem sve do 1994.–1995. godine.[31] Međutim, usprkos istragama Ujedinjenih naroda, Vlade Bosne i Hercegovine i Vlade Republike Hrvatske, opsežnih svjedočenja muslimanskih i hrvatskih svjedoka pred MKS-om i usprkos zaključcima tužitelja i sudaca MKS-a, ono što se stvarno dogodilo u Ahmićima ujutro 16. travnja 1993. godine ostaje nejasno. Najčešće je tumačenje da su nevini stanovnici sela bili izloženi neizazvanom napadu snaga za specijalne operacije HVO-a. No, dostupne činjenice upućuju na manje prigodno i drugačije objašnjenje: naime, na to da su Ahmići bili legitiman vojni cilj, da su selo branile naoružane muslimanske snage, da je zapovjednik OZSB-a, predviđajući napad snaga ABiH-a kroz selo, zapovjedio opravdan neočekivani napad i da je postrojba zadužena da izvede napad, dijelovi Četvrte bojne Vojne policije HVO-a, bilo prema ranijem planu, bilo u žaru borbe, krenula u bezdušno divljanje koje je dovelo do ubijanja civila i paljenja glavnine muslimanskog dijela sela.

Nema dvojbe da su Ahmići u tom trenutku bili legitiman vojni cilj za neočekivani napad HVO-a, kako zbog svojeg položaja, tako i zbog vjerojatnosti da se snage ABiH-a koriste selom kao svojim polazištem. Selo je smješteno otprilike tri i pol kilometra istočno od Viteza, na uzvisini od nekih sto metara nad glavnom cestom Travnik – Busovača. Selo tako pruža mogućnost kontrole ključnih pravaca kroz Lašvansku dolinu, s jednog od najnedostupnijih položaja za izravnu ili posrednu vatru.[32] Muslimanske snage TO-a iz Ahmića postavile su zapreku na cesti pokraj sela u listopadu 1992., da bi spriječile prolaz snaga HVO-a prema Jajcu. U više navrata tijekom ožujka i travnja 1993. obavještaj-

---

[31] V. uz ostalo Filipović, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 11. travnja 2000. O tomu se očito nije ni raspravljalo u zajedničkom povjerenstvu HVO-a i ABiH-a (Franjo Nakić, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 14. travnja 2000.); čak ni Stewart u svojem dnevniku ne spominje Ahmiće, sve do 22. travnja, kad je već bilo prošlo dosta vremena. v. Stewart, dnevnik, 22. travnja 1993., odl. 3, 41: „ABiH nije spremna na povlačenje zbog navodnog incidenta u Ahinicima (Ahmićima)."

[32] Čak su i časnici UNPROFOR-a izjavljivali da je selo imalo vojno značenje. V. naprimjer, potpukovnik S. C. Watters, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 29. srpnja 1999. Watters je bio zamjenik zapovjednika 1. bojne 22. pukovnije (Cheshire), britanske postrojbe UNPROFOR-a u Lašvanskoj dolini tijekom travnja 1993. I zamjenik zapovjednika i načelnik stožera OZSB-a uočili su da je područje Ahmići – Šantići najuži dio hrvatske enklave oko Viteza i samim time da ima iznimno vojno značenje. (Filipović, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 11. travnja 2000.; Franjo Nakić, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 13. travnja 2000.)

ni izvori HVO-a jasno su upućivali na to da upravo Ahmići leže u sjecištu planiranih pravaca napada na područje Viteza sa sjevera i istoka.[33] S obzirom na to da je bilo blizu ceste Travnik – Busovača, selo se moglo smatrati najpogodnijim mjestom okupljanja dijelova 325. brdsko-planinske brigade i drugih snaga HVO-a zaduženih da 16. travnja izvedu napad preko te ceste, prema području Kruščice.

Usprkos opetovanim poricanjima zapovjednika ABiH-a, 16. travnja selo su neosporno branile lokalne muslimanske snage Teritorijalne obrane kao i dijelovi ABiH-a koji su se pripremali za napad preko ceste Travnik – Kaonik.[34] Na jednoj karti zaplijenjenoj od ABiH-a, jasno je označeno da su selo u siječnju 1993. zaposjele snage ABiH-a, a 11. travnja 1993. Enes Varupa, zapovjednik muslimanskog TO-a, bilježi da je tog dana u selu bila četa TO-a od najmanje 85 ljudi.[35] Pripadnici muslimanskog TO-a sastaju se također u svom stožeru, u osnovnoj školi Zumara u Ahmićima, 11. travnja, da razrade plan obrane sela.[36] Muslimanske snage dobile su „jasno utvrđenu zadaću... da osiguravaju crtu prema Nadiocima", te su bili pripremljeni brojni rovovi i ukopana skloništa.[37] Prema jednoj obavještajnoj procjeni HVO-a od 10. travnja, djelovi 325. brdsko-planinske brigade ABiH-a već su bili u selu, a dijelovima 303. brdsko-planinske brigade ABiH-a izdana je zapovijed da podupru muslimanske snage u Ahmićima.[38] Izvori Hrvatskog vijeća obrane također su javljali da je ABiH 14. travnja ubacila u selo trideset iznimno uvježbanih vojnika. Uvečer 15. travnja mu-

[33] Vojna obajveštajna služba, stožer OZSB-a, br. 205-8-I/93; pomoćnik načelnika vojne obavještajne službe (Željko Katava), brigada „Nikola Šubić Zrinski" br. 241/93

[34] U pismu Vinku Puljiću, katoličkom nadbiskupu u Bosni, zapovjednik Trećeg korpusa ABiH-a Enver Hadžihasanović izrijekom laže tvrdeći da „u selu nije bilo vojnih formacija niti je pružen otpor" (zapovjednik Trećeg korpusa ABiH-a, pismo monsignoru Puljiću, nadbiskupu Bosne, Zenica, 19. travnja 1993., KC Z737.2)

[35] Naziv zarobljene karte ABiH-a bio je „Obostrani raspored snaga u zoni 3. korpusa, kraj decembra 1992. – siječanj 1993. god."; bilješke Enesa Varupe, 11. travnja 1993., B D17. Varupa je bio pripadnik muslimanskog TO-a u Lašvanskoj dolini. Njegove je bilješke HVO zarobio kasnije tijekom 1993.

[36] Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 23. rujna 1998.

[37] Izjava Fuada Berbića, 5. Berbić je zapovijedao muslimanskim snagama TO u Ahmićima tijekom 1992. Postojanje utvrda u Ahmićima potvrdio je i Svjedok CW1 tijekom suđenja Blaškiću (citirano u: *MKS, Presuda (sic) u slučaju Tužiteljstvo protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza (slučaj br. IT-95-14/2-T)*, neobjavljeno (Haag, 26. veljače 2001.), 212 (nadalje *Presuda* u slučaju Kordić – Čerkez)

[38] O 325. brdsko-planinskoj brigadi v. stožer OZSB-a, Izvješće o situaciji u području općine Vitez, br. 04-135.1/93, neobjavljeno, Vitez, 10. travnja 1993., B D192; Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 11. rujna 1998. O 303. brdsko-planinskoj brigadi v. stožer Trećeg korpusa ABiH-a, br. 02/33-867, Zenica, 16. travnja 1993., predmet: Naredba za pokret i zauzimanje položaja, KC Z673 i KC D190/1; i stožer 303. „slavne" brdsko-planinske brigade, br. 01/2524-1, Zenica, podne, 16. travnja 1993., predmet: Naredba za napad, KC Z674

slimanske snage u selu podigle su razinu sigurnosti. Uz redovne straže, desetero ljudi bilo je pod spremom u donjem dijelu sela, a straže u gornjem dijelu su udvostručene. Tijekom borbi za selo, muslimanskim snagama stigla je pomoć iz Vrhovina, a obećane su i nove snage iz Počulica i od 325. brdsko-planinske, ali nisu stigle na vrijeme da bi utjecale na razvoj situacije.[39] Napadačke snage HVO-a naišle su na otpor, uključujući i granatiranje ABiH-a, a nakon akcije prikupile su oružje i velike količine streljiva, uključujući 7,62 mm i 12,7 mm streljivo za strojnice i ručne bacače.[40]

Neočekivani napad HVO-a isplaniran je tijekom poslijepodneva i večeri 15. travnja, kada je Paško Ljubičić, zapovjednik Četvrte bojne Vojne policije, održao kratak sastanak s pripadnicima svoje postrojbe u hotelu Vitez, naglašavajući da je uhvaćena jedna muslimanska poruka o tomu kako će ABiH krenuti u napad ujutro 16. travnja i da će, kako bi spriječio taj napad, HVO napasti prvi. Ljubičić zatim zapovijeda dijelovima Prve satnije da se kod bivšeg restorana Bungalov nedaleko ceste u Nadiocima priključe Antiterorističkom vodu Četvrte bojne vojne policije (poznatom kao „Džokeri").[41] Šesnaestog travnja u 1:30 pukovnik Blaškić, zapovjednik OZSB-a, izdaje pismenu zapovijed Četvrtoj bojni Vojne policije da blokira cestu Ahmići – Nadioci do 5:30 (jer je očekivao muslimanski napad) i da slome neprijateljsku ofenzivu.[42] Dodatni brifinzi održani su u Bungalovu, a Ljubičićev je zamjenik primjetio da se nekoliko mudžahedina ubacilo u Ahmiće tijekom noći.[43]

---

[39] Izvješće o napadu na Ahmiće, Anto Slišković, časnik SIS-a u stožeru OZSB-a, 25. svibnja 1993., KC Z795.1 (nije viđeno, ali je navedeno u *Presudi* na suđenju Kordiću i Čerkezu, 203); Izjava Fuada Berbića, 5.

[40] Svjedok AT, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 27. studenog 2000., cit. prema *Presudi* sa suđenja, 213. Svjedok AT bio je viši časnik u Četvrtoj bojni Vojne policije i bio je u Ahmićima 16. travnja. Svjedočio je na zatvorenom zasjedanju, pred kraj suđenja Kordiću i Čerkezu i premda se njegovo svjedočenje navodi u *Presudi*, nema ga na internetskoj stranici MKS-a. Obrana Kordića i Čerkeza opovrgavala je vjerodostojnost i karakter svjedoka AT, ali su se tužitelj i sudsko vijeće snažno oslonili o njegovo svjedočanstvo. Njegovi navodi o planiranju napada i navodnim zapovjedima viših zapovjednika HVO-a vjerojatno su netočni, ali njegov opis događaja koji su prethodili napadu, kao i opis samog napada, točni su.

[41] Ibid., 201-202, Bungalov je također bio poznat i kao „švicarski zamak".

[42] Dokazni materijal Z767, suđenje Kordiću i Čerkezu, cit. prema *Presudi*, 206

[43] Prema Svjedoku AT, Paško Ljubičić je napadačima prenio kako je pukovnik Blaškić zapovijedio da se ubiju svi Muslimani u selu, kuće da se zapale, a civili poštede. S obzirom na nepouzdanost Svjedoka AT u vezi s tim pitanjima, vrlo je dvojbeno da je Blaškić ikada izdao takve zapovijedi (svjedočenje na suđenju Kordiću i Blaškiću, 27. studenog 2000.) (cit. prema *Presudi*).

Grupa za napad, od 75 ljudi, sastavljena od „Džokera", dijelova Prve satnije Četvrte bojne Vojne policije i mjesnih pripadnika HVO-a, podijeljena je u napadajne timove i krenula s područja Bungalova ujutro 16. travnja, između 4:30 i 4:45.[44] U 5:30 ispaljen je jedan artiljerijski rafal – kao dogovoreni znak – i kopneni napad na muslimanski dio Ahmića je počeo iz pravca jugoistoka. Muslimanske snage iz donjeg dijela sela žestoko su uzvratile i vojnici HVO-a odmah su se našli pod žestokom vatrom Muslimana.[45] Muslimanske branitelje, zabarikadirane u džamiji i osnovnoj školi, podupirala je artiljerija ABiH-a, lakoartiljerijskom paljbom iz sela Vrhovine i Pirići, kao i stalna snajperska vatra iz šuma i čistina iznad sela.

U žestokoj muslimanskoj vatri ubijena su tri vojnika HVO-a, a još trojica su ranjena.[46] HVO je uzvratio intenzivnim granatiranjem te vatrom iz lakog i automatskog oružja. Mnoge su zgrade zapaljene svjetlećim mecima. U jednom trenutku, slučajno ili po nekom prethodno smišljenom planu, odgovorni zapovjednici HVO-a izgubili su kontrolu nad situacijom i jedan legitiman, dobro opravdan neočekivani napad HVO-a izopačio se u nepromišljeno divljanje hrvatskih vojnih policajaca. Razbješnjeni ranijim sukobima s Muslimanima, napadači HVO-a probijali su se kroz selo automatskim oružjem i bombama, ubijajući žene i djecu, nemilosrdno i bez iznimke.[47]

---

[44] Ibid., 207. Pukovnik Bob Stewart također je iznio mišljenje da je napad vjerojatno počeo na cesti Travnik – Busovača, ili možda kod Bungalova (svjedočenje na suđenju Blaškiću, 17-18. lipnja 1999.).

[45] „Kad je napad počeo, naše straže i pojačanja u donjem dijelu Ahmića uključili su se u borbu" (izjava Fuada Berbića, 5); v. također, izjavu Svjedoka AT na suđenju Kordiću i Čerkezu 27. studenoga 2000. (cit. prema *Presudi*, 213)

[46] Stožer, Četvrta bojna Vojne policije, Vitez, 16. travnja 1993., predmet: Izvješće, B D280; Svjedok AT, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 27. studenoga 2000. (cit. prema *Presudi*, 213). Svjedok AT je izjavio da je džamija korištena kao uporište, te da je u njoj bila promatračnica, a teška strojnica da je bila postavljena na minaretu (Ibid., 207). Tijekom napada minaret su pogodile protutenkovske rakete i on se urušio. Pukovnik Stewart je u svojem svjedočenju na suđenju Blaškiću tvrdio da su izvješća o uporabi džamija kao uporišta nevjerojatna jer „džamije je nemoguće braniti". Međutim, džamije su često korištene kao skrovišta, zapovjedna mjesta i skladišta streljiva i oružja muslimanskih snaga diljem srednje Bosne. To da se dio muslimanskih snaga u Ahmićima, pred snažnim naletom kopnenih snaga, zabarikadirao u džamiju (i osnovnu školu), posve je sukladno s izvješćima iz drugih područja u to vrijeme.

[47] V. ravnatelj Hrvatske izvještajne službe (HIS, dr. Miroslav Tuđman) predsjedniku Republike Hrvatske (dr. Franjo Tuđman), br. 716-2412-E-03/94-052, neobjavljeno, Zagreb, 21. ožujka 1994., predmet: Pokolj u Ahmićima, KC Z1406.1. Tuđmanovo izvješće bilježi da je ponašanje dvojice napadača, Miroslava „Cicka" Brale i Ivice „Sjana" Antolovića, nedavno puštenih iz zatvora u Kaoniku, gdje su služili kaznu zbog ubojstva, bilo „krajnje nekontrolirano". Izvješće također rasterećuje Marija Čerkeza, zapovjednika Viteške brigade, bilo kakve odgovornosti za napad na Ahmiće. Paško Ljubičić, zapovjednik Četvrte bojne Vojne policije, izvješćujući pukovnika Blaškića, pojasnio je da je do napada na Ahmiće došlo nakon neuspjelog muslimanskog napada na snage vojne policije HVO-a kod Bungalova (stožer Četvrte bojne Vojne policije, 16. travnja 1993.)

U nemogućnosti da zaustave napredovanje HVO-a, ostavši bez obećanog pojačanja iz 303. i 325. brdsko-planinske brigade iz Počulica, muslimanski branitelji evakuirali su preostale civile prema Vrhovinama. Nakratko su pokušali još jedan, posljednji otpor u gornjem selu (Gornji Ahmići), prije povlačenja oko 4 sata 17. travnja i postavljanja obrambene crte u Barića Gaju, kojih 150 metara sjeverno od Ahmića, gdje je ta muslimanska crta obrane ostala sve do potpisivanja Washingtonskih sporazuma u ožujku 1994.[48] Muslimanski stanovnici preostali u selu nakon napada HVO-a kasnije su odvedeni i neko vrijeme držani u logoru u Donjoj Dubravici.

S isključivo vojnog motrišta, neočekivani napad HVO-a na Ahmiće bio je vrlo uspješan. Planirani muslimanski napad preko ceste Travnik – Busovača kod Ahmića u potpunosti je onemogućen i nije mogao biti obnovljen. Međutim, uništavanja u selu bila su užasavajuća, a civilne žrtve strašne. Većina muslimanskih kuća u donjem dijelu sela je spaljena, poneke i zajedno s ukućanima. Mnoge su kuće spaljene zapaljivim bombama i granatama tijekom napada, ali su u ostalima požari neosporno bili namjerni. Po nekim izvješćima, čak je 109 muslimanskih civila, uključujući i žene i djecu, poginulo ili nestalo nakon borbene akcije i namjernog ubijanja od strane pobješnjelih i nekontroliranih vojnika HVO-a.[49] Kad se saznalo za događaje u Ahmićima 16. travnja, ponašanje vojnika HVO-a opravdano je označeno kao pokolj. Mnogo je otad napora poduzeto da se počinitelji privedu pravdi. I premda akcija snaga HVO-a 16. travnja – osobito glede nenaoružanih muslimanskih civila u selu – neosporno zaslužuje osudu, bez obzira na emotivno stanje izazvano samom bitkom – ostaje činjenica da je napad počeo kao legitimna vojna operacija, kao neočekivana akcija da se omete planirani napad ABiH-a kroz Ahmiće radi presijecanja ceste Travnik – Busovača. Izdati zapovijed za ta-

---

[48] Izjava Fuada Berbića, 5-6. Četrdeset novaka iz Viteške brigade zamijenilo je pripadnike napadačkih postrojbi Četvrte bojne Vojne policije oko podneva 18. travnja; v. zapovjednik OZSB-a zapovjedniku Viteške brigade, br. 01-4-344/93, neobjavljeno, (Vitez) 18. travnja 1993., predmet: Osiguranje ljudstva za zamjenu snaga na crti Vojne policije radi osiguranja odmora, nađeno u KC Z610.1.

[49] Na temelju svjedočenja Muslimana koji su izbjegli pokolj, ubijene su 103 osobe, šest ih je nestalo, a 49 ih je odvedeno u logor u Dubravici; v. Humanitarni odjel ECMM-a, Regionalni centar Zenica (Charles McLeod), „Međuetnički sukob u Vitezu, Busovači i Zenici – travanj 1993.", Zenica, 17. svibnja 1993., dodatak 2 u Annex N, N2-1, KC Z926. Vidi također Stewart, dnevnik, četvrtak, 29. travnja 1993., odl. 3, 48; kao i idem. svjedočenje na suđenju Blaškiću, 17. lipnja 1993., kada je iznesena procjena o 103 ubijena i 49 nestalih, prema Thomasu Osporioju i Payamu Akhavanu iz Centra za ljudska prava UN-a. U selu je živjelo približno 800 stanovnika.

kav napad nije bio ratni zločin, premda je razvoj događaja dostigao razinu koja odgovara toj razini krivnje. No, čini se jasnim da tragedija nije došla toliko kao rezultat plana viših vođa HVO-a, koliko kao dio one mješavine straha, bijesa i ludila koja se pojavljuje u mnogim borbenim operacijama. Tragični događaji u Ahmićima, barem u tom smislu, više nalikuju onome što se dogodilo u Mi Laiju negoli događajima u Lidicama ili Oradour-sur-Glaneu.[50]

Donja Večeriska

Čak i uz dobro planiranje i gotovo savršenu izvedbu, kolateralna šteta je neizbježna tijekom vojnih operacija u zonama zamršenih odnosa. No, neočekivani napad HVO-a na selo Ahmići bilo je nedvojbeno zastranjenje, koje je izazvalo neprimjereno razaranje i obijesno ubijanje ljudi koji nisu sudjelovali u borbama. Operacija čišćenja koju je HVO poduzeo u selu Donja Večeriska između 16. i 18. travnja mnogo zornije odražava kako je HVO poduzimao operacije da spriječi ofenzivu ABiH-a u području Viteza.[51]

Selo Donja Večeriska smješteno je na brdu, oko kilometar i pol sjeverozapadno od središta Viteza, neposredno iznad tvornice eksploziva „Slobodan Princip Seljo" (SPS). Selo je 1993. brojalo 580 duša – 60 posto Muslimana i 40 posto Hrvata. Zahvaljujući svojem položaju neposredno iznad tvornice, selo je postalo i te kako ključnom terenskom točkom, s obzirom na to da je tvornica SPS bila važan cilj ofenzive ABiH-a tijekom cijelog muslimansko-hrvatskog sukoba u srednjoj

---

[50] Dijelovi 23. pješačke divizije SAD-a upali su 16. ožujka 1968. bijesni u južnovijetnamski zaselak Mi Lai i ubili oko 175 do 400 vijetnamskih civila, uključujući žene i djecu (v. John W. Chambers II, ured. *The Oxford Companion to American History*, 461-62). Adolf Hitler zapovijedio je uništenje češkog sela Lidice pokraj Praga u znak odmazde za ubojstvo Rieinharda Heydricha. Selo je sravnjeno sa zemljom, 198 muškaraca hladnokrvno je pobijeno, a žene i djeca odvedeni su u koncentracijske logore (v. Dear, ured. *Oxford Companion to World War II*, 839-40). Dvije godine potom, 10. lipnja 1944., dijelovi 2. SS „Pancir" divizije pobili su stanovnike francuskog sela Oradour-sur-Glane u seoskoj crkvi i u nekoliko štagalja, koje su zatim spalili i sravnili sa zemljom, ukupno pobivši oko 642 ljudi (v. ibid., str. 690).

[51] Detalji o događajima u Donjoj Večeriski od prosinca 1992. do travnja 1993. prikupljeni su uglavnom prema svjedočenju Bona Drmića, na suđenju Kordiću i Čerkezu, 27. lipnja 2000.; kao i iz svjedočenja Svjedoka V, na suđenju Kordiću i Čerkezu, 25. studenoga 1999. Tijekom 1993. Drmić, bosanski Hrvat, bio je vatrogasac u tvornici SPS i živio je u Donjoj Večeriski. Treba uočiti razliku u značenju između engleskih riječi „clearing" *(uklanjanje, odstranjenje, op. p.)* i „cleansing" *(čišćenje, op. p.)*, razliku koju prevoditelji na MKS nisu osobito naglašavali tijekom suđenja kad su prevodili riječ „čišćenje". U američkom vojnom izričaju pojam „clearing operation" podrazumijeva legitimnu lokalnu ofenzivnu operaciju *uklanjanja* neprijateljskih vojnih snaga s ključnog dijela područja.

Bosni. Do potkraj 1992. Hrvati i Muslimani zajedno su radili na zaštiti sela od mogućeg napada snaga bosanskih Srba. Međutim, u listopadu i studenome 1992. slijevaju se muslimanske izbjeglice iz Jajca i iz drugih mjesta, napetosti rastu, raspuštaju se zajedničke muslimansko-hrvatske seoske straže. Muslimani u selu počinju kopati rovove, a muslimanski ekstremisti sve učestalije provociraju. Sredinom ožujka 1993. Hrvati iz Donje Večeriske počinju planirati kako obraniti selo od mogućih akcija muslimanskih ekstremista. Organiziraju pričuvne snage HVO-a (uglavnom dotadašnje seoske straže), pripremaju plan evakuacije civila u slučaju napada, traže zatrpavanje rovova i prekid provokacija.[52]

Muslimanska Teritorijalna obrana u Donjoj Večeriski u travnju je bila sastavljena od jednog voda s četrdeset do pedeset ljudi, s jednom teškom strojnicom, dvije automatske puške, jedanaest komada raznovrsnog drugog lakog oružja i raznim vozilima.[53] Prema riječima Hrvata koji je živio u selu u to doba, broj naoružanih i uniformiranih muslimanskih vojnika, zajedno s naoružanim muslimanskim izbjeglicama, mogao je dostizati i do sto ljudi, a njihovo je naoružanje uključivalo automate „kalašnjikov" i „Gypsy", jednu snajpersku pušku M40, Molotovljeve koktele i drugo oružje, kao i znatne količine eksploziva koje je Boro Jašić[54] nabavio u tvornici SPS. Posjedovali su i „motorole" za komunikaciju sa zapovjednicima HVO-a iz Starog Viteza. Istodobno, snage Civilne zaštite HVO-a brojale su manje od pedeset ljudi naoružanih „kalašnjikovima", sačmaricama i ručnim bacačima. I oni su posjedovali „motorole" za komunikaciju s višim zapovjedništvima.

Cijela je Lašvanska dolina bila pod uzbunom 15. travnja, kad je zapovjednik HVO-a u Donjoj Večeriski, Ivica Drmić, primio obavijest da će Muslimani napasti 16. travnja u 9 sati, premda pukovnik

---

52 Pričuvna skupina HVO – Donja Večeriska, br. 04/4/93, neobjavljeno (Donja Večeriska), 14. ožujka 1993., predmet: Procjena sigurnosne situacije i plan zaštite hrvatskog pučanstva Donje Večeriske i evakuacija stanovništva, B D536; Pričuvna skupina HVO – Donja Večeriska, br. 05-5/93, Donja Večeriska, 16. ožujka 1993., predmet: Odluke u vezi sa sigurnošću Donje Večeriske, B D210. Prije narušavanja muslimansko-hrvatskih odnosa u Donjoj Večeriski, Muslimani i Hrvati bili su pripremili zajednički plan evakuacije u slučaju srpskog napada i zbog toga su bili premjestili tri šatora s namirnicama i potrepštinama u obližnju šumu.

53 Varupa, bilješke. v. Zeko, svjedočenje na suđenju Blaškiću, 22. rujna 1998.

54 Razgovor s hrvatskim žiteljima Donje Večeriske, Vitez, kolovoz 1999. Svjedok V je izjavio da je muslimanskih branitelja bilo svega 40 do 50, ali da su drugi bili na crtama obrane od Srba. Tijekom unakrsnog ispitivanja Svjedok V je ipak priznao da su muslimanske snage u Donjoj Večeriski imale na raspolaganju 42 puške (svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 25. studenog 1999.).

Blaškić nije za obranu sela rasporedio nijednu regularnu postrojbu s područja OZSB-a. Hrvatske su obitelji otišle s prvim znakom nevolja, a dio se muslimanskih civila povukao u različitim pravcima. Obje su se grupe kasnije zajedno našle na željezničkoj postaji 17. travnja. Oko 5:30 dana 16. travnja muslimanske snage iz Donje Večeriske otvaraju vatru u pokušaju da zauzmu cijelo selo i tako preuzmu kontrolu nad položajem s kojeg mogu nadzirati tvornicu SPS i pucati na položaje HVO-a u Vitezu. Došlo je do prilične pomutnje na obje strane, ali nešto prije osam sati HVO uspijeva organizirati grupu za napad, sastavljenu od deset-dvanaest lokalnih žitelja i dvanaest do petnaest pripadnika postrojbe za posebne namjene „Tvrtko II". Njihova je zadaća bila preuzeti kontrolu nad selom, zaustaviti paljbu muslimanske strane te zauzeti kuću Midhata Haskića, radikalnog Muslimana, koja je služila kao skladište oružja.[55] U borbi za svaku kuću, od vrha sela nizbrdo, HVO-va grupa za napad uspijeva odbaciti muslimanske borce iz deset do petnaest kuća prije nego što ih zaustavlja snažan otpor pred Haskićevom kućom u središtu sela. Svi naoružani muslimanski izbjeglice u selu također se uključuju u borbu koja traje cijeli dan, prestajući tek iza ponoći 17. travnja. Snage UNPROFOR-a ulaze u selo 16. i 17. travnja, ali ne poduzimaju ništa da zaustave borbe. U ranim jutarnjim satima 18. travnja UNPROFOR evakuira preostale muslimanske seljane iz Donje Večeriske.[56] Borbe se obnavljaju 18. travnja i nešto iza podneva snage HVO-a kreću u odlučnu akciju od kuće do kuće, kojom konačno čiste selo.[57] Ostavši bez streljiva, preostali muslimanski borci povlače se na Grbavicu.[58]

Tijekom borbi u Donjoj Večeriski od 16. do 18. travnja ranjeno je sedam ili osam vojnika HVO-a, od kojih je jedan kasnije podlegao ranama. Među muslimanima je bilo šest ili sedam mrtvih, a HVO ih je

---

55 Bono Drmić, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu. Drnić je otišao iz vatrogasne stanice tvornice SPS oko 7:30, naišavši na skupinu na brzinu skupljenih pripadnika HVO-a kako ulazi u selo. Petero Muslimana (četiri muškarca i jedna žena) bilo je u kući.

56 Stožer Viteške brigade, br. 01-125-23/93, Vitez, 06:00 sati, 18. travnja 1993., predmet: Operativno izvješće o razdoblju od ponoći do 6 sati, B D307; Bono Drnić, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu. Snage UNPROFOR-a u srednjoj Bosni redovno su evakuirale ranjene Muslimane do bolnica, a muslimanske civile do sigurnih mjesta, ali su odbijale istu uslugu pružati Hrvatima; v. uz ostalo, pritužbe zabilježene od 17. do 19. travnja u *Dnevniku dežurnog časnika* OZSB-a, 109, 112, 119, 126, 128-129, 139.

57 U 01:06 sati, dio britanske pukovnije UNPROFOR-a izvješćuje o dvanaestorici vojnika HVO-a koji u selu napadaju kuću po kuću. V. 1. (Cheshire) MILINFOSUM br. 170, 18. travnja 1993., item, odl. 1, KC Z722

58 Svjedok V, suđenje Kordiću i Čerkezu, 25. studenog 1999.

zarobio devet, zadržavši ih preko noći u Vitezu, a potom ih oslobodio. Nekoliko je muslimanskih civila također bilo zatočeno, ali su svi oslobođeni tijekom sljedeća tri dana.

Poduzimajući brzu akciju da spriječi Muslimane da zauzmu selo, HVO je u Donjoj Večeriski otklonio ozbiljnu prijetnju za tvornicu eksploziva SPS, kao i prijetnju uvlačenja snaga HVO-a u Vitezu u borbe sa stražnje strane. Naneseni gubici bili su u cijelosti proporcionalni ciljevima operacije, koja se na svaki način doima kao jasna, jednostavna i posve legitimna operacija čišćenja s minimalnim vojnim i civilnim žrtvama i uništavanjem imovine.

Gaćice

Događaji od 16. do 19. travnja u selu Gaćice, smještenom na brdu dva kilometra jugozapadno od središta Viteza, neposredno uz tvornicu eksploziva SPS, nalikovali su zbivanjima u Donjoj Večeriski, završivši operacijom čišćenja kojom je HVO zauzeo selo.[59] Gaćice su smještene neposredno iznad tvornice i tako omogućuju njezin nadzor, a k tomu su u domašaju ručnih bacača i automatskih pušaka iz središta Viteza. Tijekom 1992. godine, u zgradi srednje škole u Gaćicama, tzv. „Žutoj kući", bio je smješten stožer 325. brdsko-planinske brigade ABiH-a.

U selu je u travnju 1993. bilo 378 duša, podjednako hrvatskih i muslimanskih. Gornje selo je bilo pomiješana sastava, ali u donjem, nedaleko groblja i tvornice eksploziva, Muslimani su bili većina. Gotovo svi u selu radili su u tvornici eksploziva. Tijekom 1992. u selo dolazi nekih dvjesta muslimanskih izbjeglica iz Bosanske Krajine, možda i kao dio plana središnjih vlasti o ubacivanju muslimanskih izbjeglica u kritična područja kako bi se promijenila etnička ravnoteža. Tijekom ljeta između dviju skupina raste napetost, a Muslimani neko vrijeme blokiraju cestu pred školom.

Muslimani u Gaćicama imali su malo oružja, sve dok HVO i TO nisu pokušali zauzeti skladište JNA u Slimeni kod Travnika. Oružje u

59 Pojedinosti o akciji u Gaćicama temeljene su uglavnom na svjedočenju Nikole Mlakića, na suđenju Kordiću i Čerkezu, 7. ožujka 2000., te na razgovoru s Karlom Grabovcem, zapovjednikom Prve bojne Viteške brigade, Vitez, kolovoz 1999. Mlakić je 16. travnja bio pripadnik hrvatske seoske straže u obližnjem zaselku Kamenjače i sudjelovao je u napadu HVO-a 19. travnja. Kasnije je zapovijedao 4. satnijom Četvrte bojne Viteške brigade. Svjedok AP je muslimanski žitelj Gaćica koji je tri godine bio prevoditelj UNPROFOR-a u Lašvanskoj dolini.

skladištvu bilo je minirano, a Muslimani su upali i minirali prostor, dok je HVO pregovarao s JNA.[60] Kasnije su Muslimani od dijelova koji su preostali nakon eksplozije sastavili novo oružje. Do sredine travnja 1993. muslimanski TO u Gaćicama imao je oko šezdeset dobro naoružanih i dobro organiziranih ljudi.[61] Prema Enesu Varupi, imali su najmanje jednu tešku strojnicu, radioodašiljač, nekih 28 komada lakog oružja i razna vozila.[62] Većina je ljudi bila naoružana automatima „kalašnjikov" i „Gypsy". Posjedovali su i „motorole" za komunikaciju sa zapovjednicima ABiH-a. Naoružani i organizirani, Muslimani iz Gaćica postali su agresivni, pa je bilo sve više incidenata s hrvatskim suseljanima.

Prije izbijanja borbi u Lašvanskoj dolini HVO nije imao naznaka da ABiH planira oružano zauzeti Gaćice.[63] Kad su 16. travnja počele borbe, znajući da nemaju brojčanu nadmoć, Muslimani iz sela traže pojačanje od 325. brdsko-planinske brigade ABiH iz Krušćice, te s HVO-m pregovaraju kako bi dobili na vremenu do dolaska pojačanja. HVO shvaća o čemu je riječ, ali prije pokušaja da očisti selo daje Muslimanima šansu da polože oružje i predaju se bez borbe. Muslimani su uzvratili ukopavanjem.[64] HVO tada okuplja grupu za napad, sastavljenu od nekoliko policajaca, dvadesetak pripadnika seoske straže iz Gaćica i nedalekog sela Kamenjače i oko 10-15 pripadnika „Vitezova", postrojbe za posebne namjene.[65] Oko 6:30 19. travnja HVO počinje

---

60 Filipović, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 12. travnja 2000.

61 Svjedok AP je izjavio da je tijekom borbi u Gaćicama 19. travnja u mjestu bilo samo 25 naoružanih Muslimana. Međutim, tijekom unakrsnog ispitivanja, branitelj Marija Čerkeza je ustvrdio kako je Nesad Hrustić, zapovjednik muslimanskog TO-a u Gaćicama, dao do znanja da je ukupni broj vjerojatno bio blizu 60 ljudi, uključujući i 40-ak koji su se povukli u obližnje šume, 15 koji su se predali HVO-u i troje ubijenih u borbi. Nesad Hrustić nije bio pozvan da svjedoči na suđenju Kordiću i Čerkezu, vjerojatno zato što njegovo svjedočenje ne bi išlo u prilog Tužiteljstvu.

62 Varupa, bilješke. Tijekom unakrsnog ispitivanja Svjedoka AP (suđenje Kordiću i Čerkezu, 7. ožujka 2000.), branitelj Marija Čerkeza pozvao se na izjavu Nesada Hrustića da je TO u Gaćicama imao dva minobacača i 38 pušaka.

63 Nikola Mlakić je posvjedočio kako je muslimanski načelnik Gaćica, Sabahudin Hrustić, neposredno prije izbijanja sukoba 16. travnja, izazivao hrvatske žitelje vičući na njih: „Što se još vucarate tuda? Sutra dolazi III. korpus!" (suđenje Kordiću i Čerkezu, 21. rujna 2000.).

64 Prema nekim izvješćima snimljen je i videozapis o tomu kako Muslimani opkoljuju Gaćice, ali je vrpca navodno predana UNPROFOR-u i otada nije pronađena.

65 Mlakić, suđenje Kordiću i Čerkezu, 21. rujna 2000. Svjedok AP izjavio je da su mu vojnici HVO-a rekli kako su 303. splitska i 125. varaždinska brigada također sudjelovale u borbama za Gaćice (svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 7. ožujka 2000.). Međutim, tijekom unakrsnog ispitivanja branitelj Marija Čerkeza je podsjetio da je Nesad Hrustić bio izjavio kako nije vidio hrvatske snage u Gaćicama. U svakom slučaju, u Hrvatskoj vojsci nije bilo postrojbi pod tim nazivom.

napad s namjerom da očisti selo od naoružanih muslimanskih snaga i zaustavi paljbu na Vitez.[66]

Snage HVO-a napale su u šest ili sedam skupina, a muslimanski branitelji bili su grupirani u tri. Jedna se od njih, s nekih pet do sedam Muslimana, predala u 16 sati i 30 minuta. Ostali su pobjegli, paleći pritom hrvatske kuće. No, bili su spremni žrtvovati civile, jer je većina od njih ostala u kućama – ali nitko nije bio ubijen. Nakon bitke, koja je trajala nešto više od sata, HVO okuplja muslimanske civile i odvodi ih u Vitez, gdje su zadržani dok u okolici nisu prestale borbe. Drugi dan su vraćeni kućama.

U operaciji čišćenja u Gaćicama HVO je izgubio jednog vojnika, Muslimani tri (uključujući i jednog kojeg su sami ubili jer se nije htio boriti protiv svojih hrvatskih susjeda).[67] Viteška brigada prijavila je 47 zarobljenika. Nakon operacije, pronađena su dva 82-mm minobacača (bez municije) i teška strojnica M-84.

Čini se da je borba za Gaćice bila jasan i otvoren sukob za kontrolu nad ključnim terenskim položajem nakon što su s njega Muslimani pucali na Vitez, nakon neuspjeha pregovora i nakon što je HVO ponudio da se situacija riješi bez borbe. Ljudi su ubijeni i imovina je stradala – ali nipošto prekomjerno, a HVO je očito poduzeo pozitivne mjere da ublaži posljedice bitke za civile, predlažući predaju prije nego što će napasti i osiguravajući muslimanskim civilima put za izlaz, čak i kad su i u ovom primjeru, kao i u drugima, Muslimani ustrajali na praksi da zadržavaju civile u zoni borbi.

Stari Vitez

Jedna od najzlokobnijih borbi u jednotjednoj bitci za područje Viteza zbila se u muslimanskoj enklavi Stari Vitez (Mahala), u samom gradu Vitezu. Stari Vitez bio je muslimansko uporište jedva 150-ak metara od stožera OZSB-a HVO-a. Od početka studenoga 1992. ABiH u to područje uvodi iskusne borce, kopa rovove, skladi-

66 Ustvari, tijekom travanjskih borbi, na Vitešku brigadu ispaljena su tri tromblona od 82 mm iz Gaćica, a veći broj hrvatskih civila ubijen je granatama ispaljenima iz sela. V. strožer Viteške brigade, br. 02-125-34/93, Vitez, 20. travnja 1993., predmet: Operativno izvješće, KC Z751

67 Nikola Mlakić pokušao je odvesti dvojicu muslimanskih znanaca do liječnika, ali mu pripadnici UNPROFOR-a nisu dopustili prolaz. V. Mlakić, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 21. rujna 2000.

šti streljivo i doprema jedan protuzračni top iz tvornice eksploziva SPS.[68] Do travnja 1993. stožeri TO-a u Starom Vitezi imali su pod zapovjedništvom najmanje 350 muslimanskih boraca.[69] Bili su dobro naoružani lakim i automatskim oružjem, jednim protuzračnim topom, s dva 60-mm minobacača, jednom teškom strojnicom M-84, tri do pet 7,62 mm strojnica, deset ručnih bacača, tri snajperske puške i približno 360 granata.[70] Bili su raspoređeni po rovovima i skloništima oko muslimanskih kuća, s uporištima u središtu mahale Rakite, pokraj „Otpada", u prodavaonici „Metal Borac" kraj groblja i u Donjoj Mahali.

Predviđajući napad na stožer svoje Operativne zone u rano jutro 16. travnja, pukovnik Blaškić zapovijeda „Vitezovima" da spriječe svaki napad iz Starog Viteza.[71] Kad je na stožer otvorena vatra ujutro 16. travnja, snage HVO-a odmah kreću u izolaciju muslimanskih snaga u Starom Vitezu. Uz potporu vojne i civilne policije, kao i vojnika Viteške brigade, „Vitezovi" okružuju enklavu. Držeći je pod opsadom, snage HVO-a prvo blokiraju enklavu, zatim pokušavaju stegnuti obruč i odstraniti ključno mjesto otpora u središtu. U međuvremenu, muslimanske snage opetovano napadaju iz pravca sjeverno od ceste Travnik – Busovača kako bi se probile i prišle u pomoć svojim okruženim suborcima u Starom Vitezu.

Bitka za enklavu Stari Vitez produljila se i nakon što je 18. travnja postignut sporazum o prekidu vatre, uz često granatiranje od strane HVO-a, intenzivnu uzajamnu snajpersku vatru i povremene pokušaje kopnenih proboja i Muslimana iz enklave i HVO-a koji je držao okru-

---

[68] Ljubomir Pavlović, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 5. listopada 2000. Pavlović je bio hrvatski poslovni čovjek iz Starog Viteza.

[69] Vojna obavještajna služba, Viteška brigada, Vitez, 22. travnja 1992., predmet: Izvješće, B D1195. Brigadir Franjo Nakić, bivši načelnik stožera OZSB-a, izjavio je da je 325. brdsko-planinska brigada ABiH-a imala 600 do 700 dobro naoružanih ljudi prije 16. travnja (svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 13. travnja 2000.). Sulejman Kalčo, zamjenik zapovjednika snaga TO-a u Starom Vitezu, izjavio je da je u Starom Vitezu bilo 256 vojnika ABiH-a (svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 7-8. ožujka 2000.). Nihad Rebihić, obavještajni časnik iz Starog Viteza, procjenjuje da je riječ o 325 naoružanih ljudi – uključujući 30 vojnih policajaca, 30 naoružanih redovnih policajaca, nekoliko vojnika ABiH-a „u prolazu" kroz Stari Vitez „na putu za bojišnicu kod Visokog i Vlašića" (svjedočenje na suđenu Kordiću i Čerkezu, 13-14. listopada 2000.). Stožer TO-a u Starom Vitezu bio je podređen 325. brdsko-planinskoj brigadi ABiH-a kojom je zapovijedao Šefkija Điđić.

[70] Vojna obavještajna služba Viteške brigade, Vitez, 22. travnja 1992., B D195; Kalčo, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 1-8. ožujka 2000.; Rebihić, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 13-14. listopada 2000.

[71] Zapovjednik OZSB-a (pukovnik Tihomir Blaškić), izdaje zapovijed u 13:30 sati, 16. travnja 1993., KC Z676, kako je navedeno u *Presudi* Kordiću i Čerkezu.

ženje.[72] Tijekom te tzv. opsade, Muslimani su u enklavi primali ograničene količine potrepština, bilo infiltracijom kroz redove HVO-a, bilo pomoću UNPROFOR-a ili navodno čak i od samog HVO-a.[73] Obje su strane pretrpjele teške gubitke, a muslimansko se uporište pokazalo pretvrdim orahom za HVO.[74] Konačno, 27. veljače 1994. UNPROFOR provodi operaciju „Stari Simon", upada u enklavu i evakuira bolesne i ranjene Muslimane.[75]

Ocjena

Snage HVO-a imale su pravnu i moralnu obvezu provesti svoje vojne operacije u skladu s prihvaćenim zakonima kopnenog ratovanja i međunarodnim ugovorima o vođenju vojnih operacija i nisu imale nikakvu obvezu ostati pasivne i dopustiti muslimanskim snagama da ih nekažnjeno napadnu. Stoga, kad je saznao za planirani muslimanski napad, pukovnik Blaškić priprema napadajni plan aktivne obrane, kako bi osujetio muslimansku ofenzivu. S izuzetkom bijedna, odbojna i nedopustiva ponašanja njegovih podčinjenih u Ahmićima, način na koji je pukovnik Blaškić uporabio slabašne snage kojima je raspo-

---

[72] „Vitezovi" su 18. travnja pokrenuli snažan napad na muslimansku enklavu između 4:15 i 6:00 sati. Postrojba se kretala iz pravca tvornice SPS, zaklonjena oklopljenim buldožerom koji je bio pogođen iz ručnog bacača. Napad nije uspio i HVO je u tom pokušaju potiskivanja muslimanskog džepa izgubio dvadesetsedmoricu svojih vojnika (Kalčo, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 7-8. ožujka 2000.).

[73] Ibid. Kalčo je izjavio da su Muslimani iz Starog Viteza streljivo nabavljali od vojnika HVO-a. Visoki zapovjednik ABiH-a Mehmed Alagić se hvalio kako je ABiH uspijevala dostaviti streljivo Muslimanima u Starom Vitezu pomoću UNPROFOR-a (v. Alagić i dr. *Ratna sećanja*, 28). U tim nastojanjima da se opskrbi Stari Vitez dogodio se i jedan incident u prosincu 1993. ABiH je otela kamion s ugljenom i jedan s hranom iz humanitarnog konvoja za Hrvate na tzv. Bijelom putu i odvezla ih u Stari Vitez. Kad su otvorili kamion s hranom, ispostavilo se da su 80 posto tereta bile – konzerve svinjetine. Časnici britanskog UNPROFOR-a držali su taj hrvatski „trik" nekom vrstom ratnog zločina, ali su žitelji Starog Viteza vjerojatno ipak pojeli svinjetinu, budući da se bosanski Muslimani ionako nisu dosljedno pridržavali vjerskih „prehrambenih" pravila (Williams, *Balkan Winter*, 20. prosinca 1993.). Bivši britanski kapetan Lee Whitworth, časnik za vezu BRITBAT-a u području Viteza, od lipnja do studenoga 1993. svjedočio je o slučaju u kojemu je streljivo bilo skriveno među zavoje koje je oklopno vozilo BRITBAT-a dovezlo u Stari Vitez (svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 18. listopada 1999.).

[74] Samo je među „Vitezovima" bilo sedam poginulih i dvadesetdvoje ranjenih od 16. do 25. travnja, uglavnom na crtama oko Starog Viteza (v. PPN „Vitezovi", Dragan Vinac), br. 3-065/94, 5, KC Z1380. Nihad Rebihić je procijenio da je među Muslimanima tijekom „opsade" poginulo četrdesetčetvero ljudi, uključujući dvadesetdevetoricu tjelesno sposobnih ljudi, uz mnogo ranjenih (svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 13-14. listopada 2000.).

[75] Williams, *Balkan Winter*, 27. veljače 1994. Operacija je nazvana po Simonu Gillu, UNPROFOR-ovu časniku za vezu u Vitezu.

lagao zaslužuje pohvale. On je točno procijenio glavne prijetnje i rasporedio svoje najjače snage da im se suprotstave. Tako su i dijelovi Četvrte bojne Vojne policije HVO-a izveli uspješan neočekivani napad na pretpostavljeno mjesto okupljanja snaga ABiH-a u Ahmićima, ali se on nesretno prometnuo u pokolj nad muslimanskim civilima. „Vitezovi" su blokirali snažne muslimanske snage u Starom Vitezu. Još u ustrojavanju, Viteška brigada spriječila je muslimansko napredovanje iz Krušćice i Vranjske. Kad se pokazalo da su muslimanske snage u Donjoj Večeriski i Gaćicama prijetnja za Vitez i tvornicu eksploziva SPS, HVO poduzima uspješnu operaciju čišćenja pomoću grupa za napad sastavljenih od seoskih straža i manjih odreda postrojbi za posebne namjene. I na drugim mjestima u području Viteza mjesne hrvatske snage, uglavnom seoske straže, drže crte bojišnice pred nadirućim snagama ABiH-a.[76] Dakle, s izuzetkom Ahmića, sve su te operacije izvedene u granicama očekivanih normi. Gubici su bili teški, ali proporcionalni legitimnim vojnim ciljevima koje je trebalo postići.[77]

[76] Nedugo nakon 16. travnja mnoge su hrvatske seoske straže priključene Viteškoj brigadi. Vidi Mlakić, svjedočenje na suđenju Kordiću i Čerkezu, 21. rujna 2000.

[77] Oko 172 Muslimana je ubijeno tijekom borbi oko Viteza, a porušeno je oko 420 muslimanskih zgrada (v. *Presudu* Kordiću i Čerkezu, 218). Nema podataka o hrvatskim gubicima.